DIRECTORATE OF DISTANCE EDUCATON

UNIVERSITY OF NORTH BENGAL

MASTER OF ARTS - NEPALI

SEMESTER-IV

कृति र कृतिकार विशेष अध्ययन

NEP (DE)-PG-C-406

BLOCK – 2

UNIVERSITY OF NORTH BENGAL

Postal Address:

The Registrar,

University of North Bengal,

Raja Rammohunpur,

P.O.-N.B.U., Dist-Darjeeling,

West Bengal, Pin-734013,

India.

Phone: (O) +91 0353-2776331/2699008

Fax: (0353) 2776313, 2699001

Email: regnbu@sancharnet.in; regnbu@nbu.ac.in

Website: www.nbu.ac.in

First Published in 2019

All rights reserved. No Part of this book may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without permission in writing from University of North Bengal. Any person who does any unauthorized act in relation to this book may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.This book is meant for educational and learning purpose. The authors of the book has/have taken all reasonable care to ensure that the contents of the book do not violate any existing copyright or other intellectual property rights of any person in any manner whatsoever. In the even the Authors has/ have been unable to track any source and if any copyright has been inadvertently infringed, please notify the publisher in writing for corrective action.

FOREWORD

The Self Learning Material (SLM) is written with the aim of providing simple and organized study content to all the learners. The SLMs are prepared on the framework of being mutually cohesive, internally consistent and structured as per the university's syllabi. It is a humble attempt to give glimpses of the various approaches and dimensions to the topic of study and to kindle the learner's interest to the subject

We have tried to put together information from various sources into this book that has been written in an engaging style with interesting and relevant examples. It introduces you to the insights of subject concepts and theories and presents them in a way that is easy to understand and comprehend.

We always believe in continuous improvement and would periodically update the content in the very interest of the learners. It may be added that despite enormous efforts and coordination, there is every possibility for some omission or inadequacy in few areas or topics, which would definitely be rectified in future.

We hope you enjoy learning from this book and the experience truly enrich your learning and help you to advance in your career and future endeavours

कृति र कृतिकार विशेष अध्ययन

BLOCK-1

एकाइ – 1, नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार पारिजातका कृतिबारे विशेष अध्ययन

एकाइ – २, पारिजातको जीवन र दर्शन

एकाइ – ३, पारिजातको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता

एकाइ – 4, पारिजातको विशेष साहित्यिक योगदान

एकाइ – ५, पारिजातका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता

एकाइ – ६, नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार देवकुमारी थापाका कृतिबारे विशेष अध्ययन

एकाइ – ७, देवकुमारी थापाको जीवन र दर्शन

BLOCK-2

एकाइ – 8, देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता **7**

एकाइ – ९, देवकुमारी थापाको विशेष साहित्यिक योगदान **31**

एकाइ – 10, देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता **72**

एकाइ – 11, नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन........ **104**

एकाइ – 12, राधिका रायाको जीवन र दर्शन **124**

एकाइ – 13, राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता **148**

एकाइ – 14, राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता........ **175**

BLOCK-2 कृति र कृतिकार विशेष अध्ययन

Interduction To The Block-2

यस **कृति र कृतिकार**अन्तर्गत रहेको यस प्रभाग - 2 लाई हामी यसरी अध्ययन गर्न सक्छौं –

एकाइ – ८, देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता । यस एकाइमा देवकुमारी थापाका कृतिबारे विशेष अध्ययनबारे विषद रूपमा सर्वेक्षणात्मक अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ देवकुमारी थापाको सामान्य परिचयलाई केलाउँदै उनका साहित्यिक कृतिहरू आदिको अध्ययन गरिने छ । यस अतिरिक्त देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य , सांस्कृतिक मूल्य ,मानवीय मूल्य र सार्वजनीनता आदि बारे पनि एकाइमा अध्ययन – विश्लेषण गरिने छ ।

एकाइ – ९, देवकुमारी थापाको विशेष साहित्यिक योगदान । यस एकाइमा देवकुमारी थापाको साहित्यिक योगदानबारे विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ देवकुमारी थापाको साहित्यिक परिचय दिएर उनको साहित्यिक यात्रालाई पनि अध्ययन– विश्लेषण यस एकाइमा गरिने छ । यसका अतिरिक्त देवकुमारी थापाको साहित्यिक योगदान अन्तर्गत उनलाई कथाकारको रूपमा ,बाल कथाकारको रूपमा , नारी लेखिकाको रूपमा र ,निबन्धकारको रूपमाअन्यान्य क्षेत्रको रूपमा आदिबारे विषद रूपमा यस एकाइमा अध्ययन गरिएको छ ।

एकाइ – 1०, देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता । यस एकाइमा नेपाली देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषताबारे विषद रूपमा अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गर्दा विशेष देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय दिएर उनको रचनाहरूको अध्ययन यस एकाइमा गरिने छ । यसका अतिरिक्त देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता र शैलीमा पाइने विशेषता आदिको पनि यस एकाइमा चर्चा गरिएको छ ।

एकाइ – 11, नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन । यस एकाइमा राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ राधिका रायाको साहित्यिक परिचयलाई केलाउँदै उनको साहित्यिक कृतिबारे अध्ययन – विश्लेषण यस एकाइमा गरिने छ । यति मात्र नभएर साहित्यकार राधिका रायाका साहित्यिक कृतिहरू **तिमी नभएको भए** :

कथा सङ्ग्रह ,**उनी गएको गोरेटो** : कथा सङ्ग्रह ,**जीवनको इच्छा** : एकाङ्की सङ्ग्रह ,**आत्मकथ्य** : विविध सङ्ग्रह ,**राधिका रायाका रचना** : रचना सङ्कलन आदिको पनि यस एकाइमा अध्ययन गरिएको छ।

एकाइ – १२, राधिका रायाको जीवन र दर्शन । यस एकाइमा राधिका रायाको जीवन र दर्शनबारे विषद रूपमा अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ राधिका रायाको साहित्यिक परिचय दिएर उनका जीवनबारे अध्ययन – विश्लेषण यस एकाइमा गरिने छ । यति मात्र नभएर साहित्यकार राधिका रायाको जीवनअनुरूप उनको जन्म तथा मृत्यु , परिवार ,शिक्षा ,दिक्षा –पेशा ,सेवा तथा संलग्नता ,सम्मान तथा पुरस्कार साथै राधिका रायाको कृतिगत दर्शन आदिको पनि यस एकाइमा अध्ययन गरिएको छ ।

एकाइ – १३, राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता । यस एकाइमा राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनताबारे विशेष रूपमा अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ राधिका रायाको साहित्यिक परिचय दिँदै उनका साहित्यिक कृतिहरूबारे अध्ययन विश्लेषण यस एकाइमा गरिने छ । यसका – अतिरिक्त राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक ,सांस्कृतिक ,मानवीय मूल्य र सार्वजनीनता आदिको पनि यस एकाइमा अध्ययन गरिएको छ ।

एकाइ – 14, राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता । यस एकाइमा राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषताबारे विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिने छ । यस अध्ययन गनार्थ राधिका रायाको साहित्यिक परिचय दिएर उनको साहित्यिक योदगानलाई पनि अध्ययन– विश्लेषण यस एकाइमा गरिने छ । यसका अतिरिक्त राधिका रायालाई कथाकारको रूपमा, एकाङ्कीकारको रूपमा र अन्यान्य क्षेत्रका रपूमा साथै राधिका रायाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता र शैलीमा पाइने विशेषतालाई विषद रूपमा यस एकाइमा अध्ययन गरिएको छ ।

एकाइ – 8, देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता

संरचना

8.0 उद्देश्य

8.1 परिचय

8.2 देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय

8.3 देवकुमारी थापाको कृतिहरू

8.4 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य

8.5 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक मूल्य

8.6 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य

8.7 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

8.8 उपसंहार

8.9 सार

8.10 अनुशीलनी

8.11 अतिरिक्त अध्ययन

8.12 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

8.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय
- देवकुमारी थापाको कृतिहरू
- देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य
- देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक मूल्य
- देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य
- देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

8.1 परिचय

देवकुमारी थापा (अङ्ग्रेजी: Dev Kumari Thapa) – को जन्म सन् १९२८,14 अप्रिल विक्रम सम्बत: १९८५ साल बैशाख २ गते भएको हो । उनी नेपाली साहित्यका एक प्रतिष्ठित बाल लेखिका कार तथा कथाकार हुन् । भारतको पश्चिम वङ्गाल, खरसाङस्थित गिद्धेपहाडमा जन्मिएकी थापा नेपाली कथाकारको रूपमा परिचित छन् । देवकुमारी थापा बाल्यकालमा नै मातापिताविहीन भएकी थिइन्। वास्तवमा उनले आफ्ना बाबुलाई चाहिँ देख्नै पाइनन्, उनी आमाका पेटमा भएकै बेला उनका बुबा हस्तबहादुरसिंह कटुवालको स्वर्गारोहण भइसकेको थियो । देवकुमारी थापा दस वर्षमा टेक्तानटेक्तै उनकी आमा रमादेवीसिंह कटुवाल पनि स्वर्गीय भएकी थिइन् ।

देवकुमारी थापालाई आफ्नी हजुरआमाबाट मातृस्नेह, छहारी र संरक्षण प्राप्त भएको थियो। त्यसैले आमाबुबाको अभावमा पनि उनको बाल्यजीवनमा कुनै पनि प्रकारका व्यवधान आएनन् । कथाकार थापा दार्जिलिङ्गबाट प्रथम श्रेणीमा प्रवेशिका परिक्षा उत्तीर्ण गरी तीन वर्षे स्वास्थ्य परिचारिकाको डिप्लोमा उत्तीर्ण हुन् । देवकुमारी थापाले दार्जिलिङको भिक्टोरिया अस्पतालको नर्स विभागमा कार्यरत भइ केही वर्ष रोगीको सेवा पनि गरिन् । त्यसपछि २०१७ सालमा उनी नेपालका मेजर

बबरसिंह थापासँग वैवाहिक जीवनमा बाँधिइन् । बिहे गरेपछि उनी जागिर छाडेर नेपाल भित्रिइन् र साहित्यमा झनै जागरुक भइन् । नेपालमा प्रवेश भएपछि उनी समाजसेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन्। त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल सङ्गठनकी अध्यक्ष पनि भइन्। थापाले प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा प्राज्ञको रूपमा २०५२ देखि २०५७ सम्म काम गरिन् ।

8.2 देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय

देवकुमारी थापाको जन्म संवत् १९८४ चैत २ गते बुधवार दार्जिलिङको खर्साङस्थित गिद्धेपहाडमा भएको थियो । एउटा सम्पन्न परिवारमा जन्मेकी भए तापनि उनी प्रकृतिबाट टुहुरीमा दाखिला भइन् । त्यसपछि उनलाई आफ्नी हजुरआमाबाट संरक्षण प्राप्त भएको थियो । थापा बाल्यकालमा नै मातापिताविहीन भइन् । वास्तवमा उनले आफ्ना बाबुलाई चाहिँ देख्नै पाइनन् किनभने उनी आमाका पेटमा भएकै बेला उनका बुबा हस्तबहादुरसिंह कटुवालको स्वर्गारोहण भइसकेको थियो । साथै थापा दस वर्षा टेक्तानटेक्तै उनकी आमा रमादेवीसिंह कटुवाल पनि स्वर्गीय भइन् ।

थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइला राखिन् जुन बेला नेपाली साहित्यमा नारीकथाकार शून्य नै थिए । कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिँडेर नै उनले आधुनिक कथाविधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन् । थापा तरुनी भएपछि उनको यौवनावस्थाको वर्णन नगर्ने कोही थिएनन् किनभने उनी सुन्दरी थिइन् । त्यस बेला दार्जिलिङमा उनीभन्दा राम्रा केटी थिएनन् रे ! उनको शरीरको सुन्दरतामा महाकवि देवकोटा पनि मोहित थिए, सिद्धिचरण पनि भुलेका थिए र भवानी भिक्षु पनि हुरुक्कै भएका थिए । भिक्षुले त देवकुमारीसँग दाम्पत्य जीवन कस्न नै कम्मर कसेका थिए । तर भिक्षुसँग बिहे गर्ने देवकुमारीको इच्छा नै थिएन । त्यति

हुँदाहुँदै पनि भिक्षुले देवकुमारीलाई आफ्नो ढोक्सामा हाल्न भगीरथ प्रयत्न गरे ।

देवकुमारीले यस बेहोराको उजुर बालकृष्ण समसमक्ष गरेकी थिइन् । समले भिक्षुलाई गाली गरेर देवकुमारीसँगको भिक्षुको प्रयत्न छुटाएका थिए । वास्तवमा त्यस बेला उनी रूपकी जादू थिइन्; जसले देख्यो त्यो मोहित हुन्थ्यो । त्यति बेला उनीसँग जोजति मर्न खोजे तापनि यिनका नजिकमा पुग्नेमध्ये चाहिँ लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र लैनसिंह बाङ्देल नै प्रमुख थिए । थापा पच्चीस वर्षी हुँदा नेपालबाट दार्जिलिङ पुगेका त्रिमूर्तिमध्ये महाकवि देवकोटाले चाहिँ सुश्री थापाको लेखनको प्रशंसा गर्दै कविशिरोमणि लेखनाथ पौडयाल र नाट्यसम्राट् बालकृष्ण समलाई पनि थापाको व्यक्तित्वप्रति आकर्षित गरेका थिए । साथै देवकोटाले उनका डायरीमा लेखेका थिए "तनकी सुन्दरी, मनकी सुन्दरी, देवकुमारी ।" वास्तवमा थापासँग भिज्नेहरू मक्ख पर्ने गर्छन् । यसै प्रसङ्गमा गणेश गुरु अर्थात् गणेशप्रसाद शर्मा नेपाल भन्थे "थापा मनकी सुकुमारी हुन्, बुद्धिकी राजकुमारी हुन् र तनकी सम्पूर्ण हुन् ।"

थापाले स्कुल पढेदेखि नै साहित्यमा आफ्ना हस्ताक्षर चढाएकी थिइन् । उनले किशोरावस्थामा प्रेमका कविता लेखिन्, त्यसैताका उनले प्रेममा आकर्षित भएर मुक्तक पनि लेखिन् । उनले स्कुल पढेताका निबन्ध लेखेर नाउँ कमाएकी थिइन् । साथै उनी पत्रिकाको सम्पादकमा पनि आफ्नो नाउँ राख्न सफल भइन् । उनले दार्जिलिङबाट प्रकाशित नेपाली भाषाको प्रथम बालपत्रिका 'किशोर हिमाल'मा पनि आफ्नो गच्छे अर्पण गरेकी थिइन् । त्यसपछि उनी नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जिलिङबाटै प्रकाशित अर्को पत्रिका 'दियालो' मा पनि सम्पादकमण्डलमा रहिन् । कोलकाता

बोर्डबाट प्रवेशिका गर्दानगर्दै उनी दार्जिलिङकी साहित्यकारमा अभिलिखित भइसकेकी थिइन् ।

थापाले तीन वर्षलगाएर स्वास्थ्यपरिचारिकाको डिप्लोमा गरिन् र त्यस कालमा पनि उनले साहित्यसृजनालाई सँगसँगै लिएर हिँडेकी थिइन् । उनी विद्यार्थी भएताका नै उनले 'भविष्य निर्माण' शीर्षकको कथा लेखिन् । त्यो कथा नेपाली गद्यसङ्ग्रह भाग 1 मा प्रकाशित भई एसएलसीको पाठ्यक्रममा पनि समावेश भयो । अन्ततः जीवनभर त्यही कथाका माध्यमबाट उनी देवकुमारी थापाका रूपमा परिचित भइरहिन् । थापा दार्जिलिङको भिक्टोरिया अस्पतालको नर्स विभागमा कार्यरत भइन् । उनले केही वर्षरोगीको सेवा गरिन् । साहित्यरचना र रोगीको स्याहारको तादात्म्यले उनी झनै राम्राराम्रा लेख लेख्ने कोटिमा पुगिन् । २०१७ सालमा उनी वैवाहिक जीवनमा बाँधिइन् । बिहे गरेपछि उनी जागिर छाडेर नेपाल भित्रिइन् । मेजर बबरसिंह थापासँग दाम्पत्य जीवन जोडेपछि थापा साहित्यमा झनै जागरुक भइन् । नेपालमा प्रवेश भएपछि उनी समाजसेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन् । त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल संगठनकी अध्यक्ष पनि भइन् ।

वि. सं. २००३ सालमा थापाको पहिलो कथा 'गोर्खा' मा छापिएको थियो । कथासङ्ग्रहका हकमा उनका सातवटा किताव देखापरे । थापाका कथाको सङ्क्षिप्त विशेषता सामाजिक जागरण नै हो । यिनका कथा मनोवैज्ञानिक, नारीप्रधान एवम् प्रकृति र पुरुषको सङ्गमले बेरिएका हुन्छन् । यिनले कथा लेख्ने क्रममा केही बालकथा पनि लेखिन् । त्यस मार्गमा पनि यिनले आफ्नो नाउँलाई शिखर आरोहण गराइन् । यिनले बालकथाका पनि छवटा सङ्ग्रह नेपाली साहित्यको मन्दिरमा र्समर्पण गरिन् । थापाका सङ्ग्रहका रूपमा आएका तीनवटा निबन्धहरू र एउटा जीवनी कृति शारदादेवीको

जीवनी रहेके छ । बालमनोविज्ञान बुझ्ने थापा एक कुशल अभिभावक पनि थिइँन् ।

थापा जसरी पितृविहीन भइन् र बाल्यकालको शिखर आरोहण गर्दागर्दै मातृविहीन भइन्; ती विषय र सन्दर्भहरू पनि उनका कथाका खेतबारी बने । त्यतिमात्र होइन; उनीद्वारा सन्तानको जन्म नभएको प्राकृतिक बेहोरा पनि यिनका कथाका मर्म बन्न पुगे । यिनी स्वयं भौतिक रूपबाट आमा हुन नसके तापनि मातृत्वको मनोविज्ञान यिनका कथामा चरितार्थ भए । वैवाहिक जीवनअघि देवकुमारीले थुप्रै प्रेमपरक कथा लेखिन् र बिहेपछि सामाजिक कथालेखनमा आफ्नो यात्रा मोडिन् । बिहेअघि लेखिएका उनका कथाहरूमा नारीपनका चञ्चलता गाँसिएका छन् भने त्यसपछिका कथाहरूमा एउटा सचेत नागरिकका जिम्मेवारीका बेहोरा पनि समेटिएका छन् ।

थापा नारी हृदयकी चमत्कारी व्यक्तित्व थिइँन् किनभने उनले समाजका महिलाहरूको विडम्बनालाई च्यातचुत पारेकी छिन् । कुनै पनि स्वास्नी मान्छेलाई पनि पुरुषलाई झैँ शरीरको भोक लाग्छ र त्यसलाई पुरुषको खाँचो पर्छ । नारी र पुरुषको बराबरी सहभागितामा जीवनका हरेक मोड परिचालित हुनुपर्छ भन्ने विषयवस्तु पनि यिनका कथाका विशेषता हुन् । कथा लेखनका फाँटमा थापाको पाइला भित्रिएपछि मात्र अरू नारी कथाकारहरू त्यस गोरेटामा हिँड्न थाले । यस पृष्ठभूमिमा पछिपछि नेपालीमा नारी कथा लेखनको एउटा राजमार्ग नै स्थापित भयो । यी सबै बेहोराको श्रेय पनि थापा नै भइन् । सामाजिक सेवा र साहित्यसृजना गरेबापत थापाले प्रबल गोरखा दक्षिण बाहु, महेन्द्र रत्नभूषण, उत्तम कुँवर पुरस्कार, प्रतिभा पुरस्कार, रत्नश्री स्वर्ण पदक, नूरगङ्गा पुरस्कार प्राप्त गरिन् । थापा बोल्दा शिष्ट, व्यवहार गर्दा कठोर र

कार्यमा व्यावहारिक नाउँ हो । उनी आधुनिक सम्पन्नता मन पराउने उदाहरणीय व्यक्तित्व थिइन् ।

थापाले दार्जिलिङमा रहँदा जसरी कथामा आफ्नो हस्ताक्षर छरिन्; त्यस कालका उनका कथाले किशोर - किशोरीहरूलाई मात लगाएका हुन्थे । खास गरी २००३ देखि २०२२ सालसम्मका कथाहरूमा उनी युवाभावनाकी ठेकेदारझैँ देखा परिन् । त्यसपछि जब उनको विराटनगरमा बसाइसराइ भयो अनि प्रायः यिनका कथाहरू सामाजिक जागरणमा आबद्ध हुन पुगे । त्यतिमात्र होइन; बौद्धिक चेतनाका साथै वैज्ञानिक अभिमुखीकरणतर्फ जागृत रहेर कथासृजना गर्नु पनि थापाको विशेषता मानिन्छ । थापालाई २०६३ सालमा पक्षघात भएपछि उनको जीवन केही कष्टले नै परिचालित भयो । अस्वस्थताका कारण उनी घरैमा लडेकी थिएन । उनी लडेको पाँचौं दिनमा अल्सरका कारण उनलाई रक्तश्राव भएको थियो । अनि त्यसैदिन उनले दस दान गराइन् । तर दान गरिरहेकै बेला उनले आफ्नो प्राण त्याग गरिन । वि. सं. २०६८ साल वैशाख २२ गते उनी विराटनगरमा स्वर्गीय भइन् ।

8.3 देवकुमारी थापाको कृतिहरू

साहित्यकार देवकुमारी थापाका प्रकाशित कृतिहरू निम्नलिखित छन्-

- **पुण्यात्मा आमा** (जीवनी)
- **छ तारा** (जीवनी)
- **एकादशी** (कथा सङ्ग्रह)
- **झझल्को** (कथा सङ्ग्रह)
- **सेतो बिरालो** (कथा सङ्ग्रह)
- **टपरी** (कथा सङ्ग्रह)

- **वरपरबाट** (वाल कथा सङ्ग्रह)
- **कथाको बटुलो** (वाल कथा सङ्ग्रह)
- **जङ्गलको कथा** (वाल कथा सङ्ग्रह)
- **भोक तृप्ति** (कथा सङ्ग्रह)
- **सुनपखेटी चरी** (वाल कथा सङ्ग्रह)
- **प्रलय प्रतिक्षा** (कथा सङ्ग्रह)
- **क्षण विचार र स्मृतिहरू** (कथा सङ्ग्रह)
- **देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू** ।

8.4 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य

कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूको मूल विषय सामाजिक अनि वालमनोविज्ञानमा आधारित रहेको छ। उनका प्राय कथाहरू छोटा आयामका छन्, समाजमा रहेको लैङ्गिक असमान्ताका कारणले नारीहरूले भोग्नु परेको विभिन्न पिडा र परिस्थितिको वर्णन पनि उनका कथाहरूमा पाइन्छ। असल समाजको निर्माणमा नारी पुरुष दुवैको समान सहयोगले मात्र सम्भव हुन्छ अनि समाजमा नारी र पुरुष समान हुन् दुवैको असल विचार अनि सहयोगले मात्र राम्रो समाजको निर्माण हुन्छ भनै भाव उनका कथाहरूमा पाइन्छ। देवकुमारी थापाले बाल साहित्यको क्षेत्रमा पनि ठूलो योगदान दिएकी छन्। उनका धेरजसो कथाहरू वालमनोविज्ञानमा आधारित छन्।

कथाकार देवकुमारी थापा आफ्ना कथाहरुमा सामाजिक यथार्थलाई लिएर उभएकी छिन्। समाजका विभिन्न विषय वस्तुहरु लाई उनले आफ्ना

कथाहरूमा समेटेका छन्। यिनका कथाहरुमा विषयवस्तुका ररुपमा समाजका निम्न वर्गीय मान्छे हरुले भोग्न परेको परिस्थिति अनि ति परिस्थितिले जन्मएका समस्याहरु छन्। समाजमा रहेको आडम्बर, अन्धविश्वास, कुसंस्कार, विक्रितका कुराहरुलाई उनले यथार्थ रुपमा आफ्ना कथाहरुमा प्रस्तुत गरेका छन्। नारी पुरुष वर्गमा रहेको भेदभाव, अन्या-अत्याचार, जस्ता कुराहरूको व्याख्या पनि उनका कथाहरुले गरेका छन्। कथामा निम्न वर्ग पत्रहरुको व्यथा र पिडाको चित्रण गर्न उनी सक्षम दखिनछन्. आफ्ना कथाहरूमा समाजको यथार्थ चित्रण कोर्नु सफल भएकीछिन् उनी। पित्री सत्तामत समाजले पुरुषलाई नारि भन्दा ठूलो भन्ने गर्छ तर देवकुमारी थापाले असल समाजको निर्माणमा नारी पुरुष दुवैको समान आवश्कता हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

देवकुमारी थापा बालबालिकाहरू नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थे बालबालिकालाई असल र शिक्षित पार्न उनी साहित्य सिर्जनामा लागिन्। बालबालिकाको मनो भावना बुझेर तिनीहरुको क्रिया प्रतिक्रियालाई आफ्नो बलकथाको विषय बनाएका छन्। उनका’रामको कथा’, ‘वरपरबाट’, ‘कथाको बटुली’, ‘जङ्गलको कथा’, ‘सुनपखेटी चरी’ आदि कथासङ्ग्रह भित्रका कथाहरुमा यो प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ।

8.5 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक मूल्य

देवकुमारी थापा एक सामाजिक कथाकार हुन् । उनका कथा तथा कृतिहरूमा समाजका सांस्कृतिक मूल्यहरू आधिक्य रूपमा मुखरित भएका हुन्छन् । देवकुमारी थापाद्वारा लिखित ‘भविष्य निर्माण’ भन्ने कथा पढ्न पर्दा उक्त कथाकी रचयित्री पक्कै पनि शान्ति - प्रिया, विवेकशीला, नम्र,

मिलनसार एवं सौन्दर्यप्रेमी हुनुपर्छ भन्ने लख पाठकले काट्न सक्छ । देवकुमारी थापालाई उनका हितैशीहरूले **देउकी दी** भनेर पुकार्थे । यस पुकारमा नेपालीपन झल्किन्छ ।

साहित्यकार देवकुमारी थापा तथा देवकी दि पाठकले काटेको लखभन्दा पनि धेर स्निग्ध एवं स्वच्छ थिइन् । यसको छनक 'देव निवास' - मा खुट्टा टेक्ना साथ कुनै पनि मानिसले त्यससमय पाइ हाल्थे । उनको घरको चारैतिर पर्खालिएको कम्पाउण्ड, तुलफूल र फूलपातले सिङारिएको परिवेश, मूल ढोकाको नजीकै दलान अनि खुडकिलामा थप - थप राखिएका फूलका गमलाहरू । तर कोठाभित्र पस्नासाथ भित्तामा अति नै भव्य पाराले झुण्डयाइएको तरवार देख्नासाथ तपाईँ हामी झसङ्गनि सक्छौ - यो के उदेक ! फूलको बीचमा तरवार कसरी देखिदै छ । हाम्रो यो प्राश्निकताले दीर्घजीवि बन्ने मौका पाउँदैन । जवाफ यस्तो पाउनेछ – त्यो त भिनाजुको पो, मेरो कहाँ हो र । उहाले दोस्रो विश्वयुद्धमा जापानसँग लडदा ट्रफी पाएको । यस्तै अरू दुइटा पनि थिए । तर ती चोरिए ।

देवकुमारी थापाका कथा संग्रह **टपरी** - का लागि भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलले लेखेको भूमिकाका मध्यबाट लिइएका हुन् । वि. सं. २०२७ सालमा प्रकाशित टपरीमा २५ वटा कथा छन् । हिमाली प्रकाशन विराटनगरले भारत, वाराणसीको श्री हरि प्रेसमा मुद्रण गरेको यो कृति त्यसबेला ५ हजार 1 सय प्रति छापिएको र मूल्य २ रूपैयाँ ७५ पैसा उल्लेख छ । भाषाशास्त्री पोखरेलले पुस्तकको भूमिकामा कृति खंगाल्ने मात्र गरेका छैनन् , देवकुमारीको सरल जीवन आरोह -अवरोहको चर्चा गरेका छन् । साहित्यिक मनकी धनि एक सैनिककी पत्नी थिइन् । उनका श्रीमान बबरसिंह थापा भारतीय सेनामा थिए । भारत-चीन युद्धका क्रममा

सम्बत २०१९ मा नेफा फ्रन्टबाट पक्राउ परे । अन्य गोर्खाली जवानसँगै ७ महिना चीनको थुनामा परे । पेकिङ, ल्हासा र सांघाइको यात्रापछि मुक्त उनले २०21 मा सेवाबाट अवकाश पाए । त्यसपछि देवकुमारी र बबरको जीवन यात्रा थालनी भयो । देवकुमारीको साहित्यक सक्रियता वि. सं. २००३ सालमा 'गोर्खा' नामक पत्रिकामा 'पतन' कथा प्रकाशनपछि सुरू भएको थियो । मेरी श्रीमति र देवकुमारी दिदीको माइती खर्साङ एकै गाउँ थियो । त्यसैले पनि देवकुमारी पछि नेपाल आएपछि उनी अन्य लेखकहरूका नजिकको सम्बन्ध भयो । देवकुमारी थापाको घर नेपालको अभेक र भिरालो ठाउँमा थियो, तरैपनि उनलाई माया गर्ने कतिपय साहित्यकारहरू दसैंको टीका लगाउँ उनका धर जान्थे । उनको गोडामा ढोग्थें ।

विराटनगर-1७ स्थित देव निवासमा कवि कृष्णभुषण बलले अब देवकुमारी धरमा गएर दशैमा दिका थाप्न नसक्ने त्यससमय कतिपय लेखकहरूलाई सुनाएका थिए । उनी राष्ट्र बैंकमा जागिरे थिए । वि. सं. २०३९ सालतिर आकाशवाणीमा एउटा संदेश आयो । 'बल नक्शलवादी हो । उसको बैक लुटने योजना छ', उनले भने, 'म सामान्य जागिरे । रहर र रूचीले कवि । किन, कसरी, कहिले मैले केही बुझ्न समय नै मिलेन ।' पञ्चायती शासनको बेला थियो । विराटनगरस्थित राष्ट्र बैंकको क्षेत्रीय कार्यालयबाट केन्द्र बोलाइएका बलका विषयमा निराधार आरोपको छानबिनमा देवकुमारीले पहल गरिन । आरोप पुष्टि भएन, न त त्यस्तो आरोप लगाउनेको पहिचान हुन सक्यो । दुइ वर्षपछि पुनः विराटनगर फिरेको सम्झँदै उनले भने 'त्यसबेला अञ्चलाधीश र सीडीओ अनि अनुसन्धानको बोलवाला थियो । उनीहरूबाट त्यस्तो आरोप आएको होइन रहेछ । देवकुमारी थापाले सबै निकायमा सोध्न र खोजबिनमा सघाउनु

भयो ।' मान्छेलाई नखाएको विष लागेकाले केही निराश अनि हतास हुँदा हिम्मत पनि त्यससमय देवकुमारीलाई दिएका थिए । यस्तै कतिपय कारणले गर्दा देवकुमारी थापाका लेखाइमा मनोबिज्ञानमा आधारीत प्रेरक र फरक भएजस्तै जीवनशैली पनि रहेको भेटिन्छन् ।

वि. सं. १९८५ खर्साङ्का जन्मिएकी देवकुमारी हस्तबहादुर कटुवाल र रमादेवीकी सन्तान थिइन । ३७ वर्षको उमेरमा २०२२ मा नेपाल आएकी उनले साहित्यमा आफ्नो नाउँका पछि थर 'सिंह' लेख्दै आएकी थिइन । मेजर थापासँग विवाहपछि उनले थर श्रीमानकै लेख्न थालिन् । २००९ देखि ०५1 सम्मका 42 वर्षमा 1५ कृति प्रकाशित छन् । अधिकांश मनोविज्ञानमा आधारीत कथा छन् । धेरै बाल र प्रौढ कथा संग्रह छन् । समालोचक दधिराज सुवेदीले भने 'महाकवि देवकोटा, सूर्यविक्रम ज्ञवाली, बालकृष्ण सम, लेखनाथ पौडयाललगायतको संगत पाएकी देवकुमारीलाई विराटनगर बसेकोमा चुक-चुक थियो ।' साहित्यिक पत्रिकाका लागि दुइ दसकअघि गरेको अन्तर्वार्ताको समय सम्झँदै उनले भने, 'धेरै साहित्यकारले दार्जिलिङबाट आएर सोझै काठमाडौंलाई थलो बनाए । उचाइ पाए । उनी विराटनगरमा बसिन । यहाँ बसेको मान्छे छायाँमा परेजस्तो हुँदो रहेछ भन्ने उनलाई लागेको रहेछ ।' सानो जमात भएर पनि विराटनगरलाई उर्वर बनाउन उनले योगदान गरिन भन्दा सुवेदी थाक्दैनन् । भन्छन् 'राष्ट्रियताको भावना उनमा थियो । त्यही भावनाले उनलाई नेपाल बसाइँ सहज बनायो ।'

'साह्रै नियममा चल्ने, टाइमटेबल पुरा मेन्टेन गर्नैपर्ने, देवकुमारीलाई सम्झदै छोरीजस्ती सहयोगी मालती राई भन्छिन् 'मलाई बुवासँग त्यति डर लाग्दैनथ्यो, मुमासँग लाग्थ्यो ।' देवकुमारी र बबरसिंहका सन्तान

भएनन् । उनीहरूले काठमाडौंबाट ५ वर्षकी पुजा ल्याइ ल्याएर धर्मपुत्री बनाए । ०41 सालदेखि मालती पनि सहयोगीहुँदै छोरीजस्तै भइन् । सफा चिटिक्क घर, फूलवारी, कुकुर पाल्नुपर्ने, खाजा-खाना र गीता पाठको एकनाशको समय बिताउनुपर्ने दिनचर्या देवकुमारीको थियो । पूजा थापा श्रेष्ठ भन्छिन् 'खाँदाखाँदै निकैबेर चुप लाग्नुभयो, केही बोल्नुभएन भने सम्झनुपर्थ्यो मुमाको मनमा केही खेलिरहेको छ । उहाँ त्यसपछि माथिल्लो तला उक्लेर लेख्न बस्नुहुन्थ्यो ।' भेटनेहरू आउँदा जस्तो पायो त्यस्तै लुगामा देखा नपर्ने, सुकिला सफा र सालिन पोशाक लगाएर मात्र भेटने बानी थियो । नेपालीसँगै अंग्रेजी र बंगाली साहित्य मन रमाउँथिन् । 'एक जना श्रेष्ठ थरकी दुःख पाएकी दिदीलाई टेलरिङको काम लगाइदिनु भएको थियो ।

उहाँ एक दिन फर्सीको गट्टो बोकेर आउनु भएछ, मालती भन्छिन् 'मलाइ गट्टा मिठो लाग्थ्यो । नसोधी राख्न पनि भएन । तर, राखियो । पछि मुमालाइ भनें रिसाएर फर्काइदेउ भन्नुभयो ।' आफु खाली खुट्टा कुददै एक किलोमिटर टाढा बाटामा फर्काउन गएको उनले बताइन । भनिन् 'त्यसबेला मुमाले भन्नुभएको थियो -यो आइमाइहरूको यस्तो बानी मलाइ मन पर्दैन । बारीमा फलेको कुरा घरपरिवारलाई तरकारी खुवाउनु नि । किन कतै लगेर बाडनु ?' देवकुमारी कसैको केही पनि सिंतै लिन हुदैन भन्ने बानी भएकी हुनाले परिवारमा सबैले उनलाइ कडा स्वभावको मान्थे । २०२८ सालसम्म कक्षा ९ को नेपाली पुस्तकमा राखिएको 'भविष्य निर्माण' कथाबाट प्रभावित मीरा क्षेत्री भन्छिन् 'फुपुले लेख्नुभएको त्यो कथाबाट म धेरै प्रभावित थिए । लाग्थ्यो, यो साँचो हुनुपर्छ । यसका पात्र कतै हुनैपर्छ । शायद कथाकारको यही प्रतिभा हो ।' भेटेपछि अझ धेरै प्रभावित भएको उनी सुनाउँछिन् ।

Notes

वि. सं. २०४७ मा बबरसिंहको निधन भयो । श्रीमानको निधनपछि उनका दुइ कृति प्रकाशित छन् । उनलाई वि. सं. २०५५ कात्तिक 11 गते विराटनगरमा नागरिक अभिनन्दन गरिएको थियो । बाल मन्दिर विराटनगरमा अध्यक्ष भएर ३० वर्ष बिताएकी उनी 4/५ वर्षयता कमैमात्र सार्वजनिक समारोहमा देखा पर्न थालेकी थिइन । उनलाई पछिल्ला केही वर्षयता घाटीका हाड खिइने रोगले पनि च्यापेको थियो । दिवंगत पतिको नाउँमा उनले स्थापना गरेको बबरसिंह सेवा गुठीले साहित्यकर्मीलाई पुरस्कृत गर्दै लेखन निरन्तरताका लागि हौसला बढाउँदै आएको छ । ८4 वर्षको उमेरमा २२ बैशाख बिहीवार साँझ विराटनगर 1७ स्थित निवासमा दिवंगत देवकुमारीलाई कसरी सम्झने भन्ने बारे अहिले साहित्यकर्मी छलफलमा छन् । 'हामी स्मृतिग्रन्थ निकाल्नुपर्छ भन्ने निष्कर्शमा छौ, सेवा गुठीका अध्यक्ष कविराज न्यौपानेले भने 'उहाँलाई सम्झीरहने यो दरिलो माध्यम हुनसक्छ ।'

वि. सं. २०४९ मा प्रकाशित भएको प्रमोद प्रधानद्वारा सम्पादित आफ्नो लेख, निबन्ध र संस्मरणहरूको संग्रह 'क्षण, विचार र स्मृतिहरू' को भित्री पानामा समर्पण भनेर उनले लेखेकी छन् -

मृत्युले छुट्याए पनि

सम्झना बाँचिरहन्छ

तिमीलाई विदा दिए पनि

फेरि भेट्ने छौं, विश्वास छ ।।

8.6 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य

देवकुमारी थापाले आफ्नु कथाहरूमा प्रकृति प्रति प्रेम पनि प्रकट गरेका छन्। विभिन्न कारणहरूले गर्दा प्रकृतिमा परेको प्रभाव बनजंगलको नास आदिले मानव समाजमा परेको नकारात्मक प्रभावको व्याख्या गरेका छन्। उनको साचो साथी कथामा उक्त कुराको वर्णन पाइन्छ। देवकुमारी थापाले नारीप्रधान कथाहरु पनि लेखेका छन्। उनका कथाहरुमा समाजमा नारिरीहरु अवस्था र समस्याको चित्रण पाइन्छ।

नेपाली साहित्यमा लागेर निरन्तर लेखिरहँदा जति नै ओझेलमा परे पनि सानाठूला पुरस्कारसम्मानहरू पाइँदारहेछन् । राजधानी धाउने - वा डेराघर नै बनाउनेहरूले धेरै पाउलान्, पुरस्कार गुठीहरूमा धाउनेहरूले पाइरहलान् तर त्यस्तो केही नगर्दा पनि उहाँले पाइरहनुभएकै छ । सार्वजनिकरूपमा अभिनन्दन पनि गरिसकिएको छ । यस सम्बन्धमा उहाँको धारणा पनि बेग्लै छहामी - साहित्यकारहरू सर्जक हौँ, चिन्तन गर्नु हाम्रो काम हो । साहित्य सुन हो र त्यसलाई परिश्रम गरेर खानीबाट निकाल्नु पर्छ । इन्द्रबहादुर राई भन्नुहुन्थ्योयता काठमाडौँ बोलाइरहन्छन् तर म - हो हत्तपत्ती आउँदिन । काठमाडौँले समय खाइदिन्छ ।, मैले पनि विराटनगर छोडिनँ । आफ्नो निष्ठा र नैतिकतामा रहेँ । साहित्यको निम्ति कता हो कता ठूलो महत्त्वाकाङ्क्षा राखिनँ । श्रद्धाले दिएका र मनले मानेका सम्मान-पुरस्कारहरू लिएकी छु । आफूले खोजेर-मागेर लिने होइन । यहाँ कोही माग्नेहरू पनि छन्, त्यसरी लिएको ठीक होइन ।

नारी भनेर भाग छुट्याएका पुरस्कार पनि मलाई उचित लाग्दैन । अहिलेको निक्कै चल्तीको एउटा पुरस्कार संस्थाका भाइबहिनीले फोन गरेर एक लाख रुपियाँको पुरस्कार दिन लागेका छौँ दिदीलाई, हाम्रो बधाई छ भने । मैले तपाईंहरूको त्यो पुरस्कार लिन्न भनिदिएँ । पछि त्यो पुरस्कार प्रेमा शाहलाई दिएछन् । मलाई धेरैले अप्ठ्यारी भन्छन्, भनिरहून् ।

8.7 देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनले बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुराइन् । साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् ।

देवकुमारीले गाउँ गाउँमा पुगेर बालबालिका महिला, वृद्ध, अशक्त र विरामीहरुको उपचार पनि गरिन् । त्यस्तै असाहाय, पीडित, विपन्न र रोगग्रस्त मानव समुदायको दुःख पीर हटाउन सँधै क्रियाशील रहिन् । पुण्यात्मा आमा, रामको कथा, कथाको बटुलो, प्रलय प्रतीक्षा, टपरी, भोकृप्ति, देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरु आदि उनका साहित्यिक रचनाहरु हुन् । अन्ततः थापाले शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यमा दिएको योगदान

अतुलनीय छ । देवकुमारी थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइला राखिन् जुन बेला नेपाली साहित्यमा नारीकथाकार शून्य नै थिए । कथाकारकै रूपमा उनी सबल भइन्, प्रख्यात भइन् र एउटा टड्कारो पहिचान दिइन् । अथवा भनूँ ; कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिँडेर नै उनले आधुनिक कथाविधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन् । वास्तवमा उनले किशोरावस्थामा भारतको दार्जिलिङमा नै आफ्नो साहित्यिक डोब बसालेकी थिइन् । त्यहाँ उनले धेरै सिकिन्; पढ्न सिकिन्, लेख्न सिकिन् र सूधपाका सङ्गतबाट साहित्यका थुप्रै पाठहरू सिकिन् ।

देवकुमारी थापाले चारैतिरबाट आफुलाई समाजसामु चिनाउँदै लगिन् । उनी तरुनी भएपछि उनको यौवनावस्थाको वर्णन नगर्ने कोही थिएनन् किनभने उनी सुन्दरी थिइन् । त्यस बेला दार्जिलिङमा देवकुमारीभन्दा राम्रा केटी थिएनन् रे उनको शरीरको सुन्दरतामा देवकोटा पनि मोहित ! थिए, सिद्धिचरण पनि भुलेका थिए र भवानी भिक्षु पनि हुरुक्कै भएका थिए । भिक्षुले त देवकुमारीसँग दाम्पत्य जीवन कस्न नै कम्मर कसेका थिए । तर भिक्षुसँग बिहे गर्ने देवकुमारीको इच्छा नै थिएन । त्यति हुँदाहुँदै पनि भिक्षुले देवकुमारीलाई आफ्नो ढोक्सामा हाल्न भगीरथ प्रयत्न गरेका थिए । देवकुमारीले यस बेहोराको उजुर बालकृष्ण समसमक्ष गरेकी थिइन् । समले भिक्षुलाई गाली गरेर देवकुमारीसँगको भिक्षुको प्रयत्न छुटाएका थिए । वास्तवमा त्यस बेला देवकुमारी रूपकी जादू थिइन् ; जसले देख्यो त्यो मोहित हुन्थ्यो । त्यति बेला देवकुमारीसँग जोजति मर्न खोजे तापनि यिनका नजिकमा पुग्नेमध्ये चाहिँ लैनसिंह बाङ्देल पनि एक थिए ।

Notes

8.8 उपसंहार

कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूको मूल विषय सामाजिक अनि वालमनोविज्ञानमा आधारित रहेको छ। उनका प्राय कथाहरू छोटा आयामका छन्, समाजमा रहेको लैङ्गिक असमान्ताका कारणले नारीहरूले भोग्नु परेको विभिन्न पिडा र परिस्थितिको वर्णन पनि उनका कथाहरूमा पाइन्छ। असल समाजको निर्माणमा नारी पुरुष दुवैको समान सहयोगले मात्र सम्भव हुन्छ अनि समाजमा नारी र पुरुष समान हुन् दुवैको असल विचार अनि सहयोगले मात्र राम्रो समाजको निर्माण हुन्छ भनै भाव उनका कथाहरूमा पाइन्छ। देवकुमारी थापाले बाल साहित्यको क्षेत्रमा पनि ठूलो योगदान दिएकी छन्।

कथाकार देवकुमारी थापाका धेरजसो कथाहरू वालमनोविज्ञानमा आधारित छन्। उनी एक सामाजिक कथाकार हुन्। उनको कथाहरूमा समाजका विभिन्न समस्याहरू उजागर भएको पाइन्छ। उनले समाज र परिवार निर्माणका आधार दाम्पत्य जीवनलाई आफ्नो कथाहरूमा सुन्दर ढङ्गले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। दाम्पत्य जीवन सुचारु रूपमा चल्नुमा पति पत्नी माझ सम्मान र सामाञ्जस्य आवश्यक भन्ने कुराको पुष्टि उनको कथाहरूले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। देवकुमारी थापा नेपली साहित्यका विशिष्ट साहित्यकार हुन्। शुरूमा प्रेम प्रधान कथालेखन बाट आफ्नु साहित्यलेखनको थालनी गर्ने थापा पछि सामाजिक विषयवस्तु मा आधारित कथा रचनामा लागिन।

देवकुमारी थापाले बालमनोविज्ञानमा आधारी धरै बल कथाहरु पनि लेखेका छन्। उनले बल-बालिकाहरुको मनोभावको अध्ययन गरि ति बाल - बालिकाहरुको क्रिया प्रतिक्रिया बुजेर ति कुराहरुलाई आफ्नो बालकथाहरुमा

व्यक्त गरेका छन्। बालसाहित्यको क्षेत्रमा देवकुमारी थापाले ठूलो योगदान दिएकी छन्। आफ्नो जीवन कालभरि उनले शिक्षा, साहित्य अनि समाजसको सेवा गरिन्। देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनले बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुरायाइन् । साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् ।

8.9 सार

यस प्रखण्डमा **देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- ❖ देवकुमारीको जन्म भारतको खर्साङमा वि. सं. १९८५ साल बैशाख २ गते भएको थियो । बाल - बालिकालाई असल र शिक्षित पार्न बाल साहित्यको पुस्तक लेख्न देवकुमारी थापाले थालेकी हुन् ।
- ❖ देवकुमारीले आफ्नै खर्चमा बबरसिंह थापा सेवा गुठी नामको संस्था स्थापना गरिन् । उनी साहित्य, समाजसेवा, शिक्षा, पत्रकारिता आदि क्षेत्रमा उदाहरण बनेकी छिन् ।

- देवकुमारी थापाले विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिएकी छन् । उनले शिक्षा साहित्य र सेवामा सम्पूर्ण जीवन बिताएकीले उनलाई प्रेरणाकी मुहान मानिन्छ ।

- देवकुमारी थापाले उत्तर कुँवर, प्रतिभा, महेन्द्र प्रज्ञा आदि पुरस्कार, सेवापदक गोरखा दक्षिण बाहु, रत्नश्री स्वर्णपदक आदि विभूषण र नागरिक अभिनन्दन जस्ता सम्मान र पुरस्कार पाइन् ।

- देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् ।

- उनले बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् ।

- उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुरायाइन् ।

- साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् ।

- देवकुमारी थापा बालबालिकाहरु नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थिन् । बाल बालिकाहरुलाई नै असल र शिक्षित पार्न साहित्य रचनामा लागिन् ।

- त्यसरी नै बाल बालिकाहरुको चौतर्फी विकास गर्न बाल संस्था र समाज सेवामा समर्पित भइन् । उनको विचारमा मानिसको मुखय कर्तव्य सेवा हो ।

- ❖ सबैलाई सेवामा प्रेरणा दिन उनले पुरस्कारको पनि व्यवस्था गरिन् । उनी आजीवन सेवामा हिमाल झैँ अडिक बनी सबैको प्रेरणा स्रोत बनिन् ।
- ❖ आधुनिक नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा १९४९ मा भविष्य निर्माण शीर्षकको बाल मनोविज्ञान कथा लिएर देखा परेकी कथाकार देवकुमारी थापा आधुनिक पहिलो कथाकारको लहरमा उभिन सफल भएकी छिन्।

यस प्रखण्डको अध्ययनले **देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त देवकुमारी थापाको साहित्यिक परिचय र उनका विविध कृतिहरूमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय र सार्वजनीनता सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

8.10 अनुशीलनी

1. कवि देवकुमारी थापाको जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको साहित्यिक योगदानबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. भारतेली नेपाली साहित्यमा देवकुमारी थापाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. देवकुमारी थापाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई बालसाहित्यकारको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने कथाकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. देवकुमारी थापालाई किन पहिलो भारतेली नारी लेखिका भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. देवकुमारी थापालाई एक दक्ष बालकथाकारको रूपमा चिनाउँदै उनका बालकथाहरूबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. देवकुमारी थापाको रचनाहरूमा पाइने सामाजिक मूल्यबारे एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9 देवकुमारी थापाको रचनाहरूमा पाइने सांस्कृतिक मूल्यबारे बारे लेख लयार पार्नुहोस् ।

10. साहित्यकार देवकुमारी थापाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

8.11 अतिरिक्त अध्ययन

1. नरेन्द्रराज प्रसाई - **कथाकार देवकुमारी थापा** ।
2. कोइराला कुमार प्रसाद - **वनिता**) साहित्यिक पारिवारिक त्रैमासिक ,(देवकुमारी थापा विशेषाङ्क (।
3. चापागाई नरेन्द्र - **केहि सृष्टि: केहि दृष्टि** ।
4. थापा देवकुमारी – **भोकतृप्ति** ।
5. भट्टराई सुशीला - **केहि कृति केहि प्रतिकृति** ।
6. राई असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास** ।
7. श्रेष्ठ अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा** ।
8. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** ।
9. सुन्दास, लक्खीदेवी (सम्पा) - **सम्मेलन कविता सङ्ग्रह** ।
10. शर्मा, तारानाथ -– **नेपाली साहित्यको इतिहास**

11. **देवकुमारी थापा** , khullakitab.com ।

12. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **स्रष्टा जीवनी: कथाकार देवकुमारी थापा**" ।

13. **कथाकार देवकुमारी थापा अब रहनु भएन**, मझेरी ।

14. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**

15. उप्रेती, लक्ष्मी - **नेपालका नारी कथाकार : प्रवृत्ति र प्रतिनिधि कथा ।**

16. त्रिपाठी, सुधा - **नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान** ।

17. पाण्डे, ज्ञानु - **नेपाली साहित्यमा नारी स्रष्टाको अवस्था** ।

18. लुइँटेल, लीला - **नेपाली महिला साहित्यकार** ।

19. श्रेष्ठ, दयाराम - **नेपाली कथा र कथाकार** ।

20. धिमिरे, भीम प्रसाद – **संस्मरणमा देवकुमारी थापा** ।

यस अतिरिक्त **देवकुमारी थापा**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

8.12 मुल्यबृद्धिका निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय ।

____

____

____

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 8.2 को खण्डमा उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. देवकुमारी थापाका साहित्यिक कृतिहरू ।

____

____

____

Notes

(प्रश्न 2 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 8.3 को खण्डमा उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 8.4 को खण्डमा उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित सांस्कृति मूल्य ।

(प्रश्न 4 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 8.5 खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. देवकुमारी थापाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य र सार्वजनीनता ।

(प्रश्न 5 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 8.6 र 8.7 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – ९, देवकुमारी थापाको विशेष साहित्यिक योगदान

संरचना

9.0 उद्देश्य

9.1 परिचय

9.2 देवकुमारी थापाको साहित्यिक यात्रा

9.3 देवकुमारी थापाको साहित्यिक योगदान

9.3.1 कथाकारको रूपमा

9.3.2 बाल कथाकारको रूपमा

9.3.3 निबन्धकार तथा जीवनीकारको रूपमा

9.3.4 नारी लेखिकाको रूपमा

9.3.5 अन्यान्य क्षेत्रको रूपमा

9.4 उपसंहार

9.5 सार

9.6 अनुशीलनी

9.7 अतिरिक्त अध्ययन

9.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

9.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- देवकुमारी थापाको साहित्यिक परिचय

- देवकुमारी थापाको साहित्यिक यात्रा
- देवकुमारी थापाको साहित्यिक योगदान
- कथाकारको रूपमा
- बाल कथाकारको रूपमा
- निबन्धकारको रूपमा
- नारी लेखिकाको रूपमा
- अन्यान्य क्षेत्रको रूपमा

9.1 परिचय

देवकुमारी थापा नेपली साहित्यका विशिष्ट साहित्यकार हुन्। शुरूमा प्रेम प्रधान कथालेखन बाट आफ्नु साहित्यलेखनको थालनी गर्ने थापा पछि सामाजिक विषयवस्तु मा आधारित कथा रचनामा लागिन। देवकुमारी थापाले बालमनोविज्ञानमा आधारी धरै बल कथाहरु पनि लेखेका छन्। उनले बल-बालिकाहरुको मनोभावको अध्ययन गरि ति बाल-बालिकाहरुको क्रिया प्रतिक्रिया बुजेर ति कुराहरुलाई आफ्नो बालकथाहरुमा व्यक्त गरेका छन्। बालसाहित्यको क्षेत्रमा देवकुमारी थापाले ठूलो योगदान दिएकी छन्। आफ्नो जीवन कालभरि उनले शिक्षा, साहित्य अनि समाजसको सेवा गरिन्। उनी एक कुशल साहित्य लेखिकाका साथसाथै कुशल शिक्षक अनि समाज सेविका पनि थिए।

देवकुमारी थापाको जन्म खर्साङको गिद्धे पहाडमा 14 अप्रेल सन् १९२८ सालमा भएको थियो। उनी वाल्यकालमै मातापिताविहिन भएकी थिइन्। वास्तवमा उनले आफ्नो बाबुलाई देख्न पाइनन्, उनी आमाको गर्वमा हुदै उनको बाबु हस्तबहादुरसिंह को निधन भइसकेको थियो। देवकुमारी थापा दस बर्षको पुग्दा-नपुग्दै हुनको आमा रामदेवीसिंह कटुवालको पनि निधन भयो। बाल्यकलमै बाबु आमा विहिन भए पछि उनको हजुरआमाले

उनलाई मातृस्नेह, छहरि र संरक्षण प्रदान गरिन्। उनी आफ्नु हजुरआमाको श्यार सुसारमा हुर्किन। हजुरआमाको माया र स्नेहले गर्दा आमा बाबुको अभावमा पनि उनको वाल्यजीवनमा कुनै पनि प्रकारको व्यवधा आएनन्। देवकुमारी थापाले प्रारम्भिक शिक्षा खर्साङको सामान्य स्कुलबाट प्राप्त गरि दर्जीलिङ्गबाट प्रथम श्रेणीमा प्रवेशिका परिक्ष उत्तीर्ण गरिन्।

प्रवेशिका परिक्ष उत्तीर्ण गरेर उन्ला कलकत्ता गएर तीन बर्षे स्वास्थ्यपरिचारिकाको डिप्लोमा गरिन्, यसमा पनि उनी उत्तीर्ण भयिन। स्वास्थ्यपरिचारिकको अध्ययन समाप्त गरेर उनले दर्जीलिङ्गको भिक्टोरिया अस्पतालमा कार्यरत भइ रोगिहरुको सेवामा लागिन। देवकुमारी थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइल राखिन जुन बेला नेपली साहित्यमा नारीकथाकारहरु शून्य नै थिए। कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिंडेर नै उनले आधुनिक कथाविधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन्।

9.2 देवकुमारी थापाको साहित्यिक यात्रा

स्कूले जीवनबाट साहित्य लेखनमा लागेकी देवकुमारी थापा को पहिलो प्रकाशित रचना दार्जीलिंगबाट प्रकाशितहुने पत्रिकामा गोर्खा पत्रिकामा प्रकाशित पतन कथा हो। उनको 'अकादशी', 'झझल्को', 'सेतो बिरालो', 'टपरी', 'भोक तृप्ति', 'क्षण विचार'स्मृति', 'प्रलय प्रतिक्षा', ' देवकुमारी थापाको प्रतिनिधि कथाहरू' कथा सङ्ग्रहहरु प्रकाशित छ। उनका वालकथा सङ्ग्रहका रुपमा 'वरपरबाट', 'कथाको बाटुलो', 'जङ्गलको कथा', 'सुनपखेटी', प्रकाशित भएको छ। यी बाहेक उनका दुईवाट जीवनी पनि प्रकाशित भएको छ 'पुन्यात्मा आमा', ' छ तारा'।

देवकुमारी थापाका सुरुका कथाहरु स्वछन्दवादी प्रवृत्तिमा आधारित छन्, स्वछन्दवादी प्रवृत्तिको प्रभाव रहेकोले यस समाईका उनका कथाहरुमा प्रेम, प्रणयका कुराहरु व्यक्त भएका पाइनछ। त्यस पछिका उनका कथाहरुमा सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति देखन पाइनछ। यस समयका उनका कथाहरु समाजको यथार्थ चित्रण गर्नमा सक्षम भएका छन्। उनका कथाकेखनको यात्रामा देखिएका अर्को विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो। उनका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल-बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्।

साहित्यकार देवकुमारी थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइला राखिन् जुन बेला नेपाली साहित्यमा नारीकथाकार शून्य नै थिए । कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिँडेर नै उनले आधुनिक कथाविधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन् । थापा पच्चीस वर्षी हुँदा नेपालबाट दार्जिलिङ्ग पुगेका त्रिमूर्तिमध्ये महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले चाहिँ सुश्री थापाको लेखनको प्रशंसा गर्दै कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल र नाट्यसम्राट् बालकृष्ण समलाई पनि थापाको व्यक्तित्वप्रति आकर्षित गरेका थिए । देवकोटाले उनका डायरीमा लेखेका थिए “तनकी सुन्दरी, मनकी सुन्दरी, देवकुमारी ।” यसै प्रसङ्गमा गणेश गुरु अर्थात् गणेशप्रसाद शर्मा नेपाल भन्थे “थापा मनकी सुकुमारी हुन्, बुद्धिकी राजकुमारी हुन् र तनकी सम्पूर्ण हुन् ।”

औपचारिक रूपमा वि. सं. २००३ साल देखी आफ्नो लेखन यात्रा सुरु गरेकी थापाले आफ्नो जिवनकाल भरीनै लेखनकार्यलाई निरन्तरता दिइरहिन् । दार्जिलिङ्गवाट प्रकाशित हुने **गोर्खा** नामक दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित 'पतन' कथा देवकुमारी थापाको पहिलो प्रकाशित कृति

हो। देवकुमारी थापाले विशेष बालमनोबिज्ञानमा आधारित कथा लेखनमा कलम चलाईन् । उनका अनिगिन्ती कथाहरूमध्ये "टपरी", "झझल्को", "सेतो बिरालो", "देवकुमारी थापाका कथाहरू" , "सुनपखेटी चरी", "जङलको कथाहरू" प्रमुख हुन् । पुण्यात्मा आमा, रामको कथा, कथाको बटुलो, प्रलय प्रतीक्षा, टपरी, भोकृप्ति, देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरु आदि उनका साहित्यिक रचनाहरु हुन् । अन्ततः थापाले शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यमा दिएको योगदान अतुलनीय छ । उनी विद्यार्थी हुदै लेखेको ‘भविष्य निर्माण’ शीर्षकको कथा नेपाली गद्यसङ्ग्रह भाग 1 मा प्रकाशित भई एस.एल.सी.को पाठ्यक्रममा पनि समावेश भयो।

9.3 देवकुमारी थापाको साहित्यिक योगदान

सामाजिक सेवा र साहित्यसृजना गरेबापत थापाले प्रबल गोरखा दक्षिण बाहु, महेन्द्र रत्नभूषण, उत्तम कुँवर पुरस्कार, प्रतिभा पुरस्कार, रत्नश्री स्वर्ण पदक, नूरगङ्गा पुरस्कार प्राप्त गर्ने साहित्यकार देवकुमारी छापाले कथा, बालकथा, निबन्ध आदि विधामा कलम चलाएकी छन् ।

देवकुमारी थापाको साहित्य लेखनलाई मन पराएर महाकवि देवकोटाले यसरी लेखेका छन् -

"सुरकुमारी ! सिंह साहस
तनकी सुन्दर मनकी सुन्दर !
ताक तिम्रा फटिक निर्मल
मातृत्वको ए मृदुल मन्दिर !
वाल मानव पोषिणी छौ
अप्सराका भावद्वारा
लाखबत्ती बालिरहिछ्यौ!

Notes

झिल्मिलाऊन् अचल सारा

प्रेम, श्रद्धाका तरल जल

साथ पुज्छन् गहका धारा

भू उपरकी कोमलाङ्गिनी

दार्जीलिङकी मीठी तारा !"

प्रस्तुत कवितांश महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले उहाँको डायरीमा लेखिदिनुभएको सम्झना उहाँका आँखै अगाडि झलझली छ । त्यतिबेला उहाँ देवकुमारी सिंह नै हुनुहुन्थ्यो र मेजर बबरसिंह थापासँग विवाह बन्धनमा गाँसिएपछि मात्रै देवकुमारी थापाको परिचय बनेको हो उहाँको । सन् १९२८ अप्रिल 14 मा भारतको पश्चिम बङ्गाल प्रान्तको दार्जीलिङ जिल्लाअन्तर्गत, खर्साङको गिद्धे पहाडमा जन्मिनुभएकी देवकुमारीले आफ्ना पिताको मुख हेर्न नै पाउनुभएनथ्यो । पिता हस्तबहादुर कटुवालको निधन भएको दुई महिनापछि माता रमादेवीको गर्भबाट उहाँको जन्म भएको थियो । पितृस्नेह चाख्नै नपाए पनि मातृस्नेह र दाइदिदीहरूको प्यारले झपक्कै छोपिएर वितेथ्यो उहाँको बाल्यकाल । खर्साङकै स्थानीय विद्यालयमा अध्ययन गरेर उहाँले कलकत्ता बोर्डबाट प्रथम श्रेणीमा प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गर्नुभएको थियो ।

नेपाली साहित्यमा कवयित्री, समीक्षक, जीवनीकार, कथाकार, निबन्धकार वालसाहित्यकार सबै क्षेत्रमा देवकुमारी थापाको शिल्पकौशल झाङ्गिएको छ । स्कुले जीवनदेखि नै साहित्यलेखनमा प्रवेश गर्नुभएकी थापा आफ्नो लेखनका बारेमा भन्नुहुन्छ- म साहित्यमा लागौँ भनेर, योजना बनाएर, कसैलाई गुरु थापेर लागेकी होइन । साहित्यिक कृतिहरू पढ्दापढ्दै, देखेका-भोगेका घटनाहरूले

छोएर लेख्न थालेँछु । म पहिलेदेखि नै अलिक अन्तरमुखी स्वभावकी हुँ । जे भेट्यो त्यही पढ्थेँ । जे पढ्थेँ, त्यो भन्दा धेरै कल्पना गर्थें । किशोर अवस्थाकी भइसक्दा पनि साहित्यकार हुने सपना देखेकी थिइनँ । स्वामी विवेकानन्दकी चेली सिस्टर निवेदिताको समाजसेवाप्रतिको समर्पणलाई कलकत्तामा देखेपछि बरु त्यतातिर चाहिँ मन ढल्किएको थियो । पहिले त केके कोरेथेँ कुन्नि तर वि.सं. २००३ सालदेखि कथा लेख्न थालेँ । धेरैतिर मेरो पहिलो रचना भनेर 'पतन' शीर्षकको कथालाई लेखिदिएका छन् तर त्यसभन्दा पनि अगाडि 'ट्रपेडो' -पनडुब्बी जहाज) शीर्षकको कथा अङ्ग्रेजी भाषामा लेखेर स्कुलको पत्रिकामा प्रकाशित भएको थियो । त्यो कथामा मैले प्रथम पुरस्कार पनि पाएथेँ ।

त्यतिबेला दोस्रो विश्वयुद्ध चलिरहेको थियो र युद्धपोतहरू डुबाउनलाई ट्रपेडो बनाइएको थियो । त्यसपछि निरन्तर लेखिरहेँ र यहाँसम्मको यात्रा तय गर्न सकेँ । हो, उहाँको साहित्यिक यात्रा निरन्तर अघि बढिरह्यो र डेढ दर्जनको हाराहारीमा कृतिहरू प्रकाशित छन् । अझै पनि चेतना-स्मरण सक्रिय छ तर हातले कलम समाउन चाहिँ छोडिसके अब । आफ्नो लेखनका सम्बन्धमा थापा भन्नुहुन्छ- भावहरू मरेका छैनन् तर हात चाहिँ थाकेछन् । लेखनका प्लटहरू दिमागमा आइरहन्छन्, कसैले लेखिदिए लेखाउन सक्छु । अहिले पनि छोरीहरूलाई लगाएर सकेको बेला लेखाइरहेकै छु । साईबाबाका कारण त्यतातिरका भावहरू मेरो हृदयमा आइरहेका छन् । अब त जीवनको उत्तरार्द्धतिर लागिसकियो । जति सकियो, त्यसैमा चित्त बुझाउनुपर्ला । उहाँको नेपाल प्रवेश वि.सं. २०२२ सालमा भएको हो । दार्जीलिङमा रहँदा कहिल्यै पनि त्यहाँको हुन नसकेको

व्यावहारिक अनुभव उहाँ सुनाउनु हुन्छ र भन्नुहुन्छ-विराटनगर आएपछि उताको जस्तो शारीरिक र भौतिक सोख नभए पनि सुरक्षित अनुभव भइरह्यो । यहाँ आएपछि मैले धेरै कुरा सिकेँ ।

आफ्नो समयको लेखनका धेरै अनुभवहरू उहाँले सँगाल्नु भएको छ । लेखनमा नारी साहित्यकारको कमी छ र नारीले जीवनमा धेरै आरोह-अवरोहहरू भोग्नुपरेका कारण पुरुषले जस्तो निस्पिmक्री लाग्न नसक्नुको कारण पछिपर्नुपरेको गुनासाहरू धेरैका छन् । उहाँको भने बेग्लै अनुभव छ- मेरो समयमा साहित्यमा लाग्ने नारीस्रष्टाहरू खासै नभएका हुनाले मैले कोहीसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परेन । लेखेका रचनाहरू प्रकाशन गर्न कुनै किसिमको समस्या पनि भोग्नु परेन । नारीलाई साहित्यमा लाग्दा घरव्यवहारले बाधा पुऱ्याउँछ भन्छन् तर म त्यसमा सहमत छैन । आफूमा प्रतिभा छ भने आफ्नो जिम्मेवारीको काम सकेर पनि समय निकाल्न सकिन्छ । प्रतिभालाई व्यवहारले-बाधाले रोक्न सक्दैन-ढुङ्गाको काप फोरेर पनि उम्रिन्छ पीपल । हो, सङ्ख्यात्मक रूपमा धेरै लेख्न नसकिएला तर जति लेख्न सकिन्छ, त्यो त राम्रो लेख्न सकिन्छ नि । अहिले त नारी साहित्यकारहरू पनि पुरुषको बराबरीमा आइसकेका छन् । नारी भनेर हेपिने जमाना अब रहेनन् तर पुरुषसँग होड गर्नुलाई म नारी मुक्ति मान्दिन । आफू माझिएर विचारमा जब मुुक्त होइन्छ, हाम्रो जीवन स्वाभाविकरूपमै मुक्त हुन्छ । मुक्ति भनेको कसैले दिएर, कोटा छुट्याएर मिल्ने होइन । आफैँ सक्षम र आत्मबल भएको हुनुपर्छ । केही गर्छु भन्ने अठोट लिएर काम गऱ्यो भने कसैको दयाको पात्र हुनुपर्दैन ।

नेपाली वालसाहित्यमा आधुनिक लेखनको शुभारम्भ गर्नेमा उहाँको नाम पनि अग्रणी छ । अझ भनौँ भने उहाँको पुस्ताको अर्को जोडा छैन भन्दा हुन्छ । उहाँका बाल कथा सङ्ग्रह वि.सं. २०१३ बाट प्रकाशित हुन थालेका हुन् । यसअघि पुण्यात्मा आमा -जीवनी २०१०), एकादशी -कथासङ्ग्रह २०11), छ तारा -जीवनी २०11), प्रकाशित भइसकेका थिए । झझल्को -कथासङ्ग्रह २०१५), सेतो विरालो -कथासङ्ग्रह २०२1), टपरी -कथासङ्ग्रह २०41), प्रलय प्रतीक्षा -कथासङ्ग्रह २०44), क्षण, विचार र स्मृतिहरू -निबन्धसङ्ग्रह २०4९), देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू -२०५1) र आधा दर्जन बालकथाकृति प्रकाशित छन् । उहाँले स्वास्थ्य परिचारिकाको तालिम लिएर स्वास्थ्य र समाजसेवाका क्षेत्रमा सक्रियरूपमा लागेर त्यसैमा जीवन समर्पित गर्नुभयो । उहाँका आफ्नो कोखबाट जन्मिएका सन्तान छैनन् तर धर्मछोरीहरू बनाउनुभएको छ । उहाँका श्रीमान् मेजर बबरसिंह थापाको निधन भएको पनि धेरै भयो । श्रीमान्को नाममा प्रतिष्ठान नै बनाउनुभएको छ र उहाँको सम्झनामा बर्षेनी पुरस्कार प्रदान गर्छ प्रतिष्ठानले ।

नेपाली साहित्यमा लागेर निरन्तर लेखिरहँदा जति नै ओझेलमा परे पनि सानाठूला पुरस्कार-सम्मानहरू पाइँदारहेछन् । राजधानी धाउने वा डेराघर नै बनाउनेहरूले धेरै पाउलान्, पुरस्कार गुठीहरूमा धाउनेहरूले पाइरहलान् तर त्यस्तो केही नगर्दा पनि उहाँले पाइरहनुभएकै छ । सार्वजनिकरूपमा अभिनन्दन पनि गरिसकिएको छ । यस सम्बन्धमा उहाँको धारणा पनि बेग्लै छ-हामी साहित्यकारहरू सर्जक हौँ, चिन्तन गर्नु हाम्रो काम हो । साहित्य सुन हो र त्यसलाई परिश्रम गरेर खानीबाट निकाल्नु पर्छ ।

इन्द्रबहादुर राई भन्नुहुन्थ्यो-यता काठमाडौँ बोलाइरहन्छन् तर म हत्तपत्ती आउँदिन । काठमाडौँले समय खाइदिन्छ । हो, मैले पनि विराटनगर छोडिनँ । आफ्नो निष्ठा र नैतिकतामा रहेँ । साहित्यको निम्ति कता हो कता ठूलो महत्त्वाकाङ्क्षा राखिनँ । श्रद्धाले दिएका र मनले मानेका सम्मान-पुरस्कारहरू लिएकी छु । आफूले खोजेर-मागेर लिने होइन । यहाँ कोही माग्नेहरू पनि छन्, त्यसरी लिएको ठीक होइन । नारी भनेर भाग छुट्याएका पुरस्कार पनि मलाई उचित लाग्दैन । अहिलेको निक्कै चल्तीको एउटा पुरस्कार संस्थाका भाइवहिनीले फोन गरेर एक लाख रुपियाँको पुरस्कार दिन लागेका छौँ दिदीलाई, हाम्रो बधाई छ भने । मैले तपाईंहरूको त्यो पुरस्कार लिन्न भनिदिएँ । पछि त्यो पुरस्कार प्रेमा शाहलाई दिएछन् । मलाई धेरैले अप्ठ्यारी भन्छन्, भनिरहून् ।

देवकुमारी थापाका लेखनका विषयवस्तु भनेका समाजमा घटित यथार्थपरक घटनाहरू नै हुन् र देखेका, भोगेका, सुनेका त्यस्ता घटनालाई साहित्यिक लेखनमा उतार्ने गरेको उहाँ बताउनुहुन्छ । उहाँको जीवनमा धेरै उकाली-ओरालीहरू आए । जीवनमा भोग्नैपर्ने गरी जोडिएका घटनाहरू धेरै भोगिए । राम्रा मान्छेको सङ्गत पनि भयो, नराम्राहरूसँग सङ्गतै नगर्ने भन्दा पनि चिन्न नसकेर भयो होला तर विराटनगरको कोइराला परिवारलाई उहाँ आदर्श परिवार मान्नुहुन्छ र श्रद्धा व्यक्त गर्नुहुन्छ । नोना कोइराला उहाँलाई भेट्न पटकपटक जानुहुन्थ्यो अरे । विरामी भएर अस्पताल भर्ना भएको बेलामा अस्पतालले सेक्नको लागि हटब्याग नदिएको र त्यो घटना थाहा पाएर नोनाले हटब्याग र टावेल ल्याएर दिएको र आफूलाई सङ्कोच लागेको घटना सम्भिmरहनुहुन्छ । उहाँ सुशीला

कोइरालालाई उदाहरणीय महिला मान्नुहुन्छ । त्यस्तै, उषा नेपाल - प्रथम महिला प्रमुख जिल्ला अधिकारी) लाई पनि गौरवपूर्ण महिला भन्नुहुन्छ । आफू विरामी भएकै अवस्थामा पनि गिरिजाबाबु भेट गर्न आउनुभएको क्षण र उहाँले दर्शाएको सद्भाव अविस्मरणीय भएको बताउनुहुन्छ उहाँ ।

हाम्रा धेरै साहित्यकारहरूको बानी कस्तो छ भने, आफ्नो चाहिँ अरूले पढिदिऊन् भन्ने तर आफू भने कसैका पनि नपढ्ने । देवकुमारी दिदी यस्तो प्रवृत्तिलाई गलत मान्नुहुन्छ र आफू सक्रिय रहँदा भ्याएसम्म अरूका पनि पढेको बताउनुहुन्छ । उहाँलाई मनपर्ने साहित्यकारहरू कोको हुन् त ? "कसैको कुनै मनपर्छ त कसैको कुनै । लेखक मन पर्दैमा उसका सबै सिर्जना राम्रा हुन्छन् भन्ने होइन । म त बङ्गाली र अङ्ग्रेजी साहित्य पढेर त्यताबाट प्रभावित भएकी हुँ । स्पानिस प्रस्पर, उपन्यासकार मेरिनी र बङ्गाली शरदचन्द्र मन पर्छन् । मलाई हाम्रा साहित्यकारहरूमा पहिला पोषण पाण्डेका कथाहरू मन पर्‍यो गुरूप्रसाद मैनाली, भवानी भिक्षुका पनि केही कथाहरू औधि राम्रो छन् । विपि कोइरालाको सबैभन्दा मन परेको कथा 'पवित्रा' हो । त्यो चाहिँ वास्तविक नेपाली कथा हो ।" महाकवि देवकोटाले भनेझै उहाँ मनकी सुन्दर, तनकी सुन्दर भएकै कारण सबैकी दिदी हुनुभएको छ - उमेरले दिदी, सिर्जनाले दिदी, समाजसेवामा दिदी, अनाथ बालबालिकाहरूका लागि परमप्रिया माता नै ठहरिनु भयो ।

देवकुमारी थापाले जति मानसम्मान र पुरस्कारहरू पाउनुभयो, उहाँकै नाममा पनि अब धेरैले पुरस्कार र सम्मान राखिसकेका छन् । उहाँले ऐँसेलु, दियालो, हिमाल, किशोर, पारिजात जस्ता आधा दर्जन

साहित्यिक पत्र - पत्रिकाहरूको कुशलतापूर्वक सम्पादन पनि गरिसक्नुभएको छ । आफ्ना साथी - भाइहरू ज्यादै थोरै भएका कारण पनि मेरो आफ्नै स्वभावले गर्दा हो भन्नुहुन्छ उहाँ । कलकत्तामा पढ्दाताकका बङ्गाली साथीहरू छन् बरु । यहाँ त बालकृष्ण पोखरेल, भानुभक्त पोखरेल, रमा शर्मा जस्ता केही छन् । बरु नयाँ पुस्तालाई साथ, सहयोग र प्रोत्साहन दिनुपर्छ भन्दै आफ्नो पुस्ताको लेखनका बारेमा उहाँ भन्नुहुन्छ- मेहेनतले बनेका धेरै छन्, प्रतिभा नै भएर आएका त ज्यादै थोरै छन् । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा चाहिँ बेजोड प्रतिभा हुनुहुन्थ्यो ।

अब आँखाको भर छैन, शरीर धेरैबेर थिग्रिन मान्दैन । पढौं लाग्दा पनि पढ्न सकिँदैन र पनि यताकै केही चाहिँ पढिरहेकै छु, अरू त अहँ सम्भव छैन भन्नुहुन्छ उहाँ । अग्रजका नाताले नयाँपुस्तालाई के भन्नुहुन्छ त ? "आफ्नो लेखनले राष्ट्रलाई दिशानिर्देश गर्न सकोस् भन्ने चाहना र सोच राखेर लेख्नुपर्छ । राष्ट्रियतामा आँच पुग्न दिनुहुँदैन । यसका लागि राष्ट्रलाई आँखा अगाडि राखेर लेख्नुपर्छ जहिल्यै पनि । उहाँलाई आफ्ना सिर्जनाहरूमा सबैभन्दा बढी 'रिट्ठेको प्रश्न' र 'भविष्य निर्माण' कथा मन पर्छन् । यिनै कथाले आफूलाई साहित्यकार देवकुमारी भनेर चिनाएका हुन् भनेर कथाकार देवकुमारी स्वयमले भनेका थिइन् । आज उनी विराटनगरकी तीर्थधाम हुनुभएको छ । विराटनगर जाने साहित्यकारहरू हुन् वा समाजसेवी, उनको घरमा जान अहिले पनि लालायित हुन्छन् ।

9.3.1 कथाकारको रूपमा

देवकुमारी थापाको नेपाल प्रवेश वि. सं. २०२२ सालमा भएको हो । दार्जीलिङमा रहँदा कहिल्यै पनि त्यहाँको हुन नसकेको व्यावहारिक अनुभव उहाँ सुनाउनु हुन्छ र भन्नुहुन्छ-विराटनगर आएपछि उताको जस्तो शारीरिक र भौतिक सोख नभए पनि सुरक्षित अनुभव भइरह्यो । यहाँ आएपछि मैले धेरै कुरा सिकेँ । आफ्नो समयको लेखनका धेरै अनुभवहरू उहाँले सँगाल्नु भएको छ । लेखनमा नारी साहित्यकारको कमी छ र नारीले जीवनमा धेरै आरोह-अवरोहहरू भोग्नुपरेका कारण पुरुषले जस्तो निस्पिmक्री लाग्न नसक्नुको कारण पछिपर्नुपरेको गुनासाहरू धेरैका छन् । उहाँको भने बेग्लै अनुभव छ- मेरो समयमा साहित्यमा लाग्ने नारीस्रष्टाहरू खासै नभएका हुनाले मैले कोहीसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परेन ।

लेखेका रचनाहरू प्रकाशन गर्न कुनै किसिमको समस्या पनि भोग्नु परेन । नारीलाई साहित्यमा लाग्दा घरव्यवहारले बाधा पुऱ्याउँछ भन्छन् तर म त्यसमा सहमत छैन । आफूमा प्रतिभा छ भने आफ्नो जिम्मेवारीको काम सकेर पनि समय निकाल्न सकिन्छ । प्रतिभालाई व्यवहारले-बाधाले रोक्न सक्दैन-ढुङ्गाको काप फोरेर पनि उम्रिन्छ पीपल । हो, सङ्ख्यात्मक रूपमा धेरै लेख्न नसकिएला तर जति लेख्न सकिन्छ, त्यो त राम्रो लेख्न सकिन्छ नि । अहिले त नारी साहित्यकारहरू पनि पुरुषको बराबरीमा आइसकेका छन् । नारी भनेर हेपिने जमाना अब रहेनन् तर पुरुषसँग होड गर्नुलाई म नारी मुक्ति मान्दिन । आफू माझिएर विचारमा जब मुुक्त होइन्छ, हाम्रो जीवन स्वाभाविकरूपमै मुक्त हुन्छ । मुक्ति भनेको कसैले दिएर, कोटा छुट्याएर मिल्ने होइन । आफैँ सक्षम र आत्मबल

भएको हुनुपर्छ । केही गर्छु भन्ने अठोट लिएर काम गऱ्यो भने कसैको दयाको पात्र हुनुपर्दैन ।

सन् १९४६ बाट औपचारिक रूपमा लेखन यात्रा सुरू गरेकी देवकुमारी थापाको हालसम्मा प्रकाशित कृतिहरु कथासङ्ग्रहहरू - **'एकादशी', 'झझल्को', 'सेतो बिरालो', 'टपरी', 'भोक तृप्ति', 'क्षण विचार र स्मृतिहरू', 'देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू'** प्रकाशित छन् । कथाकार देवकुमारी थापा आफ्ना कथाहरुमा सामाजिक यथार्थलाई लिएर उभएकी छिन्। समाजका विभिन्न विषय वस्तुहरु लाई उनले आफ्ना कथाहरूमा समेटेका छन्। यिनका कथाहरुमा विषयवस्तुका ररुपमा समाजका निम्न वर्गीय मान्छे हरुले भोग्न परेको परिस्थिति अनि ति परिस्थितिले जन्मएका समस्याहरु छन्। समाजमा रहेको आडम्बर, अन्धविश्वास, कुसंस्कार, विक्रितका कुराहरुलाई उनले यथार्थ रुपमा आफ्ना कथाहरुमा प्रस्तुत गरेका छन्। नारी पुरुष वर्गमा रहेको भेदभाव, अन्या-अत्याचार, जस्ता कुराहरूको व्याख्या पनि उनका कथाहरुले गरेका छन्। कथामा निम्न वर्ग पत्रहरुको व्यथा र पिडाको चित्रण गर्न उनी सक्षम दखिनछन्. आफ्ना कथाहरूमा समाजको यथार्थ चित्रण कोर्नु सफल भएकीछिन् उनी। पित्री सत्तामत समाजले पुरुषलाई नारि भन्दा ठूलो भन्ने गर्छ तर देवकुमारी थापाले असल समाजको निर्माणमा नारी पुरुष दुवैको समान आवश्कता हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

देवकुमारी थापाका **झझल्को** कथा सङ्ग्रहमा सुनेको कुरा, कुकुरको छाउरो, झझल्को, वेसारको फूल आदि कथाहरु सङ्ग्रहित छन्। उनले प्रस्तुत कथा सङ्ग्रहमा समाज र जीवनका कथाहरूका अतिरिक्त कथाकार देवकुमारी थापाले आफ्ना कथाहरूमा दाम्पत्य जीवनको बारेमा गहिरो अध्ययन गरेका छन्। सुखकर दाम्पत्य जीवन र तनावग्रस्त दाम्पत्य जीवनका

झलक भएका उनका थुप्रै कथाहरू प्रकाशित छन्। दाम्पत्य जीवनलाई लिएर कथा लेख्ने कथाकारहरूका श्रेणीमा कथाकार देवकुमारी थापा पनि अग्रणी पंङ्तिको लहरमा उभिएको पाइन्छ। उनका अनेकौँ कथाहरूले पति-पत्नी माझको मन-मुटाव, शङकालु प्रवृत्ति, हीन मानसिकता, बहु विवाह आदि समस्याहरूलाई उजागर गरेको पाइन्छ।

मुक्ति कथामा आफ्नै पतिलाई विष खुवाएर मारेको घटना छ भने अर्को कथा फीजमा आफुलाई स्वतन्त्र ठान्ने शङ्कालु पत्नी जसले सोझो लोग्नेको चरित्रमाथि शङ्का गरेकी छ। त्यसको घमण्डको फीज गएपछि उ शान्त हुन पुगेकी छ। दाम्पत्य जीवन सफल हुनुमा स्त्री र पुरुष दुवैको प्रेम, विश्वास समपर्पण आवश्यक छ भन्ने कुरालाई आत्मसात गर्दै उनका कथाहरू देखिन्छन्। दाम्पत्य जीवनमा लोग्ने वा स्वास्नी दुई मध्ये कोही एक को पनि अविश्वास हीन मनोभावना र शङ्कालु प्रवृत्तिले घरबार समेत समस्यामा आउने कुरो को पुष्टि उनले आफ्ना कथाहरूका माध्यमबाट सन्देश दिएका छन्। **स्वाद** भन्ने कथामा सैनिक पतिको वियोगमा घरमा बसेकी पत्नीले खानाको स्वाद नै बिर्सिएको कुराको मर्म गराएकी छिन्।

सामाजिक आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकारका रूपमा उभिएकी कथाकार थापाका कथाहरूमा समाज निर्माणका मूल आधारमा रहेका पति पत्नी माझको सम्बन्धलाई सुन्दर प्रस्तुतिका साथ प्रस्तुत गरेकी छिन्। समाजको निर्माण परिवारबाट हुँदछ र परिवार पति र पत्नी माझको मेलमिलापबाट निर्माण हुँदछ। परिवार निर्माणमा सबैभन्दा ठूलो हात पति पत्नीको सहर्ष संसर्गबाट सम्भव रहेको कुरालाई आत्मसात गर्दै कथाकार देवकुमारी थापाले आफ्ना कथाहरूका माध्यमबाट पति पत्नीलाई एक अर्काका सम्पूरक बताएका छन्।

देवकुमारी थापाका कथा सङ्ग्रह भोक तृप्तिमा भोक तृप्ति, चर्केको छाना, सम्बन्ध, ऐन कानुन, वीरेको कथा, मोहको एउटा क्षण, आतङ्क आदि गरी जम्मा पन्द्रवटा कथाहरू समाहित छन्। देवकुमारी थापाकृत चर्केको छाना कथा उनको भोक तृप्ति कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित पाइन्छ। चर्केको छाना कथामा पढे-लेखेकी र समाज सेवी पत्नी देखि विरक्त रहेको लोग्ने र छानो चर्किएर पानी चुहने अवस्थामा पुगेको घरको चित्र प्रस्तुत हुनाका साथ अनमेल दाम्पत्य जीवनबाट हुने घरासयी व्यवहारको दीनहीनताको सग्लो चित्र उतारिएको छ। यस कथामा दाम्पत्य जीवनका लथालिङ्गपनले घर व्यवहार नै लथालिङ्ग अवस्थामा पुग्ने सम्भावना देखाएको छ।

अनमेल दाम्पत्य जीवनको चित्रण भएको यस कथामा हीन मनोग्रन्थी भएको लोग्ने र पढेलेखेकी पत्नीविचको प्रेमको छानो चर्केको छ र दु:खको पानी दाम्पत्य घरको छानाबाट चुहिएको छ । आजको दाम्पत्य जीवन तनाव ग्रस्त र समस्याग्रस्त रहेको कुराको उजागर प्रस्तुत कथा चर्केको छानाले गरेको छ। आधुनिक समयमा नारीहरू पढे लेखेकी हुन्छन्। उ समाजमा उच्च पदमा रहेर काम गर्न सक्छिन भन्ने कुराको उदाहरण प्रस्तुत कथामा उल्लेखित पाइन्छ। प्रतीकात्मक रूपमा रहेको चर्केको छाना कथामा छानाले हाम्रो भरोसा र विश्वासलाई दर्शाएको छ भने चर्किएकोले पति-पत्नी माझमा भएको विश्वास र भरोसामा चिरा परेको छ भन्ने भववोध गराएको पाइन्छ। नारी र पुरुषका अलग अलग चरित्रलाई प्रस्तुत कथाले देखाएको छ। यस कथामा पत्नी माया एकजना कर्मठ समाजसेवीको रूपमा प्रस्तुत छन्। समाजमा उनको मान-सम्मान, इज्जत र नाम छ। समाजका निम्ति धेरै काम गर्छिन् र समाजमा उनको नाम चलेको छ। सामाजिक सेवामा सँधै व्यस्त रहने हुनाले घर परिवारको

निम्ति उनले समय दिन सक्तैन। छोराछोरी बोडिङ्गमा बसेर पढ्छन् र उनको पति कुनै कामधन्धा गर्दैनन् निष्क्रिय भएर घरमा नै बस्छन्। उसलाई पत्नीले काम गरेको मन पर्दैन यस्तै कुराहरूले गर्दा घरमा तनावको सृष्टि हुँदछ।

देवकुमारी थापाद्वारा लिखित कथा चर्किएको छानामा नारी र पुरुषको अलग अलग चरित्रको व्याख्या गरिएको छ। कथाको शीर्षक नै प्रतीकात्मक छ। कथामा छाना हाम्रो विश्वास र भरोसाको प्रतिक छ। चर्किएको छान शिर्षकले पति र पत्नी मझा रहेको विश्वास र भरोसामा चिरा पर्नु भन्ने भाव बोध गरेको पाइन्छ। कथामा माया कर्मठ समाज सेविकाका रूपमा छिन्। समाजका मानिस हरूका निम्ति माया धरै काम गर्छन् त्यसले समाजमा उनको नाम र इज्जत छ. मानिसहरू उनलाई सम्मान गर्छन्। सामाजिक सेवामा नै व्यस्त हुनाले आफ्नु परिवारलाई समय दिन .... उनको पति कुनै कामधन्दा गर्दैन् छोरा छोरी बोर्डिङमा बसेर पढछन्। मायाको पतिलाई आफ्नु पत्नी बाहिर काम गरेको मन पर्दैन यहि कुराले दुई पति पत्नी मझा तनाव बढ्छ।

कथाले सुखी दाम्पत्य जीवनको निम्ति पति पत्नी मझामा विश्वास र भरोसा हुन पर्छ भन्ने कुरालाई देखाएको छ। कथामा अनमेल दाम्पत्य जीवनको चित्रण पाइन्छ। लोग्ने स्वास्नी एउटा गाड़ीका दुईवटा चक्का जस्तै हुन्.दुई चक्कामा सन्तुलन भयो भने मात्र परिवारमा खुश्यली आउँछ। हीन मनोग्रन्थी भएको लोग्ने र पढेको पत्नी बिचको प्रेमको छाना चर्किएको विषयलाई कथाले प्रस्तुत गरेको छ। प्रस्तुत कथामा कथाकारले पति-पत्नीमाझ विश्वास र भरोसा हुनुपर्छ भन्ने कुरालाई तथ्यगत रूपमा प्रस्तुत गरेकी छिन्। लोग्ने र स्वास्नी पारिवारिक गाडीका दुई चक्का हुन्। त्यसमा सन्तुलन भए सुखी, खुशीयाली दाम्पत्य जीवन हुँदछ र

असन्तुलन भए दाम्पत्य परिवार तनाव र कष्ट हुँदछ भन्ने कुराको पुष्टि यस कथाले गरेको पाइन्छ। अनमेल दाम्पत्य जीवनको दुर्दशा प्रस्तुत कथाले चित्रित गरेको छ। हीन मनोग्रन्थि भएको लोग्ने र पढे लेखेकी समाजमा नाम रहेको स्वास्नी बिचको सम्बन्धको छाना चर्किएको यस कथाले देखेको छ। यस प्रकार कथाकारले प्रस्तुत कथाका माध्यमबाट यो सन्देश दिनु खोजेका छन् कि दाम्पत्य जीवनलाई सुखी, शान्त र सफल बिताउनु छ भने पति र पत्नी दुवैले आफ्नो अहमलाई भुलेर एक अर्कासँग झुकेर सम्मानपूर्वक व्यवहार गर्नु आवश्यक छ। यदि यस्तो हुँदैन भने दाम्पत्य जीवन कष्टकर, तनावपूर्ण र दुः खपूर्ण हुन्छ र दाम्पत्य जीवनको सुख अनुभव कहिले गर्न पाउँदैनन्।

हीन मनोग्रन्थिका शिकार लोग्ने केही काम गर्दैनन् र घरमा बसेर समाज सेवामा लागिपरेकी पत्नीमाथि इर्ष्या गर्दछ। उसको पत्नी राम्री छ, पढेकी छ, खानदानी छ र समाज सेविका छ तर पनि उसको अहमसे उसलाई त्यो स्वीकार गर्न दिँदैनन् र आफूलाई राम्रो र प्रसिद्ध जोईको पोई मात्र सम्झिन्छन्। पढेकी समाजसेवी पत्नीलाई पनि उसको पति उसलाई काम नलाग्ने लाग्दछ। रिसको झोँकमा उसले लुर नभएको लोग्ने मान्छे चाहिँ सभ्य भनेको कुराबाट स्पष्ट हुँदछ। पुरुष प्रधान संस्कृतिले यस्तो मूल्य व्यवस्थाको निर्माण गरिदिएको छ नारी जाति नै पढे लेखेकी होस् घर परिवार र सन्तान सम्बन्धी सबै निर्णय पुरुषले लिनुपर्छ भन्ने धारणाको शिकार भएका कथाका पात्र श्रीमान नानीहरूलाई भेट्न दार्जिलिङ जानुपर्छ भन्दा उसकी पत्नी चन्दाले तिमी जाउ म जान्न भन्ने खालको मन्तब्यले यो प्रवत्तिलाई अझ बल पुर्‍याएको देखिन्छ। तिमी सक्षम भएपछि मेरो दायित्व किन चाहियो जस्ता कुराबाट यो स्पष्ट हुन्छ यस कथाका पात्र पुरुष नारीको शिक्षा, सम्मान, यश, नाम देखि खुशी छैन भनेर। यही

सत्ताका कारण पुरुषहरूमा अहमभावको विकास भइरहेको छ र दाम्पत्य जीवनको सफलतामा घातक र बाधक बनिरहेको प्रमाण प्रस्तुत कथाले दिएको पाइन्छ।

दाम्पत्य जीवनमा पति-पत्नीमाझ सामाञ्जस्य हुनु सबैभन्दा जरुरी पक्ष हो। सफल दाम्पत्य जीवनको निम्ति पति-पत्नीले एक- अर्कामाथि विश्वास राख्नु पर्दछ। एक अर्काको भावनाको कदर गर्नुपर्दछ। प्रस्तुत कथामा पति-पत्नीमाझ सामाञ्जस्यको कमी स्पष्ट रूपमा झल्किएको पाइन्छ। एक अर्कामा एक अर्काप्रति सम्मान छैन। आफ्नो लोग्नेलाई लुर नभएको मान्छे, तपाई लघुताको भावनाले ग्रसित हुनुहुन्छ र सबै दायित्व मेरो तपाईको होइन जस्ता कथनले एक अर्का माझ सामाञ्जस्य नभएको बुझिन्छ। जसरी हेरचार नभएको घरको छानो एकदिन चर्किन्छ उसैगरि सम्मान, इज्जत, विश्वास, सामाञ्जस्य समर्पण नभएको दाम्पत्य जीवनमा दरार आउँनु स्वाभाविक हो। पुरुष प्रधान समाजको शिकारले ग्रसित श्रीमान (पुरुष पात्र) घरमा आफ्नो पढेलेखेकी, समाजमा नाम चलेको पत्नीको हकढक स्वीकार गर्न सक्दैन र दुवैको तालमेलमा कमी आइरहन्छ। जसको फलस्वरूप पारिवारिक तनावको सृष्टि।

प्रस्तुत कथाकी नारी पात्रा चन्दा जो एउटी पढे लेखेकी, राम्री, खान्दानी र समाज सेविकाको रूपमा उभिएकी छिन्। आफु सामाजिक काममा सँधै व्यस्त रहने हुनाले आफ्नु परिवार प्रति उनी समय दिन त्यति सक्दैन जसको कारण नानीहरू बोडिङमा पढ्छन् र उनीहरूलाई भेट्न जाने सम्म उनलाई छैन जसको कारण पति-पत्नी माझ भनावैरीको सृष्टि हुँदछ र परिवारमा तनावको सृष्टि हुँदछ। आजकी नारी पुरुषसँग काँधमा काँध मिलाएर हिँड्न रुचाउँछन्, पुरुष भन्दा अघि बढेर केही गर्ने सोँच लिएर अघि बढीरहेका छन्। सामाजिक काममा पनि अघि बडेर समाज सेवामा

Notes

लागिपरेको देखिन्छ। प्रस्तुत कथाकी पात्रा पनि यस्तै स्वभावकी देखिन्छन्। आजकी पढेलेखेकी नारी केही नगर्ने लोग्नेलाई समेत गाली गर्न हिचकिचाउदैन उ आफ्नो लोग्नेलाई लुर नभएको मान्छे सम्म भन्दछिन्। नारी- पुरुषको तालमेलले नै दाम्पत्य जीवनको गाडी सुचारु रूपले अघि बढ्न सक्छ। प्रस्तुत कथामा यही तालमेल नभएको हुँदा तनावपूर्ण दाम्पत्य जीवनको सृष्टि भएको छ।

प्रस्तुत कथामा दाम्पत्य जीवनमा तनावसृष्टि हुनुको मूल कारण पत्नी पति भन्दा अधिक सफल हुनु हो। पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थाको कारण पुरुषहरू आफू भन्दा सफल नारी भएको हेर्न चाहदैन। परिवारमा पत्नी पति भन्दा सफल छ भने पतिलाई यो मन पर्दैन र उ हीन मानसिकताको शिकार हुन्छ र दुईमा सङ्घर्षको सृष्टि हुन्छ। चर्केको छाना मा सम्बन्ध चर्किएको मूल काररण यस कथाकी मूल पात्रा चन्दा आफ्नो लोग्ने भन्दा समाजमा लोकप्रिय छिन् र उसको नाम सुनाम रहेको छ। यस कुराले घरमा बसेर केही नगर्ने लोग्नेलाई असह्य हुन्छ र उ हीनताबोधको शिकार हुन्छ र कथामा सङ्घर्ष, तनावको निर्माण हुँदछ साथै दाम्पत्य जीवनमा पनि तनावको सृष्टि हुँदछ। कथाकार देवकुमारी थापाले पत्नीको सफलताले कसरी पतिको अहमलाई चोट पुग्दछ र उनीहरूको दाम्पत्य जीवन कसरी दु:खकर हुँदछ यसको मनोवैज्ञानिक ढङ्गले यस कथामा प्रस्तुत गरेका छन्।

प्रस्तुत कथाको मूल पात्रा श्रीमती (चन्दा) युगजीवन सोच भएकी र घर बाहिर समाजसेविकाको रूपमा नाम कमाएकी एकजना पढेलेखेकी नारी हुन्। सारा संसारका निम्ति उसकोमा समय छ तर बोडिङमा बसेर पढ्ने आफ्नो नानीहरूलाई भेट्ने उसकोमा समय छैन। उसकोमा घर-परिवारको बारेमा सोच्ने सम्म फुर्सद नहुँदा घरको छानो चुहुदा पनि उसलाई त्यो

बनाउने र त्यसको र त्यसको बारेमा सोच्ने समय छैन। त्यसको फलस्वरूप घर- परिवारमा कलह सृष्टि भेको छ। दाम्पत्य जीवनमा समयको धेरै महत्व रहेको कुरा प्रस्तुत कथा मार्फत जान्न पाइन्छ। पति पत्नी दुवैले एक-अर्कालाई समय दिनु पर्छ र नानीहरूको निम्ति पनि समय निकाल्नु पर्छ नत्र घर-परिवार समयको कमीले लथालिङ्ग, भताभुङ्ग हुन सक्दछ भन्ने कुराको पुष्टि प्रस्तुत कथाले गरेको छ। युगजनीन सोच भएकी नारी र हीनताबोधले ग्रस्ति पुरुष माझको द्वन्द्व नै प्रस्तुत कथाको सार हो।

चर्केको छाना कथामा हीनताग्रस्त पति र स्वालम्बी पत्नी माझको अनमेलले कथामा द्वन्द्वको विकास भएको छ। पुरुषप्रधान समाजका पुरुष आफ्नो अहमबोधले गर्दा पढेलेखेकी आफ्नु पत्नीको सफलता उसलाई स्वीकार छैन जसले गर्दा सङ्घर्षको निर्माण हुँदछ। दाम्पत्य जीवनको सुन्दर चित्र निर्माण गर्नुमा नारी र पुरुष दुवैले अहमबोध र हीनताबोध त्याग्नुपर्दछ। परस्पर मेलमिलाप, भरोसा, सम्मान, विश्वासले मात्र परिवारमा खुशी आउँदछ भन्ने कुराको झलक प्रस्तुत कथा चर्केको छानाले दिएको छ।

देवकुमारी थापाकृत चर्केको छाना कथाले दाम्पत्य जीवनको यिनै र यस्तै समस्याहरूलाई चुनौतिपूर्ण रूपमा अघि सारेर आउने पिँढीहरूलाई दाम्पत्य जीवनको सफलताका मूल मन्त्र दिएको पाइन्छ। यसर्थ आजका पिँढीहरूले दाम्पत्य जीवनलाई एउटा समस्या नबनाएर त्यसलाई आपसी तालमेल र मेलमिलापबाट एउटा चुनौतिको रूपमा स्वीकार गर्नुपर्ने छ।

कथाकार देवकुमारी थापाको देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू कथा सङ्ग्रहमा प्राय बालमनोविज्ञान प्रवृत्तिका कथाहरू सङ्गकलित छन् । बाल

- बालिकालाई असल र शिक्षित पार्न बाल साहित्यको पुस्तक लेख्न देवकुमारी थापाले यस कथा सङ्ग्रहमा पनि यसौ प्रवृतिका कथा लेखिकी छन् । मूलरूपमा देवकुमारीले आफ्नै खर्चमा बबरसिंह थापा सेवा गुठी नामको संस्था स्थापना गरेपछि साहित्य, समाजसेवा, शिक्षा, पत्रकारिता आदि क्षेत्रमा उनी उदाहरण बनेकी हुन् । यसर्थ उनका अन्तिम चरणका कथाहरू देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरूमा सङ्कलित छिन् ।

देवकुमारी थापाको जन्म वि. सं. १९५८ मा वैशाख २ गते दार्जिलिधको खगसाङमा भए तापनि उनको कर्म क्षेत्र भने नेपाल नै रहयो । उनको पिता हस्तबहादुर कटुवाल, माताको नाम रमादेवी कटुवाल र पतिको नाम बबरसिंह थापा थियो । बालबालिकाको व्यक्तित्व विकासका लागि राम्रो वातारण र सकारात्मक सन्देश आवश्यक पर्दछ । सेवा नै मानिसको मुख्य कर्तव्य हो भन्ने मूल विचार उनको हो । उनले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनले बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पु¥याइन् । साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् ।

देवकुमारीले गाउँ गाउँमा पुगेर बाल - बालिका महिला, वृद्ध, अशक्त र विरामीहरुको उपचार पनि गरिन् । त्यस्तै असाहाय, पीडित, विपन्न र रोगग्रस्त मानव समुदायको दुःख पीर हटाउन सँधै क्रियाशील रहिन् । पुण्यात्मा आमा, रामको कथा, कथाको बटुलो, प्रलय प्रतीक्षा, टपरी, भोकृप्ति,

देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरु आदि उनका साहित्यिक रचनाहरु हुन् । अन्ततः थापाले शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यमा दिएको योगदान अतुलनीय छ । देवकुमारी थापा बालबालिकाहरु नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थिन् । बाल बालिकाहरुलाई नै असल र शिक्षित पार्न साहित्य रचनामा लागिन् । त्यसरी नै बाल बालिकाहरुको चौतर्फी विकास गर्न बाल संस्था र समाज सेवामा समर्पित भइन् । उनको विचारमा मानिसको मुखय कर्तव्य सेवा हो । सबैलाई सेवामा प्रेरणा दिन उनले पुरस्कारको पनि व्यवस्था गरिन् । उनी आजीवन सेवामा हिमाल झैँ अडिक बनी सबैको प्रेरणा स्रोत बनिन् ।

9.3.2 बाल कथाकारको रूपमा

मूलरूपमा देवकुमारी थापाको जन्मस्थान खरसाङमा भएपछि उनले पहिलो नेपाली बाल पत्रिका हिमाल किशोर सुरू गरे । मानवको मुख्य कर्तव्य – सेवा नै प्रमुख मानी उनले विशेष बालबालिकाको निम्ति उपयोगि कथाहरू लेखेको मानिन्छ । देवकुमारीले तिस वर्षसम्म सेवा गरेको संस्था – बाल मन्दिरमा गरेको कारण उनी पछिबाट विराट साहित्य संस्थाकी अध्यक्षा पनि भएकी थिइन् ।

बाल पत्रिका प्रकाशनमा अनुल भूमिका निभयाएकी कारण देवकुमारी थापाले बालसाहित्यका क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएकी छन् । उनले विभिन्न पुरस्कार र सम्मान पनि पाएकी थिइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । देवकुमारीलाई उच्च विचार भएकी व्यक्ति भनिन्छ । किनभने उनका विचारमा प्रभावकारी प्रतिभाशाली, जीवनउपयोगी र सारगर्भित भाव पाइन्छ ।

Notes

देवकुमारी थापाको कर्मशील जीवनबाट प्रभावित भएर उनलाई नागरिक अभिनन्दन गरियो । देवकुमारी थापाले विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिएकी छन् । उनले शिक्षा साहित्य र सेवामा सम्पूर्ण जीवन बिताएकीले उनलाई प्रेरणाकी मुहान मानिन्छ । देवकुमारी थापाले उत्तर कुँवर, प्रतिभा, महेन्द्र प्रज्ञा आदि पुरस्कार, सेवापदक गोरखा दक्षिण बाहु, रत्नश्री स्वर्णपदक आदि विभूषण र नागरिक अभिनन्दन जस्ता सम्मान र पुरस्कार पाइन् । देवकुमारी थापा बाल कथा लेखनबारे यसो भन्छिन् -" अचेल केटा - केटीले धेरै पढ्न मन पराउदैनन। त्यसकारण कथा चित्रका आधारबाट उनीहरुका हिर्दयमा आफ्नोपनको जग बसाल्नु पर्छ। " नेपाली बालसाहित्यमा आधुनिक लेखनको शुभारम्भ गर्नेमा उहाँको नाम पनि अग्रणी छ । अझ भनौँ भने उहाँको पुस्ताको अर्को जोडा छैन भन्दा हुन्छ । उहाँका बालकथासङ्ग्रह विबाट प्रकाशित हुन २०13 .सं. थालेका हुन् ।

देवकुमारी थापाको बालकथा सङ्ग्रहहरूमा ‘वरपरबाट’, ‘कथाको बटुलो’, ‘जङ्गलको कथा’, ‘सुनपखेटी चरी’ प्रकाशित छन् । उनले आफ्नो जीवनकालमा आधा दर्जन बाल कथाकृति प्रकाशित गरेकी छन् । उहाँले स्वास्थ्य परिचारिकाको तालिम लिएर स्वास्थ्य र समाजसेवाका क्षेत्रमा सक्रियरूपमा लागेर त्यसैमा जीवन समर्पित गर्नुभयो । उहाँका आफ्नो कोखबाट जन्मिएका सन्तान छैनन् तर धर्मछोरीहरू बनाउनुभएको छ । उहाँका श्रीमान् मेजर बबरसिंह थापाको निधन भएको पनि धेरै भयो । श्रीमान्को नाममा प्रतिष्ठान नै बनाउनुभएको छ र उहाँको सम्झनामा बर्षेनी पुरस्कार प्रदान गर्छ प्रतिष्ठानले ।

नेपाली वालसाहित्यमा आधुनिक लेखनको शुभारम्भ गर्नेमा उहाँको नाम पनि अग्रणी छ । अझ भनौँ भने उहाँको पुस्ताको अर्को जोडा छैन भन्दा

हुन्छ । उहाँका बाल कथा सङ्ग्रह वि. संबाट प्रकाशित हुन २०1३ . - थालेका हुन् । यसअघि पुण्यात्मा आमाजीवनी २०1०(, एकादशी - (२०11कथासङ्ग्रह , छ तारा (२०11जीवनी -, प्रकाशित भइसकेका थिए । देवकुमारी थापाले विवाह गरे तापनि आफ्नो कोखबाट जन्मिएका सन्तान छैनन् तर धर्मछोरीहरू बनाउनुभएको छ । उनको सेतो बिरालो कथा सङ्ग्रहभित्र पदच्युत, जीवनको मोह, अनौठो स्मृति, समुद्रका बालुवा, स्वास्नी मान्छे, भेट, कथा, अवचेतन मन आदि बाल सुलभ कथाहरू सङ्रहित छन्। साहित्यका विभिद विधाहरू मध्ये बाल साहित्य पनि एउटा लोकप्रिय विधा हो । यसको प्राथमिक भावक (पाठक, दर्शक र श्रोता) सबै बालबालिका हुन्छन् । तथापि बाल साहित्यका अधिकांश कृतिहरु बाल बालिकालाई सन्दर्भ गरेर उनीहरूका निम्ति लेखिए पनि यसको आनन्द र पाठक भने प्राय: प्रौढहरु नै भएका पाइन्छन् ।

प्रथमत: बाल साहित्य भन्नाले बालबालिकाको साहित्यलाई नै बुझ्नु उचित हुन्छ त ? नेपाली बाल-विश्वकोषमा बालसाहित्यको परिचय यसरी दिइएको छ - “ बालसाहित्य' शब्दको प्रयोग दुइ अर्थमा गरिन्छः पहिलो बालबालिकाले लेखेको साहित्य र दोस्रो बालबालिकाका निम्ति अरुले लेखेको साहित्य ।” कतिपय विद्वानहरूले बालबालिकाका लागि भनेर किटान गरेर सिर्जना गरेको साहित्यलाई नै बाल साहित्य मान्नुपर्ने भनी बताएका छन् । सामान्यतया बालबालिका आफैले रोजेर पढ्ने साहित्यिक सामग्री र अभिभावक, शिक्षक तथा विशेषज्ञहरुले 'बालबालिकाका लागि उपयुक्त' भनेर छुट्याएका साहित्यिक सामग्रीलाई बाल साहित्य भन्न सकिन्छ ।

बाल - बालिकाको निम्ति साहित्य लेख्दैमा बालसाहित्य हुन्छ भन्न सकिन्न । फेरि स-साना बाल बनिताले लेखेको साहित्यलाई पनि बाल

साहित्य मानी हाल्नु सठीक हुन्न । मूलत: बालबालिकाका उमेरको हद, ग्रहणशीलता, परखक्षमता, मनोवैज्ञानिक विकास आदिलाई ध्यानमा राखेर सृजना गरिएको साहित्यलाई बाल साहित्य मान्न सकिन्छ । यस प्रकारको साहित्य लेखनमा विद्यालयस्तरका बालबालिकाको मानसिक अवस्था र बौद्धिक तहलाई दृष्टि बिशेष ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । यसैले बालबालिकाहरुले आत्मसात् गर्न सक्ने विषय, भाव, कला, शिल्प र प्रस्तुतीकरणका आधारमा रचित साहित्य बालसाहित्य हो । बाल साहित्य भनेको समाज, जीवन र परिवेशलाई सुहाउने र यथार्थ ढङ्गले सोच्न सकिने रुप प्रदान गरेर लोकसाहित्य, पौराणिक र वैज्ञानिक एवं सामाजिक विषयस्रोतका वस्तुलाई बाल्य-उपभोक्ता बजारको उपयोगी, रोचक, आकर्ष र कौतुकतापूर्ण शिल्पमा शिक्षाप्रद बनाएर प्रस्तुत गरिने सामग्री हो ।

बालसाहित्य आफैमा विषय, क्षेत्र र सीमा व्यापक भएको साहित्य हो । यस साहित्यका पनि विभिद उप विधा छन् । ती हुन् – बाल कथा, बाल उपन्यास, बाल कविता, बाल गीत, बाल नाटक, बाल गजल, बाल लहरी, बाल रामायण, बाल सूक्ति, बाल चलचित्र, बाल पत्रिका आदि । उपर्युक्त विधाहरू मध्ये बाल लहरीको आफ्नो छुट्टै स्थान बाल साहित्यमा रहेको मान्न सकिन्छ । कसै कसैले बाल लहरीलाई बाल गीत र बाल गजलकै हाराहारीमा मानेका पनि छन् । तथापि बाल लहरीमा भिन्नाता ल्याउँने मूख्य आधार बाल बालिकाको उपस्थिति र सहभागीता हो । बाल गीत र बाल गजल बालबालिकाले न लेख्न र गाउँन पनि सक्छन् तर बाल लहरीमा बालबालिकाको सहभागिता हुनेपर्छ । यो ठूलाहरूले गाएर वा लहड लाए , यसको महिमा हराएर जानसक्छ ।

देवकुमारीले तिस वर्षसम्म सेवा गरेको संस्था – बाल मन्दिरमा रहेको पाइन्छ । यसैले विराट साहित्य संस्थाकी उनी अध्यक्षा पनि भइन्

। उनले बाल पत्रिका प्रकाशन, विराट साहित्य संस्था आदि खोलेको पाइन्छ । देवकुमारीले बालसाहित्यका क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएकी छन् । उनले विभिन्न पुरस्कार र सम्मान पनि पाएकी थिइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । देवकुमारीलाई उच्च विचार भएकी व्यक्ति भनिन्छ । किनभने उनका विचारमा प्रभावकारी प्रतिभाशाली, जीवनउपयोगी र सारगर्भित भाव पाइन्छ ।

देवकुमारी थापाका कथा लेखनको यात्रामा देखिएका मुख्य विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो। उनका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल - बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्। देवकुमारी थापाले विभिन्न मध्यमबाट बालमैत्री वातावरण र शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै शिक्षाक्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुगाएका छन्। देवकुमारी थापा कुशल साहित्यकार साथ साथै एक कुशल समाजसेवीका पनि थिइन्। साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थासँग पनि उनी आबद्ध भइन्।

9.3.3 निबन्धकार तथा जीवनीकारको रूपमा

प्रथमतः निबन्ध शब्दको प्रयोग संस्कृत साहित्यमा भएको हो । पहिला यो शब्द हस्तलिखित भोजपत्र र ताडपत्र आदिलाई समेटेर बाँध्ने तात्पर्यमा प्रयुक्त हुन्थ्यो । अहिले यसले विशिष्ट किसिमको साहित्यिक गद्यविधालाई बुझाउँछ । निबन्ध शब्दसङ्गै अर्को शब्द प्रबन्ध शब्दले केही समयपछि आख्यान वा कथात्मक काव्यलाई पन सङ्केत गर्न थालेको पाइन्छ । यसरी संस्कृत साहित्यमा प्रचलित यी दुवै शब्द एउटै तात्पर्यमा

प्रयुक्त भए तापनि वर्तमान सन्दर्भमा लेखकले सविस्तार विवेचना गरेको ग्रन्थलाई प्रबन्ध शब्दले सङ्केत गरी थेसिसको पर्याय भएको छ भने विचार वा भावलाई बन्ध गरिएको रचनाविशेषलाई निबन्धले बुझाएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजीमा यो 'निबन्ध' शब्दलाई 'एसे' वा 'एसाइ' (Essai) को शाब्दिक अर्थ अनुभवजन्य (Experiment) र प्रयास (attempt) हुँदछ । अतः निबन्ध भन्नाले अनुभवजन्य नयाँ कुराहरूमा बाँधिएर त्यसैलाई बताउने वा व्यक्त गर्ने प्रयासजन्य कला हो ।

अङ्ग्रेजी र फ्रान्सेली साहित्यमा प्रस्तुत विधा प्रारम्भमा प्रयोग वा प्रयासका रूपमा थियो । यसैले निबन्ध सर्वप्रथम प्रयासको रूपमा आयो र यसै नामबाट यो प्रसिद्ध भयो । यथार्थमा यो आत्मप्रकाशनको सर्वथा नौलो प्रयास एवम् जसको माध्ययम गद्य थियो र छ पनि । यसै पनि गद्यमा आत्मविश्लेषण र आत्मप्रकाशनको प्रशस्त अवसर रहन्छ । यसैले गद्य निबन्धका लागि एक मात्र माध्यम हुन सक्छ । फ्रान्सेली नागरिक निबन्घका जनक माइकल दि मोतेत्रको प्रारम्भिक प्रयास नै पनि आफ्ना जीवनगत अनुभवजन्य कुराहरू थिए । यसरी विश्व साहित्य जगतमा शनैः शनैः निबन्ध शब्दले व्यापकता पाउँदै गयो ।

देवकुमारी थापा कथाकार तथा बाल कथाकारका अतिरिक्त एक दक्ष निबन्दकार एवम् जीवनीकार पनि हुन् । उनको वि. सं. २०१० मा **पुण्यात्मा आमा** र वि. सं. २०11 मा **छ तारा** जीवनी लेखन प्रकाशित छन् । थापाले स्कुल पढेदेखि नै साहित्यमा आफ्ना हस्ताक्षर चढाएकी थिइन् । उनले किशोरावस्थामा प्रेमका कविता लेखिन्, त्यसैताका उनले प्रेममा आकषिर्त भएर मुक्तक पनि लेखिन् । देवकुमारी थापाले स्कुल पढेताका निबन्ध लेखेर नाउँ कमाएकी थिइन् । साथै उनी पत्रिकाको सम्पादकमा पनि आफ्नो नाउँ राख्न सफल भइन् ।

मूख्य गरेर कथाकार देवकुमारी थापाले स्कुल पढेताका 'टुपेडो' शीर्षकको निबन्ध लेखेर स्कुलभित्र नै नाउँ कमाएकी थिइन् । त्यसपछि उनलाई झन् उत्साह जाग्यो; उनले लेख्न थालिन् । थापाका सङ्ग्रहका रूपमा आएका निबन्धहरू हुन् - **क्षण, विचार र स्मृतिहरू** (वि. सं. २०४९), **पुण्यात्मा आमा** (शारदा देवीको जीवनी : सन् १९५२) र '**छ तारा'** (सन् १९५३) । उनका केही निबन्धहरू व्यक्तिपरक वैशिष्ट्य अँगालेर प्रस्तुत भएका छन् ।

9.3.4 नारी लेखिकाको रूपमा

नेपाली कथाको आधुनिक कालको आरम्भ वि. सं. १९९० को दशकबाट भएको हो । यही समयबाटै नेपाली नारी कथा लेखनको सहयात्रा आरम्भ भएको छ । आधुनिक नेपाली कथाको विकासक्रम जीवन र जगत्का ससाना घटनाहरूको चित्रणबाट अघि बढेको छ । जीवन र जगत्का पारखी नारी र पुरुष दुवै हुन् । यी दुवैले सोच्ने, भोग्ने र अनुभव गर्ने जीवनका परिवेश एकै भए पनि प्राकृतिक जैविक संरचनाले तिनमा उत्पन्न हुने भाव र अनुभूतिको तह र रङ फरक फरक हुन्छ । त्यसमाथि प्राकृतिक न्यायका विपरीत एउटाले अर्कोलाई गर्ने शोषणको स्थितिमा शोषितको मानसिकता र शोषकको मानसिकताको परिणति उस्तै हुनु सम्भव छैन । त्यसैले नेपाली नारी कथा लेखनको आरम्भमा पुरुष र नारीका लेखनका विषय र सन्दर्भहरू एकै हुन सकेनन् । पितृसत्तात्मक समाजको चस्माले नारीकथाको अध्ययन र मूल्याङ्कनमा सदैव एउटा निश्चित अवधारणा बनाएका कारण नारीकथाका विषयमा हुने टिप्पणी र समालोचनाहरू विगतदेखि नै पूर्ण हुन सकेनन् ।

Notes

नारीले भोगेको आधुनिक जीवन कहिल्यै आधुनिक हुन सकेन र नारीहरूलाई लामो अन्तरालसम्म आधुनिकताको कल्पनाले समेत छुन सकेन । सधैंको विषम भोगाइका चापबाट जीवनको एक रसमय पीडादायी अनुभूतिलाई बाँच्दै आएका नारीका केही सकारात्मक पक्ष केवल मातृत्व चेतनाले मात्र समालेको पाइन्छ । अतः नारीका कथा सदैव वैयक्तिक पीडा र आँसुका आविष्कारहरूको नयाँ संस्करणमात्र हुन् भन्नेहरूको बाहुल्यले नारीकथाको गुणात्मक विस्तारलाई चुनौती दिँदै आएको हो । यही सिलसिलामा नारी कथा प्रकाशनका खासखास समयलाई नियालेर उत्तरवर्ती नारीकथामा अभिव्यक्त प्रवृत्तिगत विशिष्टताको तथ्यपूर्ण विश्लेषण गर्ने प्रयास यस अध्ययनमा गरिएको छ ।

प्राथमिककाल र माध्यामिककालका लोककथा, पौराणिक सन्दर्भका नीतिकथा, जासुसी–तिलस्मी विषयका मनोरञ्जन प्रधान कथाका विविध सन्दर्भ र पृष्ठभूमिबाट तत्कालीन भोगाइ र मनोविज्ञानमा आधारित सामाजिक कथाका विषयमा आएर नेपाली कथाको आधुनिक स्वरुप निर्माण भएको हो । नेपाली नारी कथालेखन र प्रकाशनको आरम्भ भारतीय भूमिबाट प्रकाशित गोर्खासंसार पत्रिकामा प्रकाशित दिव्यकुमारी देवी कोइरालाको चर्खा (१९८३) र नेपालबाट शारदा पत्रिकामा प्रकाशित तुषारमल्लिकाको स्त्रीरत्न (१९९२) कथाबाट भएको मानिन्छ । तत्कालीन नेपाली कथामा देखिएको आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथालेखनको प्रवृत्तिलाई अँगालेर लेखिएको यस कथाले नेपाली कथाको आधुनिककाल प्रवर्तनमा पक्कै पनि योगदान पु¥याएको छ तर कथाकारले कथालेखनलाई निरन्तरता दिन नसक्दा उनका कथागत योगदानको ठोस चर्चा हुन नसकेको हो र सँगसँगै कथायात्रा थालेका गुरुप्रसाद मैनालीको लोकप्रियता

चुलिँदै जाँदा तुषारमल्लिकाको अस्तित्व लगभग शून्यबाटै उत्खनन् गर्नुपरेको हो ।

यसपछि एम. लक्ष्मी उपासिकाको रोदन र पुनर्विवाह (१९९२), वियोगिनीको झोपडी (१९९३) र अल्झो (१९९4), सुशीला कोइरालाको दुलही (१९९६), कुमारी इन्दिरा कोइरालाको सपना र विधवा कथा, श्रीमती पी. पी. शर्माको सौतेनी आमा, बुना बरालको अस्फुट वेदना (२००1) लगायत विद्यादेवी दीक्षित, लोकप्रियादेवी जस्ता नारी कथाकारले आधुनिक नारी कथालेखनको पृष्ठभूमि तयार पारेका हुन् । नारी कथाकारको इतिहासमा सशक्त, स्पष्ट र निरन्तर उपस्थिति दिने देवकुमारी थापा (1९८4–२०६८) को पतन (२००५) शीर्षकको कथा प्रकाशित भएपछि उनको आगमन र स्थायित्वले नेपाली नारी कथाको इतिहासलाई सशक्त ढङ्गले अभिलेख गर्ने अवसर मिलेको छ । एउटा दीर्घकलमजीवी हस्ताक्षरका रुपमा देवकुमारी थापाको उदयले नेपाली नारी कथालेखनमा नयाँ मोडको आरम्भ भएको पाइन्छ र नारी कथाको ऐतिहासिक अध्ययनका लागि थापाबाटै नेपाली नारी कथालेखनको चरणगत अध्ययन आरम्भ गरिएको पाइन्छ (त्रिपाठी, २०६७, पृ. 1७२) ।

देवकुमारी थापा नेपाली आधुनिक कथाको प्रथम चरणमा साधनारत प्रतिनिधि कथाकार मध्येमा एक हुन् । उनका कथालाई लैङ्गिकताका आधारमा निर्मित उपक्रमभित्र सीमित राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन । विषय, शैली र परिणतिका आधारमा थापाका कथाले युगीन सामाजिक मूल्यको स्थापनामा योगदान पुरायाएको छ । थापापछि नेपाली नारी कथाकारका रुपमा शशिकला शर्मा, राधिका राय, फलेन्द्र जगत्कुमारी राणा, किशोरीदेवी, किरण शाक्य लगायतका केही कथाकारहरूले कथा लेखनमा सक्रियता देखाएका छन् तर तिनको निरन्तरता उल्लेख्य हुन

नसक्दा नेपाली नारी कथा परम्परालाई जोड्दै लैजाने सामान्य योजकका रुपमा मात्र तिनको योगदानको चर्चा हुने गरेको छ ।

सामाजिक जीवनमा फैलिएको त्रासका भोक्ता अधिकांश नारीका पक्षबाट चिन्तन गरी लेखिएका तत्कालीन नारीकथाले नयाँ व्यवस्थाका निम्ति उत्साहजनक स्वागतको तयारी भन्दा पनि त्यो जनयुद्धले जन्माएका जीवनका विसङ्गतिहरूलाई नै मुख्य विषय बनाएको पाइन्छ । अभाव, बेरोजगारी, विदेश पलायन र अशिक्षाको स्थिति त्यस समयका नारीकथामा आएका मुख्य विषय हुन् । जनयुद्धका समयका नारीसमस्यालाई मात्र होइन, सन्तान, जीवन साथी र आम मानिसका बाह्य र आन्तरिक पर्यावरणीय समस्यालाई समेत तत्कालीन नारीकथाले सम्बोधन गरेका छन् । सशस्त्र द्वन्द्वका बेला मानवीय संवेदनाको ह्रासोन्मुख अवस्थामाथि लेखिएको माया ठकुरीको आमा जानुहोस् (२०६४) कथा सङ्ग्रहभित्र प्रकाशित 'पहाड ओर्लंदै छ' कथा द्वन्द्वकालमै लेखिएको कथा हो । यसले तत्कालीन त्रासदीलाई यसरी प्रस्तुत गरेको छ : "रात्रिको अन्धकारमा अकस्मात् बुट बजार्दै टर्च बालेर गाउँलेहरूलाई ढोका खोल्न लगाइन्थ्यो । गाउँलेहरूको छातीमा बन्दुक तेर्स्याएर हप्कीदप्की गर्ने ती मानिसहरू आफूलाई कुन अपराधका निम्ति सजाय दिन तत्पर भएका हुन्, त्यो पनि थाहा हुँदैनथ्यो (पृ...) ।"

राजनीतिक परिवर्तनका निम्ति भनिएको सशस्त्र जनयुद्धका समयमा सर्वसाधारण निर्दोष जनतालाई अनाहकमा दिइएको दुःखको मार्मिक अभिव्यक्ति प्रस्तुत अनुच्छेदमा प्रकट भएको छ । सत्ता प्राप्तिका निम्ति लड्नेहरूले जनताका जीवनलाई महङ्खव नदिएका निर्ममतायुक्त यस्ता दृश्यहरू तत्कालीन कथाका विषय भएका छन् । यस्तै अर्को विषय निलम कार्की निहारिकाको 'राजमार्ग' शीर्षकको कथामा पनि प्रस्तुत भएको छ ः

"बुटवल आउन लाग्यो, ल चेकिङमा झरिदिनुप¥यो । कहाँबाट आएको ? के छ झोलामा ? ...हेल्लो बुबा हो ? हामी आइपुग्यौं, अस्पतालमा छौं । आमालाई भर्ना गरेको छ । भीडन्तबाट भागेर आएका आतङ्ककारी त्यही बसमा आएको आशङ्कामा बसलाई नियन्त्रणमा लिएको छ । बल्लतल्ल बिरामी भनेर आमा र म चैं फुत्कियौं (पृ.) ।" उल्लिखित कथ्यगत प्रवृत्तिहरू उत्तरवर्ती नारीकथाको पहिलो मोडका केही नारीकथामा आएका छन् । गीता केशरीको 'ऐना', पद्रमावती सिंहको 'िहंसाको मौनता', भागीरथी श्रेष्ठको 'सफाया', इल्या भट्टराईको 'आखिर त्यही भयो', शर्मिला खड्का दाहालको 'सुकन्या उर्फ निलिमा', गीता रेग्मीको 'सत्ता' लगायतका केही नारीकथामा द्वन्द्वको प्रत्यक्ष चित्रण पाइन्छ भने परोक्ष रुपमा परेका प्रभावहरू सामाजिक–सांस्कृतिक सन्दर्भबाट प्रशस्त लेखिएका छन् ।

कथाकार देवकुमारी थापाको नारीवादीमूलक कथाहरूका प्रवृत्तिहरू समग्रमा निम्न प्रकार छन् :

(क) विषयगत रुपले विविधता,

(ख) राजनीतिका कारण बनेको जटिल सामाजिक जीवनको चित्रण,

(ग) निम्नवर्गका मानिस (नारी/पुरुष) माथि हुने शोषणको विरोध,

(घ) सार्वभौम स्वतन्त्रताको खोजी,

(ङ) पितृसत्ताको विरोध,

(च) नारी अस्तित्व चेतनाको अभिव्यक्ति,

(छ) शैलीमा आंशिक प्रयोगपरकता, अधिकांशमा घटनाप्रधानता र मनोविश्लेषणात्मकता,

(ज) नारीका प्रतिकूल आपसी सम्बन्धको शल्यक्रिया र सद्भाव स्थापनाको प्रयास,

(झ) सूक्ष्म र बौद्धिक कथानकको प्रयोग,

(ञ) कथामा नारी यौन मनोविज्ञानको प्रयोग ।

रुढीग्रस्त सामाजिक मान्यताहरू र विभेदकारी सांस्कृतिक प्रचलनहरूका विरुद्धमा देवकुमारी थापाले निकै सशक्त कथाहरू लेखेका छन् । वर्गीयताभित्रका समस्याहरूलाई यथास्थितिवादी नभएर आलोचनात्मक यथार्थवादीका रुपमा उनका नारीकथाले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । समग्रमा देवकुमारी थापाका नारी कथाले नारीका समस्या र पुरुषका समस्यालाई समान रुपले अघि ल्याउने क्रमको थालनी समेत गरिरहेको छ ।

9.3.5 अन्यान्य क्षेत्रको रूपमा

देवकुमारी थापा एक कुशल कथाकार, बाल कथाकार, निबन्धकार, जीवनीकारका अतिरिक्त एक दक्ष सम्पादन, अनुवाद, प्रकाशक पनि हुन् । उनले आफ्नो जीवकालमा सम्पादन गरेका कृतिहरू निम्नप्रकार छन् –

1) **हिमालय किशोर** - बाल पत्रिका

२) **दियालो** - संयुक्त सम्पादन

३) **ऐंसेलु** - संयुक्त सम्पादन

4) **पारिजात** (नारी पृष्ठ)

५) **नेपाली साहित्य बर्तमान सन्दर्भमा**

यसका अतिरिक्त देवकुमारी थापाको विभिन्न पत्र - पत्रिकामा कथा, कविता, निबन्ध, लेखहरु पनि प्रकाशित छन् ।

साहित्यकार देवकुमारी थापा एक समाज सेवी पनि हुन् । उनी नेपालमा प्रवेश भएपछि समाजसेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन् । त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल संगठनकी अध्यक्ष पनि भइन् । उनले आफ्नो स्वर्गीय श्रीमानको नाममा 'बबरसिंह थापा सेवा गुठी' संचालन गरेकी थिइन् । उनले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका

क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनी बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याइन् ।

साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् । देवकुमारीले गाउँ गाउँमा पुगेर बालबालिका महिला, वृद्ध, अशक्त र विरामीहरुको उपचार पनि गरिन् । त्यस्तै असाहाय, पीडित, विपन्न र रोगग्रस्त मानव समुदायको दुःख पीर हटाउन सँधै क्रियाशील रहिन् ।

9.4 उपसंहार

देवकुमारी थापा नेपाली आधुनिक कथाको प्रथम चरणमा साधनारत प्रतिनिधि कथाकार मध्येमा एक हुन् । उनका कथालाई लैङ्गिकताका आधारमा निर्मित उपक्रमभित्र सीमित राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन । विषय, शैली र परिणतिका आधारमा थापाका कथाले युगीन सामाजिक मूल्यको स्थापनामा योगदान पुरायाएको छ । थापापछि नेपाली नारी कथाकारका रुपमा शशिकला शर्मा, राधिका राय, फलेन्द्र जगत्कुमारी राणा, किशोरीदेवी, किरण शाक्य लगायतका केही कथाकारहरूले कथा लेखनमा सक्रियता देखाएका छन् तर तिनको निरन्तरता उल्लेख्य हुन नसक्दा नेपाली नारी कथा परम्परालाई जोड्दै लैजाने सामान्य योजकका रुपमा मात्र तिनको योगदानको चर्चा हुने गरेको छ ।

देवकुमारीले तिस वर्षसम्म सेवा गरेको संस्था – बाल मन्दिरमा रहेको पाइन्छ । यसैले विराट साहित्य संस्थाकी उनी अध्यक्षा पनि भइन्

। उनले बाल पत्रिका प्रकाशन, विराट साहित्य संस्था आदि खोलेको पाइन्छ । देवकुमारीले बालसाहित्यका क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएकी छन् । उनले विभिन्न पुरस्कार र सम्मान पनि पाएकी थिइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । देवकुमारीलाई उच्च विचार भएकी व्यक्ति भनिन्छ । किनभने उनका विचारमा प्रभावकारी प्रतिभाशाली, जीवनउपयोगी र सारगर्भित भाव पाइन्छ ।

देवकुमारी थापाका कथा लेखनको यात्रामा देखिएका मुख्य विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो। उनका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल - बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्। देवकुमारी थापाले विभिन्न मध्यमबाट बालमैत्री वातावरण र शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै शिक्षाक्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुगाएका छन्। देवकुमारी थापा कुशल साहित्यकार साथ साथै एक कुशल समाजसेवीका पनि थिइन्। साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थासँग पनि उनी आबद्ध भइन्।

9.5 सार

यस प्रखण्डमा **देवकुमारी थापाको विशेष साहित्यिक योगदान**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- देवकुमारी थापा नेपाली आधुनिक कथाको प्रथम चरणमा साधनारत प्रतिनिधि कथाकार मध्येमा एक हुन् ।

- देवकुमारी थापाका कथालाई लैङ्गिकताका आधारमा निर्मित उपक्रमभित्र सीमित राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन ।
- विषय, शैली र परिणतिका आधारमा थापाका कथाले युगीन सामाजिक मूल्यको स्थापनामा योगदान पुरायाएको छ ।
- देवकुमारीको जन्म भारतको खर्साङमा वि. सं. १९८५ साल बैशाख २ गते भएको थियो । बाल - बालिकालाई असल र शिक्षित पार्न बाल साहित्यको पुस्तक लेख्न देवकुमारी थापाले थालेकी हुन् ।
- देवकुमारी थापाले विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिएकी छन् । उनले शिक्षा साहित्य र सेवामा सम्पूर्ण जीवन बिताएकीले उनलाई प्रेरणाकी मुहान मानिन्छ ।
- देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् ।
- देवकुमारी थापा बालबालिकाहरु नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थिन् । बाल बालिकाहरुलाई नै असल र शिक्षित पार्न साहित्य रचनामा लागिन् ।
- आधुनिक नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा १९४९ मा भविष्य निर्माण शीर्षकको बाल मनोविज्ञान कथा लिएर देखा परेकी कथाकार देवकुमारी थापा आधुनिक पहिलो कथाकारको लहरमा उभिन सफल भएकी छिन्।
- देवकुमारीले बालसाहित्यका क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएकी छन् । उनले विभिन्न पुरस्कार र सम्मान पनि पाएकी थिइन् ।
- देवकुमारीलाई उच्च विचार भएकी व्यक्ति भनिन्छ । किनभने उनका विचारमा प्रभावकारी प्रतिभाशाली, जीवनउपयोगी र सारगर्भित भाव पाइन्छ ।

Notes

- देवकुमारी थापाका कथा लेखनको यात्रामा देखिएका मुख्य विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो।
- कथाकार थापाका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल - बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्।
- देवकुमारी थापाले विभिन्न मध्यमबाट बालमैत्री वातावरण र शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै शिक्षाक्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुगाएका छन्।
- देवकुमारी थापा कुशल साहित्यकार साथ साथै एक कुशल समाजसेवीका पनि थिइन्।
- साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थासँग पनि उनी आबद्ध भइन्।

यस प्रखण्डको अध्ययनले **देवकुमारी थापाको विशेष साहित्यिक योगदान**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त देवकुमारी थापाको साहित्यिक परिचय र उनलेविविध क्षेत्रहरू क्रमैले कथाकार, बाल कथाकार, निबन्धकार, जीवनीकार, सम्पादक आदि सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

9.6 अनुशीलनी

1. कवि देवकुमारी थापाको साहित्यिक जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. भारतेली नेपाली साहित्यमा देवकुमारी थापाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. देवकुमारी थापाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई बालसाहित्यकारको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने कथाकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. देवकुमारी थापालाई किन पहिलो भारतेली नारी लेखिका भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. देवकुमारी थापालाई एक दक्ष बालकथाकारको रूपमा चिनाउँदै उनका बालकथाहरूबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. देवकुमारी थापालाई बाल कथाकारको रूपमा चिनाउँदै एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9. देवकुमारी थापाका निबन्ध तथा जीवनी लेखनबारे लेख लयार पार्नुहोस्।

10. साहित्यकार देवकुमारी थापाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

9.7 अतिरिक्त अध्ययन

1. नरेन्द्रराज प्रसाई - **कथाकार देवकुमारी थापा** ।
2. कोइराला कुमार प्रसाद - **वनिता**) साहित्यिक पारिवारिक त्रैमासिक ,(देवकुमारी थापा विशेषाङ्क (।
3. चापागाई नरेन्द्र - **केहि सृष्टिः केहि दृष्टि** ।

4. थापा देवकुमारी – **भोकतृप्ति** ।

5. भट्टराई सुशीला - **केहि कृति केहि प्रतिकृति** ।

6. राई असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास** ।

7. श्रेष्ठ अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा** ।

8. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** ।

9. सुन्दास, लक्खीदेवी (सम्पा) - **सम्मेलन कविता सङ्ग्रह** ।

10. शर्मा, तारानाथ — **नेपाली साहित्यको इतिहास**

11. **देवकुमारी थापा** , khullakitab.com ।

12. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **स्रष्टा जीवनीः कथाकार देवकुमारी थापा**" ।

13. **कथाकार देवकुमारी थापा अब रहनु भएन**, मझेरी ।

14. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**

15. उप्रेती, लक्ष्मी - नेपालका नारी कथाकार : प्रवृत्ति र प्रतिनिधि कथा ।

16. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।

17. पाण्डे, ज्ञानु - नेपाली साहित्यमा नारी स्रष्टाको अवस्था ।

18. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।

19. श्रेष्ठ, दयाराम - नेपाली कथा र कथाकार ।

20. घिमिरे, भीमप्रसाद - संस्मरणमा देवकुमारी थापा ।

यस अतिरिक्त **देवकुमारी थापा**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

9.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोटः तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. देवकुमारी थापाको साहित्यिक यात्रा ।

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 9.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. देवकुमारी थापाका साहित्यिक योगदान ।

(प्रश्न 2 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 9.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. कथाकार र बाल कथाकारको रूपमा देवकुमारी थापा ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 9.3.1 र 9.3.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. निबन्धकार तथा जीवनीकारको रूपमा देवकुमारी थापा ।

(प्रश्न 4 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 9.3.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. नारी लेखिका र अन्य क्षेत्रका रूपमा देवकुमारी थापा ।

(प्रश्न 5 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 9.3.4 र 9.3.5 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – 10, देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता

संरचना

10.1 उद्देश्य

10.2 परिचय

10.3 देवकुमारी थापाका रचनाहरू

10.4 देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता

10.5 देवकुमारी थापाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

10.6 उपसंहार

10.7 सार

10.8 अनुशीलनी

10.9 अतिरिक्त अध्ययन

10.10 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

10.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय
- देवकुमारी थापाका रचनाहरू
- देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता
- देवकुमारी थापाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

10.1 परिचय

नेपाली साहित्यमा कवयित्री, समीक्षक, जीवनीकार, कथाकार, निबन्धकार वालसाहित्यकार सबै क्षेत्रमा देवकुमारी थापाको शिल्पकौशल झाङ्गिएको छ । स्कुले जीवनदेखि नै साहित्यलेखनमा प्रवेश गर्नुभएकी थापा आफ्नो लेखनका बारेमा भन्नुहुन्छ- म साहित्यमा लागौँ भनेर, योजना बनाएर, कसैलाई गुरु थापेर लागेकी होइन । साहित्यिक कृतिहरू पढ्दापढ्दै, देखेका-भोगेका घटनाहरूले छोएर लेख्न थालेँछु । म पहिलेदेखि नै अलिक अन्तरमुखी स्वभावकी हुँ । जे भेट्यो त्यही पढ्थेँ । जे पढ्थेँ, त्यो भन्दा धेरै कल्पना गर्थेँ । किशोर अवस्थाकी भइसक्दा पनि साहित्यकार हुने सपना देखेकी थिइनँ ।

स्वामी विवेकानन्दकी चेली सिस्टर निवेदिताको समाजसेवाप्रतिको समर्पणलाई कलकत्तामा देखेपछि बरु त्यतातिर चाहिँ मन ढल्किएको थियो । पहिले त केके कोरेथेँ कुन्नि तर वि. सं. २००३ सालदेखि कथा लेख्न थालेँ । धेरैतिर मेरो पहिलो रचना भनेर 'पतन' शीर्षकको कथालाई लेखिदिएका छन् तर त्यसभन्दा पनि अगाडि 'ट्रपेडो' -पनडुब्बी जहाज) शीर्षकको कथा अङ्ग्रेजी भाषामा लेखेर स्कुलको पत्रिकामा प्रकाशित भएको थियो । त्यो कथामा मैले प्रथम पुरस्कार पनि पाएथेँ । त्यतिबेला दोस्रो विश्वयुद्ध चलिरहेको थियो र युद्धपोतहरू डुबाउनलाई ट्रपेडो बनाइएको थियो । त्यसपछि निरन्तर लेखिरहेँ र यहाँसम्मको यात्रा तय गर्न सकेँ । हो, उहाँको साहित्यिक यात्रा निरन्तर अघि बढिरह्यो र डेढ दर्जनको हाराहारीमा कृतिहरू प्रकाशित छन् । अझै पनि चेतना-स्मरण सक्रिय छ तर हातले कलम समाउन चाहिँ छोडिसके अब ।

देवकुमारी थापाको जन्म वि. सं. १९८५ वैशाख २ गते खरसाङमा भएको थियो । उनका पिताको नाम हस्तबहादुर कटुवाल, माताको नाम रमादेवी कटुवाल र पतिको नाम बबरसिंह थापा थियो । बाल - बालिकाको व्यक्तित्व विकासका लागि राम्रो वातारण र सकारात्मक सन्देश आवश्यक पर्दछ । सेवा नै मानिसको मुख्य कर्तव्य हो भन्ने मूल विचार उनको हो।

10.2 देवकुमारी थापाका रचनाहरू

देवकुमारी थापा नेपली साहित्यका विशिष्ट साहित्यकार हुन्। शुरूमा प्रेम प्रधान कथालेखन बाट आफ्नु साहित्यलेखनको थालनी गर्ने थापा पछि सामाजिक विषयवस्तु मा आधारित कथा रचनामा लागिन। देवकुमारी थापाले बालमनोविज्ञानमा आधारी धरै बल कथाहरु पनि लेखेका छन्। उनले बल-बालिकाहरुको मनोभावको अध्ययन गरि ति बाल-बालिकाहरुको क्रिया प्रतिक्रिया बुजेर ति कुराहरुलाई आफ्नो बालकथाहरुमा व्यक्त गरेका छन्। बालसाहित्यको क्षेत्रमा देवकुमारी थापाले ठूलो योगदान दिएकी छन्। आफ्नो जीवन कालभरि उनले शिक्षा, साहित्य अनि समाजसको सेवा गरिन्। उनी एक कुशल साहित्य लेखिकाका साथसाथै कुशल शिक्षक अनि समाज सेविका पनि थिए।

देवकुमारी थापाको जन्म खर्साङको गिद्धे पहाडमा 14 अप्रेल सन् १९२८ सालमा भएको थियो। उनी वाल्यकालमै माता पिता विहिन भएकी थिइन्। वास्तवमा उनले आफ्नो बाबुलाई देख्न पाइनन्, उनी आमाको गर्वमा हुदै उनको बाबु हस्तबहादुर सिंहको निधन भइसकेको थियो। देवकुमारी थापा दस बर्षको पुग्दा-नपुग्दै हुनको आमा राम देवीसिंह कटुवालको पनि निधन भयो। बाल्यकलमै बाबु आमा विहिन भए पछि उनको हजुरआमाले उनलाई मातृस्नेह, छहरि र संरक्षण प्रदान गरिन्। उनी आफ्नु हजुर

आमाको श्यार सुसारमा हुर्किन। हजुर आमाको माया र स्नेहले गर्दा आमा बाबुको अभावमा पनि उनको वाल्यजीवनमा कुनै पनि प्रकारको व्यवधा आएनन्। देवकुमारी थापाले प्रारम्भिक शिक्षा खर्साङको सामान्य स्कुलबाट प्राप्त गरि दर्जीलिङ्गबाट प्रथम श्रेणीमा प्रवेशिका परिक्ष उत्तीर्ण गरिन्।

प्रवेशिका परिक्ष उत्तीर्ण गरेर उन्ला कलकत्ता गएर तीन बर्षे स्वास्थ्य परिचारिकाको डिप्लोमा गरिन्, यसमा पनि उनी उत्तीर्ण भयिन। स्वास्थ्य परिचारिकको अध्ययन समाप्त गरेर उनले दर्जीलिङ्गको भिक्टोरिया अस्पतालमा कार्यरत भइ रोगिहरुको सेवामा लागिन। देवकुमारी थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइल राखिन जुन बेला नेपली साहित्यमा नारी कथाकारहरु शून्य नै थिए। कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिंडेर नै उनले आधुनिक कथा विधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन्।

देवकुमारी थापाको जन्म संवत् १९८४ चैत २ गते बुधवार दार्जिलिङको खर्साङस्थित गिद्धे पहाडमा भएको थियो । एउटा सम्पन्न परिवारमा जन्मेकी भए तापनि उनी प्रकृतिबाट टुहुरीमा दाखिला भइन् । त्यसपछि उनलाई आफ्नी हजुर आमाबाट संरक्षण प्राप्त भएको थियो । थापा बाल्यकालमा नै माता पिता विहीन भइन् । वास्तवमा उनले आफ्ना बाबुलाई चाहिँ देख्नै पाइनन् किनभने उनी आमाका पेटमा भएकै बेला उनका बुबा हस्तबहादुर सिंह कटुवालको स्वर्गारोहण भइसकेको थियो । साथै थापा दस वर्षा टेक्तानटेक्तै उनकी आमा रमादेवी सिंह कटुवाल पनि स्वर्गीय भइन् । थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइला राखिन् जुन बेला नेपाली साहित्यमा नारी कथाकार शून्य नै थिए । कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिँडेर नै उनले आधुनिक कथा विधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन् ।

Notes

कथाकार थापा तरुनी भएपछि उनको यौवनावस्थाको वर्णन नगर्ने कोही थिएनन् किनभने उनी सुन्दरी थिइन् । त्यस बेला दार्जिलिङमा उनीभन्दा राम्रा केटी थिएनन् रे ! उनको शरीरको सुन्दरतामा महाकवि देवकोटा पनि मोहित थिए, सिद्धिचरण पनि भुलेका थिए र भवानी भिक्षु पनि हुरुक्कै भएका थिए । भिक्षुले त देवकुमारीसँग दाम्पत्य जीवन कस्न नै कम्मर कसेका थिए । तर भिक्षुसँग बिहे गर्ने देवकुमारीको इच्छा नै थिएन । त्यति हुँदाहुँदै पनि भिक्षुले देवकुमारीलाई आफ्नो ढोक्सामा हाल्न भगीरथ प्रयत्न गरे । देवकुमारीले यस बेहोराको उजुर बालकृष्ण समसमक्ष गरेकी थिइन् । समले भिक्षुलाई गाली गरेर देवकुमारीसँगको भिक्षुको प्रयत्न छुटाएका थिए । वास्तवमा त्यस बेला उनी रूपकी जादू थिइन्; जसले देख्यो त्यो मोहित हुन्थ्यो । त्यति बेला उनीसँग जोजति मर्न खोजे तापनि यिनका नजिकमा पुग्नेमध्ये चाहिँ लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र लैनसिंह बाङ्देल नै प्रमुख थिए ।

थापा पच्चीस वर्षी हुँदा नेपालबाट दार्जिलिङ पुगेका त्रिमूर्तिमध्ये महाकवि देवकोटाले चाहिँ सुश्री थापाको लेखनको प्रशंसा गर्दै कविशिरोमणि लेखनाथ पौडयाल र नाट्यसम्राट् बालकृष्ण समलाई पनि थापाको व्यक्तित्वप्रति आकर्षित गरेका थिए । साथै देवकोटाले उनका डायरीमा लेखेका थिए "तनकी सुन्दरी, मनकी सुन्दरी, देवकुमारी ।" वास्तवमा थापासँग भिज्नेहरू मक्ख पर्ने गर्छन् । यसै प्रसङ्गमा गणेश गुरु अर्थात् गणेशप्रसाद शर्मा नेपाल भन्थे "थापा मनकी सुकुमारी हुन्, बुद्धिकी राजकुमारी हुन् र तनकी सम्पूर्ण हुन् ।" थापाले स्कुल पढेदेखि नै साहित्यमा आफ्ना हस्ताक्षर चढाएकी थिइन् । उनले किशोरावस्थामा प्रेमका कविता लेखिन्, त्यसैताका उनले प्रेममा आकर्षित भएर मुक्तक पनि लेखिन् । उनले स्कुल पढेताका निबन्ध लेखेर नाउँ कमाएकी थिइन् ।

साथै उनी पत्रिकाको सम्पादकमा पनि आफ्नो नाउँ राख्न सफल भइन् । उनले दार्जिलिङबाट प्रकाशित नेपाली भाषाको प्रथम बाल पत्रिका 'किशोर हिमाल'मा पनि आफ्नो गच्छे अर्पण गरेकी थिइन् । त्यसपछि उनी नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जिलिङबाटै प्रकाशित अर्को पत्रिका 'दियालो' मा पनि सम्पादक मण्डलमा रहिन् । कोलकाता बोर्डबाट प्रवेशिका गर्दानगर्दै उनी दार्जिलिङकी साहित्यकारमा अभिलिखित भइसकेकी थिइन्।

थापाले तीन वर्षलगाएर स्वास्थ्य परिचारिकाको डिप्लोमा गरिन् र त्यस कालमा पनि उनले साहित्य सृजनालाई सँगसँगै लिएर हिँडेकी थिइन् । उनी विद्यार्थी भएताका नै उनले 'भविष्य निर्माण' शीर्षकको कथा लेखिन् । त्यो कथा नेपाली गद्यसङ्ग्रह भाग 1 मा प्रकाशित भई एसएलसीको पाठ्यक्रममा पनि समावेश भयो । अन्ततः जीवनभर त्यही कथाका माध्यमबाट उनी देवकुमारी थापाका रूपमा परिचित भइरहिन् । थापा दार्जिलिङको भिक्टोरिया अस्पतालको नर्स विभागमा कार्यरत भइन् । उनले केही वर्षरोगीको सेवा गरिन् । साहित्य रचना र रोगीको स्याहारको तादात्म्यले उनी झनै राम्राराम्रा लेख लेख्ने कोटिमा पुगिन् । २०१७ सालमा उनी वैवाहिक जीवनमा बाँधिइन् । बिहे गरेपछि उनी जागिर छाडेर नेपाल भित्रिइन् ।

मेजर बबरसिंह थापासँग दाम्पत्य जीवन जोडेपछि थापा साहित्यमा झनै जागरुक भइन् । नेपालमा प्रवेश भएपछि उनी समाज सेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन् । त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल संगठनकी अध्यक्ष पनि भइन् । २००३ सालमा थापाको पहिलो कथा 'गोर्खा' मा छापिएको थियो । कथा सङ्ग्रहका हकमा उनका सातवटा किताव देखापरे । थापाका कथाको सङ्क्षिप्त विशेषता सामाजिक जागरण नै हो । यिनका कथा

मनोवैज्ञानिक, नारीप्रधान एवम् प्रकृति र पुरुषको सङ्गमले बेरिएका हुन्छन् । यिनले कथा लेख्ने क्रममा केही बालकथा पनि लेखिन् । त्यस मार्गमा पनि यिनले आफ्नो नाउँलाई शिखर आरोहण गराइन् । यिनले बालकथाका पनि छवटा सङ्ग्रह नेपाली साहित्यको मन्दिरमा र्समर्पण गरिन् । थापाका सङ्ग्रहका रूपमा आएका तीनवटा निबन्धहरू र एउटा जीवनी कृति शारदादेवीको जीवनी रहेके छ ।

बाल मनोविज्ञान बुझ्ने थापा एक कुशल अभिभावक पनि थिइँन् । थापा जसरी पितृविहीन भइन् र बाल्यकालको शिखर आरोहण गर्दागर्दै मातृविहीन भइन्; ती विषय र सर्न्दर्भहरू पनि उनका कथाका खेतबारी बने । त्यतिमात्र होइन; उनीद्वारा सन्तानको जन्म नभएको प्राकृतिक बेहोरा पनि यिनका कथाका मर्म बन्न पुगे । यिनी स्वयं भौतिक रूपबाट आमा हुन नसके तापनि मातृत्वको मनोविज्ञान यिनका कथामा चरितार्थ भए । वैवाहिक जीवनअघि देवकुमारीले थुप्रै प्रेमपरक कथा लेखिन् र बिहेपछि सामाजिक कथा लेखनमा आफ्नो यात्रा मोडिन् । बिहेअघि लेखिएका उनका कथाहरूमा नारीपनका चञ्चलता गाँसिएका छन् भने त्यसपछिका कथाहरूमा एउटा सचेत नागरिकका जिम्मेवारीका बेहोरा पनि समेटिएका छन् ।

थापा नारी हृदयकी चमत्कारी व्यक्तित्व थिइँन् किनभने उनले समाजका महिलाहरूको विडम्बनालाई च्यातचुत पारेकी छिन् । कुनै पनि स्वास्नी मान्छेलाई पनि पुरुषलाई झैँ शरीरको भोक लाग्छ र त्यसलाई पुरुषको खाँचो पर्छ । नारी र पुरुषको बराबरी सहभागितामा जीवनका हरेक मोड परिचालित हुनुपर्छ भन्ने विषयवस्तु पनि यिनका कथाका विशेषता हुन् । कथा लेखनका फाँटमा थापाको पाइला भित्रिएपछि मात्र अरू नारी

कथाकारहरू त्यस गोरेटामा हिँड्न थाले । यस पृष्ठभूमिमा पछिपछि नेपालीमा नारी कथा लेखनको एउटा राजमार्ग नै स्थापित भयो । यी सबै बेहोराको श्रेय पनि थापा नै भइन् । सामाजिक सेवा र साहित्य सृजना गरेबापत थापाले प्रबल गोरखा दक्षिण बाहु, महेन्द्र रत्न भूषण, उत्तम कुँवर पुरस्कार, प्रतिभा पुरस्कार, रत्नश्री स्वर्ण पदक, नूरगङ्गा पुरस्कार प्राप्त गरिन् । थापा बोल्दा शिष्ट, व्यवहार गर्दा कठोर र कार्यमा व्यावहारिक नाउँ हो । उनी आधुनिक सम्पन्नता मन पराउने उदाहरणीय व्यक्तित्व थिइन् ।

थापाले दार्जिलिङमा रहँदा जसरी कथामा आफ्नो हस्ताक्षर छरिन्; त्यस कालका उनका कथाले किशोर - किशोरीहरूलाई मात लगाएका हुन्थे । खास गरी २००३ देखि २०२२ सालसम्मका कथाहरूमा उनी युवाभावनाकी ठेकेदारझैँ देखा परिन् । त्यसपछि जब उनको विराटनगरमा बसाइसराइ भयो अनि प्रायः यिनका कथाहरू सामाजिक जागरणमा आबद्ध हुन पुगे । त्यतिमात्र होइन; बौद्धिक चेतनाका साथै वैज्ञानिक अभिमुखी करणतर्फजागृत रहेर क थासृजना गर्नु पनि थापाको विशेषता मानिन्छ । थापालाई २०६३ सालमा पक्षघात भएपछि उनको जीवन केही कष्टले नै परिचालित भयो । अस्वस्थताका कारण उनी घरैमा लडेकी थिइन । उनी लडेको पाँचौं दिनमा अल्सरका कारण उनलाई रक्तश्राव भएको थियो । अनि त्यसैदिन उनले दस दान गराइन् । तर दान गरिरहेकै बेला उनले आफ्नो प्राण त्याग गरिन । २०६८ साल वैशाख २२ गते उनी विराटनगरमा स्वर्गीय भइन् ।

Notes

10.3 देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता

उनको ‘अकादशी’, ‘झझल्को’, ‘सेतो बिरालो’, ‘टपरी’, ‘भोक तृप्ति’, ‘क्षण विचार‘स्मृति’, ‘प्रलय प्रतिक्षा’, ‘ देवकुमारी थापाको प्रतिनिधि कथाहरू’ कथा सङ्ग्रहहरु प्रकाशित छ। उनका वालकथा सङ्ग्रहका रुपमा ‘वरपरबाट’, ‘कथाको बाटुलो’, ‘जङ्गलको कथा’, ‘सुनपखेटी’, प्रकाशित भएको छ। यी बाहेक उनका दुईवाट जीवनी पनि प्रकाशित भएको छ ‘पुन्यात्मा आमा’, ‘ छ तारा’।

उहाँका लेखनका विषयवस्तु भनेका समाजमा घटित यथार्थपरक घटनाहरू नै हुन् र देखेका, भोगेका, सुनेका त्यस्ता घटनालाई साहित्यिक लेखनमा उतार्ने गरेको उहाँ बताउनुहुन्छ । उहाँको जीवनमा धेरै उकाली-ओरालीहरू आए । जीवनमा भोग्नैपर्ने गरी जोडिएका घटनाहरू धेरै भोगिए । राम्रा मान्छेको सङ्गत पनि भयो, नराम्राहरूसँग सङ्गतै नगर्ने भन्दा पनि चिन्न नसकेर भयो होला तर विराटनगरको कोइराला परिवारलाई उहाँ आदर्श परिवार मान्नुहुन्छ र श्रद्धा व्यक्त गर्नुहुन्छ । नोना कोइराला उहाँलाई भेट्न पटकपटक जानुहुन्थ्यो अरे । विरामी भएर अस्पताल भर्ना भएको बेलामा अस्पतालले सेक्नको लागि हटब्याग नदिएको र त्यो घटना थाहा पाएर नोनाले हटब्याग र टावेल ल्याएर दिएको र आफूलाई सङ्कोच लागेको घटना सम्भिmरहनुहुन्छ ।

उहाँ सुशीला कोइरालालाई उदाहरणीय महिला मान्नुहुन्छ । त्यस्तै, उषा नेपाल -प्रथम महिला प्रमुख जिल्ला अधिकारी) लाई पनि गौरवपूर्ण महिला भन्नुहुन्छ । आफू विरामी भएकै अवस्थामा पनि

गिरिजाबाबु भेट गर्न आउनुभएको क्षण र उहाँले दर्शाएको सद्भाव अविस्मरणीय भएको बताउनुहुन्छ उहाँ । हाम्रा धेरै साहित्यकारहरूको बानी कस्तो छ भने, आफ्नो चाहिँ अरूले पढिदिऊन् भन्ने तर आफू भने कसैका पनि नपढ्ने । देवकुमारी दिदी यस्तो प्रवृतिलाई गलत मान्नुहुन्छ र आफू सक्रिय रहँदा भ्याएसम्म अरूका पनि पढेको बताउनुहुन्छ । उहाँलाई मनपर्ने साहित्यकारहरू कोको हुन् त ? "कसैको कुनै मनपर्छ त कसैको कुनै । लेखक मन पर्दैमा उसका सबै सिर्जना राम्रा हुन्छन् भन्ने होइन । म त बङ्गाली र अङ्ग्रेजी साहित्य पढेर त्यताबाट प्रभावित भएकी हुँ । स्पानिस प्रस्पर, उपन्यासकार मेरिनी र बङ्गाली शरदचन्द्र मन पर्छन् । मलाई हाम्रा साहित्यकारहरूमा पहिला पोषण पाण्डेका कथाहरू मन पर्थ्यो गुरूप्रसाद मैनाली, भवानी भिक्षुका पनि केही कथाहरू औधि राम्रो छन् । विपि कोइरालाको सबैभन्दा मन परेको कथा 'पवित्रा' हो । त्यो चाहिँ वास्तविक नेपाली कथा हो ।"

महाकवि देवकोटाले भनेझै उहाँ मनकी सुन्दर, तनकी सुन्दर भएकै कारण सबैकी दिदी हुनुभएको छ- उमेरले दिदी, सिर्जनाले दिदी, समाज सेवामा दिदी, अनाथ बालबालिकाहरूका लागि परमप्रिया माता नै ठहरिनु भयो । उहाँले जति मानसम्मान र पुरस्कारहरू पाउनुभयो, उहाँकै नाममा पनि अब धेरैले पुरस्कार र सम्मान राखिसकेका छन् । उहाँले ऐँसेलु, दियालो, हिमाल, किशोर, पारिजातजस्ता आधा दर्जन साहित्यिक पत्र - पत्रिकाहरूको कुशलतापूर्वक सम्पादन पनि गरिसक्नुभएको छ । आफ्ना साथी - भाइहरू ज्यादै थोरै भएका कारण पनि मेरो आफ्नै स्वभावले गर्दा

Notes

हो भन्नुहुन्छ उहाँ । कलकत्तामा पढ्दाताकका बङ्गाली साथीहरू छन् बरु । यहाँ त बालकृष्ण पोखरेल, भानुभक्त पोखरेल, रमा शर्मा जस्ता केही छन् । बरु नयाँ पुस्तालाई साथ, सहयोग र प्रोत्साहन दिनुपर्छ भन्दै आफ्नो पुस्ताको लेखनका बारेमा उहाँ भन्नुहुन्छ- मेहेनतले बनेका धेरै छन्, प्रतिभा नै भएर आएका त ज्यादै थोरै छन् । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा चाहिँ बेजोड प्रतिभा हुनुहुन्थ्यो।

अब आँखाको भर छैन, शरीर धेरैबेर थिग्रिन मान्दैन । पढौँ लाग्दा पनि पढ्न सकिँदैन र पनि यताकै केही चाहिँ पढिरहेकै छु, अरू त अहँ सम्भव छैन भन्नुहुन्छ उहाँ । अग्रजका नाताले नयाँपुस्तालाई के भन्नुहुन्छ त ? "आफ्नो लेखनले राष्ट्रलाई दिशानिर्देश गर्न सकोस् भन्ने चाहना र सोच राखेर लेख्नुपर्छ । राष्ट्रियतामा आँच पुग्न दिनुहुँदैन । यसका लागि राष्ट्रलाई आँखा अगाडि राखेर लेख्नुपर्छ जहिल्यै पनि । उहाँलाई आफ्ना सिर्जनाहरूमा सबैभन्दा बढी 'रिट्ठेको प्रश्न' र 'भविष्य निर्माण' कथा मन पर्छन् । यिनै कथाले आफूलाई साहित्यकार देवकुमारी भनेर चिनाएका हुन् भन्नुहुन्छ उहाँ । उहाँ यतिबेला आफैँमा विराटनगरकी तीर्थधाम हुनुभएको छ ।

विराटनगर जाने साहित्यकारहरू हुन् वा समाजसेवी, उहाँलाई भेट्न लालायित हुन्छन् । त्यसरी भेट्न चाहनेहरूलाई भेट दिन त मन लाग्छ तर स्वास्थ्यका कारण समय दिन सक्दिन र खिन्न हुँदै फर्किन्छन् । कतिपयले समस्या नबुझेर ठूलीभएकी पनि भन्लान् तर समस्या बुझ्नेहरूले चाहिँ चित्त बुझाउँछन् भन्दै उहाँले भन्नुभयो-अस्ति काठमाडौँबाट आएका प्राज्ञलाई समेत भेट गर्न

समय दिन सकिनँ । आज तपाईंलाई पनि विवश पोखरेल भाइले आग्रह गरेकाले मात्रै हार्न सकिनँ । दिदी अप्ठ्यारी छे भनेरै होला यहींका भाइ, बहिनी -ज्योति जङ्गम) लाई लिएर आउनु भएछ । थोरै बोलें, धेरै चाहिए 'बनिता' लगायतका पत्र - पत्रिकाले 'नाइँ' भन्दाभन्दै पनि विशेषाङ्क निकालेका छन् । तिनीहरुलाई नै पढेर लिनुस् । यहाँभन्दा बढी समय दिन सक्दिन भन्दै उहाँले धर्मछोरीलाई भित्र लान बोलाउनुभयो ।

देवकुमारी थापाका लेखनका विषयवस्तु भनेका समाजमा घटित यथार्थपरक घटनाहरू नै हुन् र देखेका, भोगेका, सुनेका त्यस्ता घटनालाई साहित्यिक लेखनमा उतार्ने गरेको उहाँ बताउनुहुन्छ । उहाँको जीवनमा धेरै उकाली-ओरालीहरू आए । जीवनमा भोग्नैपर्ने गरी जोडिएका घटनाहरू धेरै भोगिए । राम्रा मान्छेको सङ्गत पनि भयो, नराम्राहरूसँग सङ्गतै नगर्ने भन्दा पनि चिन्न नसकेर भयो होला तर विराटनगरको कोइराला परिवारलाई उहाँ आदर्श परिवार मान्नुहुन्छ र श्रद्धा व्यक्त गर्नुहुन्छ । नोना कोइराला उहाँलाई भेट्न पटकपटक जानुहुन्थ्यो अरे । विरामी भएर अस्पताल भर्ना भएको बेलामा अस्पतालले सेक्नको लागि हटब्याग नदिएको र त्यो घटना थाहा पाएर नोनाले हटब्याग र टावेल ल्याएर दिएको र आफूलाई सङ्कोच लागेको घटना सम्भिmरहनुहुन्छ । उहाँ सुशीला कोइरालालाई उदाहरणीय महिला मान्नुहुन्छ । त्यस्तै, उषा नेपाल -प्रथम महिला प्रमुख जिल्ला अधिकारी) लाई पनि गौरवपूर्ण महिला भन्नुहुन्छ । आफू विरामी भएकै अवस्थामा पनि गिरिजाबाबु भेट गर्न आउनुभएको क्षण र उहाँले दर्शाएको सद्भाव अविस्मरणीय भएको बताउनुहुन्छ उहाँ ।

हाम्रा धेरै साहित्यकारहरूको बानी कस्तो छ भने, आफ्नो चाहिँ अरूले पढिदिऊन् भन्ने तर आफू भने कसैका पनि नपढ्ने । देवकुमारी दिदी यस्तो प्रवृत्तिलाई गलत मान्नुहुन्छ र आफू सक्रिय रहँदा भ्याएसम्म अरूका पनि पढेको बताउनुहुन्छ । उहाँलाई मनपर्ने साहित्यकारहरू कोको हुन् त ? "कसैको कुनै मनपर्छ त कसैको कुनै । लेखक मन पर्दैमा उसका सबै सिर्जना राम्रा हुन्छन् भन्ने होइन । म त बङ्गाली र अङ्ग्रेजी साहित्य पढेर त्यताबाट प्रभावित भएकी हुँ । स्पानिस प्रस्पर, उपन्यासकार मेरिनी र बङ्गाली शरदचन्द्र मन पर्छन् । मलाई हाम्रा साहित्यकारहरूमा पहिला पोषण पाण्डेका कथाहरू मन पर्‍यो गुरूप्रसाद मैनाली, भवानी भिक्षुका पनि केही कथाहरू औधि राम्रो छन् । विपि कोइरालाको सबैभन्दा मन परेको कथा 'पवित्रा' हो । त्यो चाहिँ वास्तविक नेपाली कथा हो ।" महाकवि देवकोटाले भनेझैं उहाँ मनकी सुन्दर, तनकी सुन्दर भएकै कारण सबैकी दिदी हुनुभएको छ - उमेरले दिदी, सिर्जनाले दिदी, समाजसेवामा दिदी, अनाथ बालबालिकाहरूका लागि परमप्रिया माता नै ठहरिनु भयो ।

देवकुमारी थापाले जति मानसम्मान र पुरस्कारहरू पाउनुभयो, उहाँकै नाममा पनि अब धेरैले पुरस्कार र सम्मान राखिसकेका छन् । उहाँले ऐंसेलु, दियालो, हिमाल, किशोर, पारिजात जस्ता आधा दर्जन साहित्यिक पत्र - पत्रिकाहरूको कुशलतापूर्वक सम्पादन पनि गरिसक्नुभएको छ । आफ्ना साथी - भाइहरू ज्यादै थोरै भएका कारण पनि मेरो आफ्नै स्वभावले गर्दा हो भन्नुहुन्छ उहाँ । कलकत्तामा पढ्दाताकका बङ्गाली साथीहरू छन् बरु । यहाँ त बालकृष्ण पोखरेल, भानुभक्त पोखरेल, रमा शर्मा जस्ता केही छन् ।

बरु नयाँ पुस्तालाई साथ, सहयोग र प्रोत्साहन दिनुपर्छ भन्दै आफ्नो पुस्ताको लेखनका बारेमा उहाँ भन्नुहुन्छ- मेहेनतले बनेका धेरै छन्, प्रतिभा नै भएर आएका त ज्यादै थोरै छन् । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा चाहिँ बेजोड प्रतिभा हुनुहुन्थ्यो ।

देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनले बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुराएका छन् । साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् । देवकुमारीले गाउँ गाउँमा पुगेर बालबालिका महिला, वृद्ध, अशक्त र विरामीहरुको उपचार पनि गरिन् । त्यस्तै असाहाय, पीडित, विपन्न र रोगग्रस्त मानव समुदायको दुःख पीर हटाउन सँधै क्रियाशील रहिन् । पुण्यात्मा आमा, रामको कथा, कथाको बट्टुलो, प्रलय प्रतीक्षा, टपरी, भोकृप्ति, देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरु आदि उनका साहित्यिक रचनाहरु हुन् । अन्ततः थापाले शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यमा दिएको योगदान अतुलनीय छ ।

देवकुमारी थापा बालबालिकाहरु नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थिन् । बाल बालिकाहरुलाई नै असल र शिक्षित पार्न साहित्य रचनामा लागिन् । त्यसरी नै बाल बालिकाहरुको चौतर्फी विकास गर्न बाल संस्था र समाज सेवामा समर्पित भइन् । उनको विचारमा मानिसको मुखय कर्तव्य सेवा हो । सबैलाई सेवामा प्रेरणा दिन उनले पुरस्कारको

पनि व्यवस्था गरिन् । उनी आजीवन सेवामा हिमाल झैँ अडिक बनी सबैको प्रेरणा स्रोत बनिन् ।

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा लेख्छन्, 'कलाको ज्योति स्त्रीबाटै फुत्केर बलेर आउँछ।' देवकोटा दाम्पत्य जीवनमा गाँसिए पनि नारीप्रति उनको विशेष मोह थियो। उनले आजीवन पत्नी मनदेवीलाई पनि उत्तिकै आदर गरे। दुवैबीच प्रेम पनि घनिष्ट थियो। यतिसम्म कि देवकोटा घरबाट बाहिर जाँदा वा घरमा पस्ता पहिले मनदेवीको गाला चुम्थे। यस्तो घनिष्ट प्रेम रहँदारहँदै पनि जब मनदेवी कविप्रसाद गौतमको हरिकीर्तनमा तल्लिन बनिन पुगिन्, त्यसपछि देवकोटाको पारिवारिक, सामाजिक, भौतिक, भावात्मक, शारीरिक स्थिति तहसनहस हुन पुग्यो। हुन पनि प्रत्येक पुरुषको या परिवारको बृहत्तर सञ्चालनको निम्ति घरको स्त्री पूर्णरूपले समर्पित गृहिणी हुनुपर्छ भन्ने मान्यता छ। यस्तै अधुरो गृहस्थ अनि प्रेमबाट विरक्तिएर देवकोटाको मन पनि कसैको प्रेम सहाराको निम्ति छटपटिएर बस्यो। यसैक्रममा देवकोटा दार्जिलिङका देवकुमारी थापाको सौन्दर्यमा भलिभाँती भुलिए।

देवकोटाले देवकुमारीलाई नेत्र अनि बुद्धिले भरपुर मन पराए, तर हृदयमा चाहिँ कहिले राख्न सकेनन्, त्यहाँ त केवल उनको सुन्दर पत्नी मनदेवीको राज थियो। देवकोटाले यस प्रेमकै ऊर्जाबाट धेरै सिर्जनात्मक कार्य गरे, यीमध्ये उनको कवितासंग्रह 'परी' प्रमुख मानिन्छ। लथालिंग परेको दाम्पत्य जीवनबाट देवकोटाको प्रेम अभावले त्यसपछि प्रेमको बिसाउने चौतारी लखनउ अनि बनारसको सुन्दरीहरूको कोठातिर बिताएर रहर मेटाउने अनुभूतितिर लागिरह्यो। भनिन्छ, त्यहाँ देवकोटा सुन्दरी मुमताजको सुन्दरतामा यति साह्रो मोहित बने तर धनको अभावले गर्दा उनी त्यस वेश्याकोठीमा कहिले पनि पस्न पाएनन्। तर, यी सबैको

अनुभूतिको प्रभावमा कविको कविता वेश्या र वेश्याकोठीको वर्णनले भरिएको भेटाइयो। कवितामा उनले वेश्यालाई 'लास' लेखे। उनले वेश्यालाई पुरुष सत्ताको थिचोमिचो खाएर बाँचेको लाचार र मायालु स्त्री ठाने अनि वेश्याको यही नारीत्वलाई काव्यिक सम्मान पनि दिए।

जिती समाधि साधुको परी अपूर्व छिल्लिए

छ मस्तिष्कका प्रधान नै मनुष्यजीव, भुसुता

न मासु लाञ्छना गरी म पस्छु है चिसो गुफा

म फूलको हुँ परखी, म पुज्छु स सुन्दरी।

('एक सुन्दरी वेश्याप्रति')

त्यसपछि देवकोटाको नारीमोहप्रतिको बलियो स्पन्दन सोभियत रूसका प्राज्ञ डा ल्युदमिला आगानिनामा आएर टुंगियो। देवकोटा अनि ल्युदमिलाको साहित्यिक तथा विवेचनात्मक सम्बन्ध प्रसिद्ध बन्यो। यस प्रेमलाई ल्युदमिलाले बाँचुन्जेल देवकोटाको कृतिहरूलाई रूसी भाषामा अनुवाद गरेर जवलन्त परिचालित गरिरहिन्। यो स्रष्टा, बौद्धिकता र क्रियटिभिटीको स्तरमा नापिने प्रेम थियो। मानव मनमा एकपल्ट प्रेम वियोगको पीडाले चट्याङ हिर्काएपछि चोइटिएको त्यो मनले सायद घरिघरि प्रेम सहानुभूति खोज्दोरहेछ। त्यसैले होला, देवकोटा पनि पत्नी मनदेवीबाट दाम्पत्य जीवनमा निराशपद परिस्थितिको चोटमा परेपछि काठमाडौं सहरको विष्णुमाया श्रेष्ठको प्रेममोहमा यस्तरी बाधिँए, उनले 'विष्णुमाया,' 'सानीमैयाँ'माथि 'चारु' कविता नै लेखे।

वास्तवमा, देवकोटा प्रकृति प्रेमी थिए र प्रकृतिको अनौठो सौन्दर्यको कारिगरिता 'स्त्री' प्रति उनको विशेष मोह रहिरह्यो। यही नारी आकर्षणमा देवकाटाले कैयौं उत्कृष्ट काव्य सिर्जना गरे।

हिलोर हिँड्थे तिमरो हिँडाइमा

फुल्थे सफा फूल सफा हँसाइमा

हेराइमा काव्य सफा यशस्कर

बसाइमा चित्र थियो मनोहर ।

('चारु')

10.4 देवकुमारी थापाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

सन् १९4६ बाट औपचारिक रूपमा लेखन यात्रा सुरू गरेकी देवकुमारी थापाको हालसम्मा प्रकाशित कृतिहरु कथासङ्ग्रहहरू - **'एकादशी', 'झझल्को', 'सेतो बिरालो', 'टपरी', 'भोक तृप्ति', 'क्षण विचार र स्मृतिहरू', 'देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू'** प्रकाशित छन् । कथाकार देवकुमारी थापा आफ्ना कथाहरुमा सामाजिक यथार्थलाई लिएर उभएकी छिन्। समाजका विभिन्न विषय वस्तुहरु लाई उनले आफ्ना कथाहरूमा समेटेका छन्। यिनका कथाहरुमा विषयवस्तुका ररुपमा समाजका निम्न वर्गीय मान्छे हरुले भोग्न परेको परिस्थिति अनि ति परिस्थितिले जन्मएका समस्याहरु छन्। समाजमा रहेको आडम्बर, अन्धविश्वास, कुसंस्कार, विक्रितका कुराहरुलाई उनले यथार्थ रुपमा आफ्ना कथाहरुमा प्रस्तुत गरेका छन्। नारी पुरुष वर्गमा रहेको भेदभाव, अन्या-

अत्याचार, जस्ता कुराहरूको व्याख्या पनि उनका कथाहरुले गरेका छन्। कथामा निम्न वर्ग पत्रहरुको व्यथा र पिडाको चित्रण गर्न उनी सक्षम दखिनछन्. आफ्ना कथाहरूमा समाजको यथार्थ चित्रण कोर्नु सफल भएकीछिन् उनी। पित्री सत्तामत समाजले पुरुषलाई नारि भन्दा ठूलो भन्ने गर्छ तर देवकुमारी थापाले असल समाजको निर्माणमा नारी पुरुष दुवैको समान आवश्कता हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

देवकुमारी थापाका कथा लेखनको यात्रामा देखिएका मुख्य विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो। उनका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल - बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्। देवकुमारी थापाले विभिन्न मध्यमबाट बालमैत्री वातावरण र शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै शिक्षाक्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुगाएका छन्। देवकुमारी थापा कुशल साहित्यकार साथ साथै एक कुशल समाजसेवीका पनि थिइन्। साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थासँग पनि उनी आबद्ध भइन्।

देवकुमारी थापा नेपाली आधुनिक कथाको प्रथम चरणमा साधनारत प्रतिनिधि कथाकार मध्येमा एक हुन् । उनका कथालाई लैङ्गिकताका आधारमा निर्मित उपक्रमभित्र सीमित राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन । विषय, शैली र परिणतिका आधारमा थापाका कथाले युगीन सामाजिक मूल्यको स्थापनामा योगदान पुरायाएको छ । थापापछि नेपाली नारी कथाकारका रुपमा शशिकला शर्मा, राधिका राय, फलेन्द्र जगत्कुमारी राणा, किशोरीदेवी, किरण शाक्य लगायतका केही कथाकारहरूले कथा लेखनमा सक्रियता देखाएका छन् तर तिनको निरन्तरता उल्लेख्य हुन

नसक्दा नेपाली नारी कथा परम्परालाई जोड्दै लैजाने सामान्य योजकका रुपमा मात्र तिनको योगदानको चर्चा हुने गरेको छ ।

साहित्यकार देवकुमारी थापा एक समाज सेवी पनि हुन् । उनी नेपालमा प्रवेश भएपछि समाजसेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन् । त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल संगठनकी अध्यक्ष पनि भइन् । उनले आफ्नो स्वर्गीय श्रीमानको नाममा 'बबरसिंह थापा सेवा गुठी' संचालन गरेकी थिइन् । उनले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । उनी बालबालिकालाई देशका भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चौतर्फी विकास गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन् । उनकै प्रेरणाले मानिसहरु बाल साहित्य लेखनतर्फ आकर्षित भएका थिए । उनले विभिन्न माध्यमबाट बालमैत्री वातावरण शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै उनले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुर्‍याइन् ।

साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान आदि संस्थासँग आबद्ध भई शैक्षिक जागरण ल्याउन उनी सदा अग्रसर भएर लागिन् । देवकुमारीले गाउँ गाउँमा पुगेर बालबालिका महिला, वृद्ध, अशक्त र विरामीहरुको उपचार पनि गरिन् । त्यस्तै असाहाय, पीडित, विपन्न र रोगग्रस्त मानव समुदायको दुःख पीर हटाउन सँधै क्रियाशील रहिन् ।

आफ्नो लेखनका सम्बन्धमा थापा भन्नुहुन्छ-भावहरू मरेका छैनन् तर हात चाहिँ थाकेछन् । लेखनका प्लटहरू दिमागमा आइरहन्छन्, कसैले लेखिदिए लेखाउन सक्छु । अहिले पनि छोरीहरूलाई लगाएर सकेको बेला लेखाइरहेकै छु । साईबाबाका कारण त्यतातिरका भावहरू मेरो हृदयमा आइरहेका छन् । अब त जीवनको उत्तरार्द्धतिर लागिसकियो । जति सकियो, त्यसैमा चित्त बुझाउनुपर्ला ।

देवकुमारी थापा बाल्यकालमा नै माता पिताविहीन भइन् । वास्तवमा उनले आफ्ना बाबुलाई चाहिँ देख्नै पाइनन् किनभने उनी आमाका पेटमा भएकै बेला उनका बुबा हस्तबहादुर सिंह कटुवालको स्वर्गारोहण भइसकेको थियो । त्यतिमात्र होइन, देवकुमारी थापा दस वर्षमा टेक्तानटेक्तै उनकी आमा रमादेवीसिंह कटुवाल पनि स्वर्गीय भइन् । देवकुमारी थापाको जन्म संवत् १९८४ चैत २ गते बुधवार दार्जिलिङको खर्साङस्थित गिद्धे पहाडमा भएको थियो । एउटा सम्पन्न परिवारमा जन्मेकी भए तापनि उनी प्रकृतिबाट टुहुरीमा दाखिला भइन् । त्यसपछि उनलाई आफ्नी हजुरआमाबाट मातृस्नेह, छहारी र संरक्षण प्राप्त भएको थियो । त्यसैले आमाबुबाको अभावमा पनि उनको बाल्य जीवनमा कुनै पनि प्रकारका व्यवधान आएनन् ।

देवकुमारी थापाले त्यस युगमा आफ्नो पाइला राखिन् जुन बेला नेपाली साहित्यमा नारी कथाकार शून्य नै थिए । कथाकारकै रूपमा उनी सबल भइन्, प्रख्यात भइन् र एउटा टड्कारो पहिचान दिइन् । अथवा भनूँ; कुमारी तुषार मल्लिकाले खनेको गोरेटोमा हिँडेर नै उनले आधुनिक कथा विधामा आफ्नो नाउँ स्थापित गरिन् ।

वास्तवमा देवकुमारी थापाले किशोरावस्थामा भारतको दार्जिलिङमा नै आफ्नो साहित्यिक डोब बसालेकी थिइन् । त्यहाँ उनले धेरै सिकिन्; पढ्न सिकिन्, लेख्न सिकिन् र सूधपाका सङ्गतबाट साहित्यका थुप्रै पाठहरू सिकिन् । देवकुमारी थापाले चारैतिरबाट आफुलाई समाजसामु चिनाउँदै लगिन् । उनी तरुनी भएपछि उनको यौवनावस्थाको वर्णन नगर्ने कोही थिएनन् किनभने उनी सुन्दरी थिइन् । त्यस बेला दार्जिलिङमा देवकुमारी भन्दा राम्रा केटी थिएनन् रे ! उनको शरीरको सुन्दरतामा देवकोटा पनि मोहित थिए, सिद्धिचरण पनि भुलेका थिए र भवानी भिक्षु पनि हुरुक्कै

भएका थिए । भिक्षुले त देवकुमारीसँग दाम्पत्य जीवन कस्न नै कम्मर कसेका थिए । तर भिक्षुसँग बिहे गर्ने देवकुमारीको इच्छा नै थिएन । त्यति हुँदाहुँदै पनि भिक्षुले देवकुमारीलाई आफ्नो ढोक्सामा हाल्न भगीरथ प्रयत्न गरेका थिए । देवकुमारीले यस बेहोराको उजुर बालकृष्ण समसमक्ष गरेकी थिइन् ।

समले भिक्षुलाई गाली गरेर देवकुमारीसँगको भिक्षुको प्रयत्न छुटाएका थिए । वास्तवमा त्यस बेला देवकुमारी रूपकी जादू थिइन्; जसले देख्यो त्यो मोहित हुन्थ्यो । त्यति बेला देवकुमारीसँग जोजति मर्न खोजे तापनि यिनका नजिकमा पुग्नेमध्ये चाहिँ लैनसिंह बाङ्देल पनि एक थिए । देवकुमारी थापा बाल्यकालदेखि नै बुद्धिमती थिइन् । यिनी शारीरिक रूपमा जति सुन्दर थिइन् मानसिक हिसाबमा पनि त्यत्तिकै सुन्दर थिइन् । उनी पच्चीस वर्षकी हुँदा नेपालबाट दार्जिलिङ पुगेका त्रिमूर्तिमध्ये महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले चाहिँ सुश्री थापाको लेखनको प्रशंसा गर्दै कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्याल र नाट्यसम्राट् बालकृष्ण समलाई पनि थापाको व्यक्तित्वप्रति आकर्षित गरेका थिए । साथै देवकोटाले देवकुमारीका डायरीमा लेखेका थिए “तनकी सुन्दर, मनकी सुन्दर ।” वास्तवमा देवकुमारी थापासँग भिज्नेहरू मक्ख पर्ने गर्छन् । यसै प्रसङ्गमा गणेश गुरु (स्वर्गीय गणेशप्रसाद शर्मा नेपाल) भन्थे “देवकुमारी थापा मनकी सुकुमारी हुन्, बुद्धिकी राजकुमारी हुन् र तनकी सम्पूर्ण हुन्।”

देवकुमारी थापाले स्कुल पढेदेखि नै साहित्यमा आफ्ना हस्ताक्षर चढाएकी थिइन् । उनले किशोरावस्थामा प्रेमका कविता लेखिन्, त्यसैताका उनले प्रेममा आकर्षित भएर मुक्तक पनि लेखिन् । उनले स्कुल पढेताका ‘टुपेडो’ शीर्षकको निबन्ध लेखेर स्कुलभित्र नै नाउँ कमाएकी थिइन् । त्यसपछि उनलाई झन् उत्साह जाग्यो; उनले लेख्न थालिन् । खास गरेर २००३

सालमै देवकुमारी थापाले साहित्य रचनामा सार्वजनिक र औपचारिक नाउँ लेखाउन थालेकी थिइन् । उनी पत्रिकाको सम्पादकमा पनि आफ्नो नाउँ राख्न सफल भइन् । उनले दार्जिलिङबाट प्रकाशित नेपाली भाषाको प्रथम बाल पत्रिका 'किशोर हिमाल'- मा पनि आफ्नो गच्छे अर्पण गरेकी थिइन् । त्यसपछि उनी नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जिलिङबाटै प्रकाशित अर्को पत्रिका 'दियालो' मा पनि सम्पादकमण्डलमा रहिन् । कोलकाता बोर्डबाट प्रवेशिका गर्दानगर्दै उनी दार्जिलिङकी साहित्यकारमा अभिलिखित भइसकेकी थिइन् ।

देवकुमारी थापाले तीन वर्ष लगाएर स्वास्थ्य परिचारिकाको डिप्लोमा गरिन् र त्यस कालमा पनि उनले साहित्य सृजनालाई सँगसँगै लिएर हिँडेकी थिइन् । उनले विद्यार्थी जीवनमा नै 'भविष्य निर्माण' शीर्षकको कथा लेखेकी थिइन् । त्यो कथा नेपाली गद्यसङ्ग्रह भाग 1 मा प्रकाशित भई एस.एल.सी.को पाठ्यक्रममा पनि समावेश भयो । अन्ततः जीवनभर त्यही कथाका माध्यमबाट उनी देवकुमारी थापाका रूपमा परिचित भइरहिन् । देवकुमारी थापा दार्जिलिङको भिक्टोरिया अस्पतालको नर्स विभागमा कार्यरत भइन् । उनले केही वर्ष रोगीको सेवा गरिन् । साहित्य रचना र रोगीको स्याहारको तादात्म्यले उनी झनै राम्राराम्रा लेख लेख्ने कोटिमा पुगिन् । त्यसपछि उनी वैवाहिक जीवनमा बाँधिइन् । बिहे गरेपछि उनी जागिर छाडेर नेपाल भित्रिइन् । देवकुमारीले २०१७ सालमा बिहे गरिन् । त्यति बेला उनका पति मेजर थिए । मेजर बबरसिंह थापासँग दाम्पत्य जीवन जोडेपछि देवकुमारी थापा साहित्यमा झनै जागरुक भइन् । नेपालमा प्रवेश भएपछि उनी समाज सेवामा पनि आबद्ध हुन थालिन् । त्यसै क्रममा उनी मोरङको नेपाल बाल संगठनकी अध्यक्ष पनि भइन् ।

Notes

देवकुमारी थापा कथाकारका रूपमा परिचित छिन् । दार्जिलिङका भित्ते पत्रिकाहरूमा बराबर उनका कथाहरू सार्वजनिक हुन्थे । प्रकाशनको कुरा गर्ने हो भने संवत् २००३ मा उनको पहिलो कथा 'गोर्खा' मा छापिएको थियो र त्यस कथाको शीर्षक थियो 'पतन' । 'पतन' - को प्रकाशनपछि उनका कथासङ्ग्रहहरू पनि प्रकाशनमा आउन थाले; जसअनुसार हालसम्म 'एकादशी' (२०11), 'झझल्को' (२०१५), 'सेतो बिरालो' (२०21), 'टपरी' (सन् 1९६५), 'भोकतृप्ति' (२०41), 'प्रलय प्रतीक्षा' (२०44) र 'देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथा' (२०५1) देखापरेका छन् । देवकुमारी थापा नेपाली कथाकारमा स्थापित नाउँ हो । यिनका कथाको सङ्क्षिप्त विशेषता सामाजिक जागरण नै हो । यिनका कथा मनोवैज्ञानिक, नारी प्रधान एवम् प्रकृति र पुरुषको सङ्गमले बेरिएका हुन्छन् । यिनले कथा लेख्ने क्रममा केही बालकथा पनि लेखिन् । त्यस मार्गमा पनि यिनले आफ्नो नाउँलाई शिखर आरोहण गराइन् ।

कथाकार थापाले बाल कथाका पनि छवटा सङ्ग्रह नेपाली साहित्यको मन्दिरमा समर्पण गरिन्; ती हुन् 'रामको कथा' (२०1३), 'हुतारा ओरपरबाट' (२०३३), 'जङ्गलको कथा' (२०३७), 'कथाको बटुलो' (२०३६), 'सुनपखेटी चरी' (२०4२) । उनले निबन्धहरू पनि लेखिन् । थापाका सङ्ग्रहका रूपमा आएका निबन्धहरू हुन् 'क्षण, विचार र स्मृतिहरू' (२०4९), 'पुण्यात्मा आमा' (शारदा देवीको जीवनी : सन् 1९५२) र 'छ तारा' (सन् 1९५३) । यिनका केही निबन्धहरू व्यक्तिपरक वैशिष्ट्य अँगालेर प्रस्तुत भएका छन् । देवकुमारी थापाका बालकथाहरूको विशेषता नै मनोविज्ञान हो । बालमनोविज्ञान बुझ्ने उनी एक कुशल अभिभावक पनि हुन् । देवकुमारी थापा जसरी पितृविहीन भइन् र बाल्यकालको शिखर आरोहण गर्दागर्दै मातृविहीन भइन्; ती विषय र सन्दर्भहरू पनि

उनका कथाका खेतबारी बने । त्यतिमात्र होइन; उनीद्वारा सन्तानको जन्म नभएको प्राकृतिक बेहोरा पनि यिनका कथाका मर्म बन्न पुगे । यिनी स्वयं भौतिक रूपबाट आमा हुन नसके तापनि मातृत्वको मनोविज्ञान यिनका कथामा चरितार्थ भएका छन् । त्यसैले यिनले लेखेका बालकथाहरू जीवन्त हुन्छन् ।

बुलु शर्माका ठूलो बुबा अम्बिका प्रसाद उपाध्याय र ठूली आमा अम्बालिका देवी धनी भईकन सौखिन पनि थिए । त्यसैले पटनामा गर्मी हुँदा उनीहरू पहाडी इलाकातिर जान्थे । उनीहरू गर्मी महिनामा प्राय : सिमला, मुसुरी, नैनीताल, दार्जिलिङ आदि ठाउँ घुम्थे । त्यस यात्रामा बुलु शर्मा पनि सरिक हुन्थिन् । चाहे घरमा होस्, चाहे यात्रामा होस्; बुलु शर्मा अनुशासित, शिष्ट र आज्ञाकारी स्वभावकी थिइन् । उनी असल गुणले बाँधिएकी थिइन् र अत्यन्तै सोझी पनि थिइन् । सारै सोझी भएकाले घरका सबैले यिनलाई ऋषिकन्या भनेर बोलाउँथे । त्यस शब्दले सम्बोधन गर्दा यी पनि सारै खुसी हुन्थिन् र मक्ख पर्थिन् । वैवाहिक जीवनअघि देवकुमारीले थुप्रै प्रेमपरक कथा लेखिन् र बिहेपछि सामाजिक कथालेखनमा आफ्नो यात्रा मोडिन् । बिहेअघि लेखिएका उनका कथाहरूमा नारीपनका चञ्चलता गाँसिएका छन् भने त्यसपछिका कथाहरूमा एउटा सचेत नागरिकका जिम्मेवारीका बेहोरा पनि समेटिएका छन् ।

देवकुमारी थापा नारी हृदयकी चमत्कारी व्यक्तित्व हुन् किनभने उनले समाजका महिलाहरूको विडम्बनालाई च्यातचुत पारेकी छिन् । कुनै पनि स्वास्नीमान्छेलाई पनि पुरुषलाई झैँ शरीरको भोक लाग्छ र त्यसलाई पुरुषको खाँचो पर्छ । नारी र पुरुषको बराबरी सहभागितामा जीवनका हरेक मोड परिचालित हुनुपर्छ भन्ने विषयवस्तु पनि यिनका कथाका विशेषता हुन् । त्यसैले यिनका कथा शाश्वत भएका हुन् । यिनका

Notes

कथालाई पाठकले मन पराउने प्रमुख कारण के हो भने यिनी स्वास्नीमान्छेको मनको सुन्दरतालाई कायमै राखी त्यस विषयका यथेष्ट कुराहरू बाहिर ल्याउन सक्छिन् । देवकुमारी थापाले नेपाली कथालेखनमा उच्चता हासिल गरिन् । उनी नारी कथाकार मात्र नभएर स्तरीय कथाकारका रूपमा पनि देखा परिन् । कथालेखनका फाँटमा उनको पाइला भित्रिएपछि मात्र अरू नारी कथाकारहरू त्यस गोरेटामा हिँड्न थाले । यस पृष्ठभूमिमा पछिपछि नेपालीमा नारी कथा लेखनको एउटा राजमार्ग नै स्थापित भयो । यी सबै बेहोराको श्रेय पनि देवकुमारी थापा नै भइन् । वास्तवमा उनले आफ्नो कर्मको मीठो फल सधैँ चाखि रहिन् ।

देवकुमारी थापाका कथा सामाजिक ऐनाजस्तै छर्लङ्गै हुन्छन् । उनी सामाजिक रूपरेखाको कथा लेखनकी एउटी नमुना नै मानिन्छिन् । उनका कथामा पुरुष जातिको अहङ्कार, नारी जातिको कुण्ठाका सत्यतथ्य फिँजिएका हुन्छन् । साथै समाजमा नारी - पुरुषको सहभागिताका विषयमा पनि यिनका कथाले पथप्रदर्शन गरेका छन् । त्यतिमात्र होइन; बालबच्चालाई उनका कथाले भविष्य निर्माणका लागि प्रेरित गर्ने प्रसङ्गहरू झल्काएका छन् । उनका झन्नै एक सयवटा जति कथा प्रकाशनमा आइसकेका छन् । सामाजिक सेवा र साहित्यसृजना गरेबापत देवकुमारी थापाले प्रबल गोरखा दक्षिण बाहु, महेन्द्र रत्नभूषण, उत्तम कुँवर पुरस्कार, प्रतिभा पुरस्कार, रत्नश्री स्वर्णपदक, नूरगङ्गा पुरस्कार प्राप्त गरिन्

देवकुमारी थापा बोल्दा शिष्ट, व्यवहार गर्दा कठोर र कार्यमा व्यावहारिक नाउँ हो । उनी आधुनिक सम्पन्नता मन पराउने उदाहरणीय व्यक्तित्व पनि हुन् । स्पष्ट बोल्नु देवकुमारी थापाका वैयक्तिक गुण हुन् । जसरी कथामा उनले आफ्नो वैयक्तिक परिचय दिइन् त्यसै गरी समाज र राष्ट्रका सम्बन्धित व्यक्तित्वका विषयमा पनि यिनले लेखिरहिन् । देवकुमारी

थापाले दार्जिलिङमा रहँदा जसरी कथामा आफ्नो हस्ताक्षर छरिन्; त्यस कालका उनका कथाले किशोरकिशोरीहरूलाई मात लगाएका हुन्थे । खास गरी २००३ देखि २०२२ सालसम्मका कथाहरूमा उनी युवाभावनाकी ठेकेदारझैँ देखा परिन् । त्यसपछि जब उनको विराटनगरमा बसाइ सराइ भयो अनि प्राय: उनका कथाहरू सामाजिक जागरणमा आबद्ध हुने पुगे । त्यतिमात्र होइन बौद्धिक चेतनाका साथै वैज्ञानिक अभिमुखीकरणतर्फ जागृत रहेर कथासृजना गर्नु पनि देवकुमारी थापाको विशेषता मानिन्छ ।

10.5 उपसंहार

देवकुमारी थापा नेपाली आधुनिक कथाको प्रथम चरणमा साधनारत प्रतिनिधि कथाकार मध्येमा एक हुन् । देवकुमारी थापाका कथालाई लैङ्गिकताका आधारमा निर्मित उपक्रमभित्र सीमित राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिँदैन । विषय, शैली र परिणतिका आधारमा थापाका कथाले युगीन सामाजिक मूल्यको स्थापनामा योगदान पुरायाएको छ ।

देवकुमारीको जन्म भारतको खर्साङमा वि .संगते २ साल बैशाख 1९८५ . भएको थियो । बाल - बालिकालाई असल र शिक्षित पार्न बाल साहित्यको पुस्तक लेख्न देवकुमारी थापाले थालेकी हुन् । उनले विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिएकी छन् । उनले शिक्षा साहित्य र सेवामा सम्पूर्ण जीवन बिताएकीले उनलाई प्रेरणाकी मुहान मानिन्छ । देवकुमारी थापाले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षा, स्वास्थ्य र साहित्यका क्षेत्रमा समर्पित गरिन् । देवकुमारी थापा बाल - बालिकाहरु नै देशका निर्माता हुन् भन्ने धारणा राख्थिन् । बाल बालिकाहरुलाई नै असल र शिक्षित पार्न साहित्य रचनामा लागिन् । आधुनिक नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा 1९4९ मा भविष्य

निर्माण शीर्षकको बाल मनोविज्ञान कथा लिएर देखा परेकी कथाकार देवकुमारी थापा आधुनिक पहिलो कथाकारको लहरमा उभिन सफल भएकी छिन्।

देवकुमारीले बालसाहित्यका क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएकी छन् । उनले विभिन्न पुरस्कार र सम्मान पनि पाएकी थिइन् । उनलाई उच्च विचार भएकी व्यक्ति भनिन्छ । किनभने उनका विचारमा प्रभावकारी प्रतिभाशाली, जीवनउपयोगी र सारगर्भित भाव पाइन्छ । देवकुमारी थापाका कथा लेखनको यात्रामा देखिएका मुख्य विशिष्ट प्रवृत्ति बालमनोविज्ञान हो। कथाकार थापाका यस प्रवृत्तिका कथाहरु बल - बालिकाहरुको मनोचित्रण गर्न सफल भएका छन्। उनले बालबालिकालाई देशको भविष्य निर्माता ठानी उनीहरुको चोतर्फी विकाश गर्न बालसंस्था र समाजसेवामा समर्पित भइन्। उनले विभिन्न मध्यमबाट बालमैत्री वातावरण र शिक्षा दिन प्रोत्साहन गर्दै शिक्षाक्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुगाएका छन्। देवकुमारी थापा कुशल साहित्यकार साथ साथै एक कुशल समाजसेवीका पनि थिइन्। साहित्य समाज, गुरुकुल विद्यालय, बालमन्दिर, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थासँग पनि उनी आबद्ध भइन्।

10.6 सार

यस प्रखण्डमा **देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- देवकुमारी थापाले तीन वर्ष लगाएर स्वास्थ्य परिचारिकाको डिप्लोमा गरिन् र त्यस कालमा पनि उनले साहित्य सृजनालाई सँगसँगै लिएर हिँडेकी थिइन्।
- कथाकार थापाले विद्यार्थी जीवनमा नै 'भविष्य निर्माण' शीर्षकको कथा लेखेकी थिइन् ।
- देवकुमारीले वि. सं. २०१७ सालमा मेजर बबरसिंह थापासँग दाम्पत्य जीवन जोडेपछि देवकुमारी थापा साहित्यमा झनै जागरुक भइन् ।
- देवकुमारी थापा कथाकारका रूपमा परिचित छिन् । दार्जिलिङका भित्ते पत्रिकाहरूमा बराबर उनका कथाहरू सार्वजनिक हुन्थे । प्रकाशनको कुरा गर्ने हो भने संवत् २००३ मा उनको पहिलो कथा 'गोर्खा' मा छापिएको थियो र त्यस कथाको शीर्षक थियो 'पतन' ।
- देवकुमारी थापाका बालकथाहरूको विशेषता नै मनोविज्ञान हो । बालमनोविज्ञान बुझ्ने उनी एक कुशल अभिभावक पनि हुन् ।
- वैवाहिक जीवनअघि देवकुमारीले थुप्रै प्रेमपरक कथा लेखिन् र बिहेपछि सामाजिक कथालेखनमा आफ्नो यात्रा मोडिन् ।
- बिहेअघि लेखिएका उनका कथाहरूमा नारीपनका चञ्चलता गाँसिएका छन् भने त्यसपछिका कथाहरूमा एउटा सचेत नागरिकका जिम्मेवारीका बेहोरा पनि समेटिएका छन् ।
- देवकुमारी थापाले नेपाली कथालेखनमा उच्चता हासिल गरिन् । उनी नारी कथाकार मात्र नभएर स्तरीय कथाकारका रूपमा पनि देखा परिन् ।
- कथा लेखनका फाँटमा उनको पाइला भित्रिएपछि मात्र अरू नारी कथाकारहरू त्यस गोरेटामा हिँड्न थाले । यस पृष्ठभूमिमा पछिपछि नेपालीमा नारी कथा

Notes

लेखनको एउटा राजमार्ग नै स्थापित भयो । यी सबै बेहोराको श्रेय पनि देवकुमारी थापा नै भइन् ।

- ❖ देवकुमारी थापाका कथा सामाजिक ऐनाजस्तै छर्लङ्गै हुन्छन् । उनी सामाजिक रूपरेखाको कथा लेखनकी एउटी नमुना नै मानिन्छिन् ।
- ❖ देवकुमारी थापाका कथामा पुरुष जातिको अहङ्कार, नारी जातिको कुण्ठाका सत्यतथ्य फिँजिएका हुन्छन् । साथै समाजमा नारी - पुरुषको सहभागिताका विषयमा पनि यिनका कथाले पथप्रदर्शन गरेका छन् ।
- ❖ त्यतिमात्र होइन; बालबच्चालाई देवकुमारी थापाका कथाले भविष्य निर्माणका लागि प्रेरित गर्ने प्रसङ्गहरू झल्काएका छन् ।

यस प्रखण्डको अध्ययनले देवकुमारी थापाका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषताबारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त देवकुमारी थापाको साहित्यिक परिचय र उनका विविध कृतिहरूमा रहेको संरचना र शैली सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

10.7 अनुशीलनी

1. कवि देवकुमारी थापाको साहित्यिक जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. भारतेली नेपाली साहित्यमा देवकुमारी थापाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. देवकुमारी थापाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई बालसाहित्यकारको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. कथाकार देवकुमारी थापाका कथाहरूमा पाइने कथाकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. देवकुमारी थापालाई किन सुन्दरी नारी लेखिका भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. देवकुमारी थापालाई एक दक्ष बालकथाकारको रूपमा चिनाउँदै उनका बालकथाहरूबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. देवकुमारी थापाका रचनाहरूमा पाइने संरचना पक्षबारे एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9 देवकुमारी थापाका रचनाहरूमा पाइने शैली पक्षबारे लेख लयार पार्नुहोस्।

10. साहित्यकार देवकुमारी थापाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

10.8 अतिरिक्त अध्ययन

1. नरेन्द्रराज प्रसाई - **कथाकार देवकुमारी थापा** ।
2. कोइराला कुमार प्रसाद - **वनिता**) साहित्यिक पारिवारिक त्रैमासिक ,(देवकुमारी थापा विशेषाङ्क (।
3. चापागाई नरेन्द्र - **केहि सृष्टिः केहि दृष्टि** ।
4. थापा देवकुमारी – **भोकतृप्ति** ।
5. भट्टराई सुशीला - **केहि कृति केहि प्रतिकृति** ।
6. राई असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास** ।
7. श्रेष्ठ अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा** ।
8. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** ।

9. सुन्दास, लक्खीदेवी (सम्पा) - **सम्मेलन कविता सङ्ग्रह** ।

10. शर्मा, तारानाथ –– **नेपाली साहित्यको इतिहास**

11. **देवकुमारी थापा** , khullakitab.com ।

12. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **स्रष्टा जीवनी: कथाकार देवकुमारी थापा**" ।

13. **कथाकार देवकुमारी थापा अब रहनु भएन**, मझेरी ।

14. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**

15. उप्रेती, लक्ष्मी - नेपालका नारी कथाकार : प्रवृत्ति र प्रतिनिधि कथा ।

16. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।

17. पाण्डे, ज्ञानु - नेपाली साहित्यमा नारी स्रष्टाको अवस्था ।

18. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।

19. श्रेष्ठ, दयाराम - नेपाली कथा र कथाकार ।

20. धिमिरे, भीमप्रसाद - संस्मरणमा देवकुमारी थापा ।

यस अतिरिक्त **देवकुमारी थापा**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

10.9 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. देवकुमारी थापाको सामान्य परिचय ।

____

____

____

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 10.1 को परिचय खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. देवकुमारी थापाका साहित्यिक रचनाहरू ।

(प्रश्न 2 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 10.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. देवकुमारी थापाका रचनाहरूमा पाइने संरचना विशेषता ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 10.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. देवकुमारी थापाका रचनाहरूमा पाइने शैलीगत विशेषता ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 10.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. देवकुमारी थापाका कृतिगत विशेषता ।

(प्रश्न 5 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 10.3 र 10.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – 11, नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन

संरचना

11.0 उद्देश्य

11.1 परिचय

11.2 राधिका रायाको साहित्यिक परिचय

11.3 राधिका रायाका साहित्यिक कृतिहरू

11.3.1 तिमी नभएको भए : कथा सङ्ग्रह

11.3.2 उनी गएको गोरेटो : कथा सङ्ग्रह

11.3.3 जीवनको इच्छा : निबन्ध सङ्ग्रह

11.3.4 आत्मकथ्य : विविध सङ्ग्रह

11.3.5 राधिका रायाका रचना : रचना सङ्कलन

11.4 उपसंहार

11.5 सार

11.6 अनुशीलनी

11.7 अतिरिक्त अध्ययन

11.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

11.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- राधिका रायाको साहित्यिक परिचय
- राधिका रायाका साहित्यिक कृतिहरू
- तिमी नभएको भए : कथा सङ्ग्रह
- उनी गएको गोरेटो : कथा सङ्ग्रह
- जीवनको इच्छा : एकाङ्की सङ्ग्रह
- आत्मकथ्य : विविध सङ्ग्रह
- राधिका रायाका रचना : रचना सङ्कलन

11.1 परिचय

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राया स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित थिइन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा

नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिएकी थिइन् ।

रायाको जन्म १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । अनि यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो । साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आईए पास गरेकी थिइन् ।

11.2 राधिका रायाको साहित्यिक परिचय

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की आदि साहित्यका विधामा कलम चलाउने लेखिकाको रूपमा परिचित छन् । उनको जन्म वि. सं. १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । रायाको बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेल सेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यसैले उनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साहित्यकार राधिका राया वि. सं. २०२३ सालमा कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन् । त्यही प्रेम झाङ्गिएपछि उनले २०२५ सालमा विवाह गरेकी थिइन् । बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए । यी दम्पतीबाट एउटी छोरी रविना लेप्चा जन्मिन् । अनि त्यसपछि यी

दम्पती एकअर्कामा प्रायः टाढाटाढा हुन थाले । २०५८ चैत २९ गते कप्तान लेप्चा पृथ्वीबाट ओझेल परे ।

रायाले आफ्नी आमाको प्रेरणाले लेखिन् । आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यतिबेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले उनलाई साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । अनि उनले २००4 सालमा आफ्नो साहित्यसृजना जनसमक्ष ल्याइन् । त्यसपछि उनलाई लैनसिंह बाङ्देलले 'प्रभात' मा लेख्न आग्रह गरे; त्यहाँ उनले लेखिन् । 'प्रभात' को रचना मन पराएर पारसमणि प्रधानले पनि उनलाई आफ्नो 'भारती' मा लेख्न अनुरोध गरे; त्यहाँ पनि उनले लेखिन् । त्यसपछि उनी बिस्तारै चर्चामा आउन थालिन् । उनको लेखनस्तर परिपक्व पनि थियो । त्यसैले काजीमान कन्दङवाले पनि आफ्नो हस्तलिखित 'सयपत्री' पत्रिकाका लागि रायासँग लेख माग्न थाले । पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि रायाका लेखहरू आइरहे ।

रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' मात्र छापियो । उनका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकामा छापिन्थे । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो । उनका अन्य प्रकाशित कृतिहरूमा **तिमी नभएको भए** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०२३), **जीवनको इच्छा** : एकाङ्की सङ्ग्रह (वि. सं. २०५९), **उनी गएको गोरेटो** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०६०), **आत्मकथ्य** : विविध सङ्कलन (वि. सं. २०६०), **राधिका रायाका रचना** (वि. सं. २०६4) आदि छन् । वास्तवमा उनका

Notes

कृतिहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा चूडामणि रेग्मीले उनलाई बाँचुन्जेल साथ दिइरहे ।

राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् । रायाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् । जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको सैनिक ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् ।

राधिका रायाले मलेसिया र हङकङका सैनिक स्कुलहरूमा पनि 1२ वर्ष पढाइन् । त्यसपछि उनले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्षपढाइन् । जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले २०५० सालदेखि यस पेसाबाट आफूलाई अलग्याएकी थिइन् । रायाले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययन कालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारीव्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गथ्र्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी

आफै भन्थिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।"

राधिका राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवन पद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् , बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् । महाकवि देवकोटा शताब्दी सम्मानबाट सम्मानित लेखिका राधिका राया नेपाल - भारतका कैयौ ठाँउबाट पुरस्कृत र सम्मानित थिइन् । जुही त्रैमासिकको ४५ अङ्कमा **राधिका राया विशेषाङ्क** नै समेत प्रकाशित थियो । उनी त्रिमूर्ति निकेतनबाट गठित प्रथम अन्तराष्ट्रिय नेपाली भाषासाहित्य सम्मेलनकी पनि सदस्य थिइन् ।

राया लामो समयदेखि आन्द्राको क्यान्सरले पीडित थिइन् । भारतको सिलिगुडीस्थित गेटवेल अस्पतालमा उनलाई उपचार्रार्थ पुर्याइको थियो । अन्ततः उपचारकै क्रममा २०६९ चैत 1२ गते उनको त्यही अस्पतालमा निधन भयो । भनिन्छ उनकै पूर्वइच्छा अनुसार भद्रपुरको मेची नदीमा उनको दाहसंस्कार गरिएको थियो । उनकी छोरी डा. रविना लेप्चाले उनलाई दागवत्ती दिएकी थिइन् ।

11.3 राधिका रायाका साहित्यिक कृतिहरू

साहित्यकार राधिका रायाले साहित्यमा पाइला आफु विद्यार्थी जीवनदेखि नै चालेकि हुन् । उनले स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन्। आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह

Notes

गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो। त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिकालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो।

राधिका रायाको लेख त्यससमय हस्तलिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह **तिमी नभएकी भए** (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राधिका रायाका फुटकर लेख रचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौँ किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र -

पत्रिका वा स्मारिकामा छापिएका छन् । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

मूलरूपमा साहित्यकार राधिका रायाका प्रकाशित कृतिहरू यसप्रकार छन्ः

1. **तिमी नगएकी भए** (कथा सङ्ग्रह, सन् 1९६६)
२. **उनी गएको गोरेटो** (कथा सङ्ग्रह, वि. सं. २०६०)
३. **आत्मकथ्य** (विविध सङ्कलन, वि. सं. २०६०)
4. **जीवनको इच्छा** (एकाङ्की सङ्ग्रह, वि. सं. २०५९)

11.3.1 तिमी नभएको भए : कथा सङ्ग्रह

नारी हस्ताक्षर राधिका रायाद्वारा लिखित कथा सङ्ग्रह **तिमी नगएकी भए** सन् 1९६६ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथा सङ्ग्रहअन्तर्गत 'तिमीलाई', 'आमाको माया', 'बधाई - पत्र', 'बहिनीलाई दक्षिणा', 'बाबुको रहर', 'जीवनकथा', 'परिचित आह्वान', 'दिदी', 'दीपको पत्र शशीलाई', 'तिमी नगएकी भए !', 'कस्तो अभिमान !', 'सम्झनामा', 'टीकाको दिन', 'दशैंको लुगा', शीर्षक चौध कथाहरू सङ्कलित छन् ।

11.3.2 उनी गएको गोरेटो : कथा सङ्ग्रह

राधिका रायाद्वारा लिखित उनको दोस्रो कृति **उनी गएको गोरेटो** कथा सङ्ग्रहमा 'सानु', 'आमा', 'विजय कसको ?', 'बा ! बा !', 'उनी गएको गोरेटो', 'सुमन', 'सम्झनाहरू सम्भालेर', 'छिमेकीको सम्झना', 'उनी', 'अन्तिम दर्शन', 'भदौरे झरीले', 'राखी-त्यौहारको दिन', 'म के भनूँ ?', 'नारीमा समस्या', 'त्यस दिनको न्यानो काखमा', 'आफ्नो मायालु सागरी ?' शीर्षक बीसवटा कथाहरू सङ्कलित छन् । प्रस्तुत सङ्ग्रह वि सं २०६० मा पुस्तकाकारको रूपमा प्रकाशित भएको भेटिन्छ ।

Notes

11.3.3 जीवनको इच्छा : एकाङ्की सङ्ग्रह

सन् १९५4 को भारतीमा प्रकाशित **जीवनको इच्छा** शीर्षक एकाङ्कीबाट नेपाली नाटक तथा एकाङ्कीको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी राधिका रायाको पछि वि. सं. २०५९ मा **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रह प्रकाशित छ । यसमा 'जीवनको इच्छा', 'प्रेमको प्रतीक', 'प्रतिशोध', 'अधुरो कहानी', 'मुरली', 'म फर्केर आएँ', 'आदर्श प्रेम', मैले भूल गरेँ गरी ८ वटा एकाङ्की समाविष्ट छन् । मानव जीवनका शिक्षाको आवश्यकतालाई देखाइएका यिनका एकाङ्कीमा पुस्तान्तरबाट उत्पन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । काम र मामको खोजीमा विदेशिन बाध्य नेपालीहरूको मनोविज्ञानको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा जीवनलाई सत्मार्गतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने भाव मुखरित गर्दै समाज सुधारको चाहना अभिव्यक्त छ ।

साहित्य, साहित्यकार तथा कलाप्रति आस्थाको भाव अभिव्यञ्जित यिनका अधिकांश एकाङ्कीहरूमा चिठी समावेश गरिएको पाइन्छ । मञ्चनका दृष्टिले यिनका एकाङ्कीहरू त्यति सरल र व्यावहारिक देखिँदैनन् । रेडियोबाट प्रसार गर्न लेखिएका हुनाले यस्तो स्थिति देखिएको हुनसक्छ । यिनका एकाङ्कीमा प्रयुक्त संवाद एवं भाषा सरल छ ।

भावनाको प्रधानता भएका नाटकलाई स्वच्छन्दतावादी धारामा राखिन्छ । सौन्दर्य, प्रेम, काल्पनिकता, अतिशय भावुकता, पात्रहरूको अदभुत संयोग र साहसिक कार्य, आदर्शवादको प्राधान्य आदि स्वच्छन्दतावादी नाटकका प्रमुख प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका नाटक लेख्ने प्रमुख नाटककारहरूमा राधिका राया, मायादेवी सुब्बा, किरण

शाक्य, विद्यादेवी दीक्षित आदि हुन् । यसैले प्रस्तुत **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित प्राय: एकाङ्कीहरू स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिमा रमिएका छन् ।

यसरी नै नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध बाहेक एकाङ्की लेखनमा सक्रीय रहेको एकाङ्कीकार राधिका रायाले **जीवनको इच्छा** शीर्षक एकाङ्की सङ्ग्रह दिएर नेपाली नाट्य लेखनको परम्परालाई गति प्रदान गरेकी पाइन्छ । उनको प्रस्तुत एकाङ्की सङ्ग्रह वि सं २०५६ मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । रमाएको नाउँ हो । उनी आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् ।

11.3.4 आत्मकथ्य : विविध सङ्ग्रह

वि. सं. २०६० मा प्रकाशित **आत्मकथ्य** कृतिमा राधिका रायाका जीवनका विविध अनुभवहरू सङ्कलित छन् । स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्रायअक्षर नलेखी बस्न : सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् ।

राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आफु सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचिरहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमत : ने उद्देश्यभन्दा आफ्नो मननाउँ चलाउखोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा उनी भन्छिन्– "खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।" राधिका राया डुल्न - घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने गर्छिन् । उनको विशेष सोख नै भ्रमण हो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन् । यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने

ठाउँचाहिँ दार्जिलिङको घुमपहाड नै हो । जहाँ उनी जन्मिन्, जहाँ उनले किशोरावस्था बिताइन् र जहाँ उनको यौवन फक्रन सुरु भएको थियो । यही घुमपहाड नै उनका आँखामा, मनमा र मस्तिष्कमा अटल रहेको पाइन्छ ।

वास्तवमा राधिका रायालाई चिसो, हरियाली र फूलैपूmलले ढकमक्कै भएको ठाउँ मन पर्छ । त्यतिमात्र होइन उनलाई हिमशिखरको सुन्दरताले मोहित बनाउने गर्छ । तर विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनी झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिरहेकी छन् । राधिका राया महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई आशुकवि भन्ने गर्छिन् र तिनै व्यक्तित्वको प्रभाव आफ्नो मुटुकलेजीमा भएको बयान पेस गर्छिन् । साथै समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा उनका आँखामा एउटै व्यक्तित्वले प्रवेश पाएको छ र त्यो व्यक्तित्व हो ‘मदर टेरेसा’ । बहुप्रतिभाकी धनी राधिका रायाले कथा, एकाङ्की, निबन्ध लगायत **आत्मकथ्य : विविध** नामक कृति पनि प्रकाशित गरेर नेपाली साहित्यलाई धन्य र उच्चता प्रदान गरेकी पाइन्छन् । उनको यो कृति वि सं २०६० प्रकाशित भएको देखिन्छ।

11.3.5 राधिका रायाका रचना : रचना सङ्कलन

वि. सं. २०६4 मा प्रकाशित **राधिका रायाका रचना** कृतिमा राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् । मूलरूपमा राधिका राया साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् , त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा

शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् । उनी आफै भन्छिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।" वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवनपद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहिन् ।

11.4 उपसंहार

राधिकाको जन्म वि. सं. १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनीमा भएको थियो। इनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जीलिङमा बितेको थियो। साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिकाले दार्जिलिङको सेन्ट जोसेफ कलेजबाट आइ, ए. पास गरेकी थिइन् । उनी वि. सं. २०३३ मा कलकत्तामा गएकी थिइन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन्। उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहींका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन्। त्यही प्रेम

झाङ्गिए पछि उनले वि. सं. २०२५ मा कप्तान बुद्धिमान लेप्चासित वैवाहिक जीवनमा गासिएको थियो ।

राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्। जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन्। अनि उनले मलेसिया र हङकङमा पनि 1२ वर्ष पढाइन्। त्यसपछि उनले भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्ष पढाइन्। जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले वि. सं. २०५० सालदेखि यस पेशाबाट आफिलाई अलग्याइन् । राधिका कुनै पनि नयाँ ठाउमा घुम्न र डुल्न भनेपछि मरिमेट्दथे । उनको विशेष सोख भनेको भ्रमण नै थियो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन्। यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जीलिङको घुमपहाड नै हो। विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनले झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिन्।

नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गथ्र्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी आफै भन्थिन् बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा " "षता हो ।हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशे राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवनपद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले

Notes

मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् ।

11.5 सार

यस प्रखण्डमा **नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

❖ राधिकाको जन्म वि. सं. १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनीमा भएको थियो।

❖ इनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जीलिङमा बितेको थियो। साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिकाले दार्जिलिङको सेन्ट जोसेफ कलेजबाट आइ. ए. पास गरेकी थिइन् ।

❖ साहित्यकार राधिका राया वि. सं. २०३३ मा कलकत्तामा गएपछि त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा शिक्षिका भएर रहे । पछि त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन्। त्यही प्रेम झाङ्गिए पछि उनले वि. सं. २०२५ मा कप्तान बुद्धिमान लेप्चासित वैवाहिक जीवनमा गासिएको थियो ।

❖ राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्।

❖ राधिकाले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन्। अनि उनले मलेसिया र हङकङमा पनि 1२ वर्ष पढाइन्। त्यसपछि उनले भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्ष पढाइन्।

- जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर राधिकाले वि. सं. २०५० सालदेखि यस पेशाबाट आफिलाई अलग्याइन् ।
- राधिका कुनै पनि नयाँ ठाउमा घुम्न र डुल्न भनेपछि मरिमेट्दथे । उनको विशेष सोख भनेको भ्रमण नै थियो ।
- राधिका राया नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन् , भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन्।
- राधिकाले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जीलिङको घुमपहाड नै हो। विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनले झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिन्।
- नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारीव्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो ।
- राधिका रायाको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् ।
- लेखिका राया आफै भन्थिन् बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा " "हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।
- राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवनपद्धति नै प्रेरक थियो ।
- राधिका बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो ।
- राधिका राया कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् ।

Notes

- भनूँ अरूको सम्मानमा नै राधिका रायाले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् ।

यस प्रखण्डको अध्ययनले **नेपाली साहित्यका अमर साहित्यकार राधिका रायाका कृतिबारे विशेष अध्ययन**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त राधिका रायाको साहित्यिक परिचय र उनका विविध कृतिहरू सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

11.6 अनुशीलनी

1. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार राधिका रायाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. भारतेली नेपाली साहित्यमा साहित्यकार राधिका रायाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई उत्कृष्ठ नारी लेखिकाको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. साहित्यकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूमा पाइने एकाङ्की वा नाट्यकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. साहित्यकार राधिका रायालाई किन **झापाली नारी लेखिका** भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. साहित्यकार राधिका रायालाई एक दक्ष निबन्धकारको रूपमा चिनाउँदै उनका निबन्धहरूबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूमा पाइने विशेषताबारे एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9 साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूमा पाइने शैली पक्षबारे लेख लयार पार्नुहोस् ।

10. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

11.7 अतिरिक्त अध्ययन

1. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **गरिमाले भरिएकी राधिका राया ।**
2. चापागाई, नरेन्द्र - **केहि सृष्टि : केहि दृष्टि ।**
3. राई, असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास ।**
4. खरेल, लता – **मैले चिनेको राधिका राया ।**
5. श्रेष्ठ, अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा ।**
6. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास ।**
7. शर्मा, तारानाथ — **नेपाली साहित्यको इतिहास**
8. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**
9. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।
10. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।
11. लुइटेल, लीला - नेपाली नाटकमा महिलालेखन ।
12. .... – नारीचुली ।
13. ढकाल, शम्भुप्रसाद - अनुसन्धान र टिप्पणी ।
14. दुवाल, मोहन (संकलन तथा सम्पादन) - अक्षर बिम्बमा लेखिकाहरु ।

यस अतिरिक्त **राधिका राया**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

11.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक परिचय ।

____

____

____

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 11.३ को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. राधिका रायाका साहित्यिक रचनाहरू ।

____

____

____

____

(प्रश्न २ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 11.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. राधिका रायाको तिमी नभएको भए र उनी गएको गोरेटो कृति ।

____

____

____

(प्रश्न ३ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 11.4.1 र 11.4.२ को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. राधिका रायाको जीवनको इच्छा र आत्मकथ्य कृति ।

____

____

____

(प्रश्न ३ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 11.4.३ र 11.4.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. राधिका रायाको राधिका रायाका रचना कृति ।

(प्रश्न ३ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 11.4.५ को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – 12, राधिका रायाको जीवन र दर्शन

संरचना

12.0 उद्देश्य

12.1 परिचय

12.2 राधिका रायाको जीवन

12.2.1 जन्म तथा मृत्यु

12.2.2 परिवार

12.2.3 शिक्षा – दिक्षा

12.2.4 पेशा, सेवा तथा संलग्नता

12.2.5 सम्मान तथा पुरस्कार

12.3 राधिका रायाको कृतिगत दर्शन

12.4 उपसंहार

12.5 सार

12.6 अनुशीलनी

12.7 अतिरिक्त अध्ययन

12.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

12.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- राधिका रायाको साहित्यिक परिचय
- राधिका रायाको जीवन
- जन्म तथा मृत्यु

- परिवार
- शिक्षा – दिक्षा
- पेशा, सेवा तथा संलग्नता
- सम्मान तथा पुरस्कार
- राधिका रायाको कृतिगत दर्शन

12.1 परिचय

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की आदि साहित्यका विधामा कलम चलाउने लेखिकाको रूपमा परिचित छन् । उनको जन्म वि. सं. १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । रायाको बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेल सेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यसैले उनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साहित्यकार राधिका राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेली बाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् । रायाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् । जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको सैनिक ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् ।

राधिका रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' मात्र छापियो । उनका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकामा छापिन्थे । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो । उनका अन्य प्रकाशित कृतिहरूमा **तिमी नभएको भए** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०२३), **जीवनको इच्छा** : निबन्ध सङ्ग्रह (वि. सं. २०५९), **उनी गएको गोरेटो** : एकाङ्की सङ्ग्रह (वि. सं. २०६०), **आत्मकथ्य** : विविध सङ्कलन (वि. सं. २०६०), **राधिका रायाका रचना** (वि. सं. २०६4) आदि छन् । वास्तवमा उनका कृतिहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा चूडामणि रेग्मीले उनलाई बाँचुन्जेल साथ दिइरहे ।

12.2 राधिका रायाको जीवन

12.2.1 जन्म तथा मृत्यु

साहित्यकार राधिका रायाको जन्म विक्रम संवत् 1९८८ पुस 14 गते मङ्गलबारको दिन नेपालको झापा जिल्लाको अनारमनि भन्ने ठाउँमा भएको थियो । भद्रपुरको भानुनगर निवासी रायाको वि. सं. २०६९ चैत 1२ गते भारतको सिलगडीस्थित निजी अस्पतालमा निधन भएको थियो । दमको रोगबाट पीडित भई उनलाई अस्पताल भर्ना गरिएको थियो। उनी ८1 वर्षकी थिइन्। उनकी एक छोरी छन्।

नेपाली साहित्यकी नारीचुली राधिका रायाको ८२ वर्षको उमेरमा सोमवार भारतको सिलिगुडीस्थित गेटवेल अस्पतालमा निधन भएको छ। साहित्यकार नरेन्द्रराज प्रसाईका अनुसार उनी लामो समयदेखि आन्द्राको

क्यान्सरले पीडित थिइन्। हिजै भद्रपुरको मेची नदीमा उनको दाहसंस्कार गरिएको छ। उनकी छोरी रवीना लेप्चाले दागवत्ती दिएकी थिइन्।

12.2.2 परिवार

राधिका रायाको परिवारमा बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी र माता लक्ष्मी रायमाझी थिए । उनको पिता भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यी दम्पतीले छोरी राधिकालाई उनको रुचिअनुसार बाल्यकालमा नाचगानमा लगाएका थिए । यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

वि. सं. २०२३ सालमा राधिका राया कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । पछि त्यही उनको भेट क्याप्टेन बुद्धिमान लेप्चासँग भयो र प्रेममा परेर उनले विक्रम संवत् २०२५ मा कप्तानसित विवाह गरेकी थिइन् । रायाको विवाह ३८ वर्षको उमेरमा कप्तान बुद्धिमान लेप्चासँग भारतमा भएको थियो। बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले राधिका रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए । बिहे गरेपछि यी दम्पतीबाट एउटी छोरी जन्मिन् । त्यसपछि यी दम्पती एकअर्कामा प्रायः टाढाटाढा हुन थाले ।

12.2.3 शिक्षा – दिक्षा

साहित्यकार राधिका रायाको शैक्षिक यात्रा भारतको दार्जिलिङबाट प्रारम्भ भएको थियो । उनले दार्जिलिङको सेन्ट जोसेफ कलेजबाट आइ. ए पास गरेकी थिइन् । त्यसपछि वि. सं. २०२३ मा उनी कलकत्ता गइन । त्यहा

Notes

ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्प रहदा – बस्दा राधिका राया पछि शिक्षिका पनि भएका हुन् ।

12.2.4 पेशा, सेवा तथा संलग्नता

राधिका राया वि. सं. २०२३ सालमा कोलकाता पुगेपछि त्यहीबाटै शिक्षिका भएखी हुन् । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् तथा शिक्षिका कार्य गरिन् । शीक्षिका कार्य गर्दा जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् । अनि उनले मलेसिया र हङकङमा पनि 12 वर्ष पढाइन् । त्यसपछि उनले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्ष पढाइन् ।

जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले २०५० सालदेखि यस पेसाबाट आफुलाई अलग्याइन् । कन्दङवाले पनि आफ्नो हस्तलिखित 'सयपत्री' पत्रिकाका लागि राधिका रायासँग लेख माग्न थाले । पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिका रायाका लेखहरू आइरहे ।

राधिका राया पत्रकारिताको क्षेत्रमा पनि संलग्नता थिइन् । उनका फुटकर लेख, रचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक 'उषा', 'भारती', 'साहित्य सङ्गम', 'दियालो', 'सुमन', 'विश्वदीप', 'भानु', 'लालीगुराँस', 'प्रतिभा', 'नानी', 'जुही', 'पाँचौं किरण', 'यथार्थ कुरा', 'सुखानी', 'झापाली कविता', 'महानन्द स्मारिका', 'पर्वते' आदि पत्रपत्रिकामा छापिए । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो ।

राधिका राया साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

राधिका डुल्नगर्थिन्। उनको विशेष सोख नै घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने- भ्रमणथियो। त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन्। यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जीलिङको घुमपहाड नै हो। विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनले झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिन्।

नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ राधिका रायाको प्रशस्तै महिमा गाइन्छ । सायद पचासौँ वर्षदेखि उनी झापामा मात्रै सीमित रहेकाले पनि होला । उनी त्यहीँ बसिन् , त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । रायाको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बित्यो । राधिका राया बहुआयामिक व्यक्तित्वले परिचित छिन् । उनी स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित छिन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह

गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिइन् । त्यसपछि उनी शिक्षण पेसामा लागिन् ।

'शारदा' पत्रिकामा लेखेर प्रसिद्धि कमाएकी राया २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोधको मोर्चामा झापामा सक्रिय थिइन्। प्रधानमन्त्री भएपछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान गरेका थिए। झापामा उनी राजनैतिक र सामाजसेवीका रूपमा परिचित थिइन्। रायाले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालय, धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालय, कोलकाता, मलेसिया र हङकङको सैनिक स्कुलहरूमा चालीस वर्षसम्म पढाएकी थिइन्।

12.2.5 सम्मान तथा पुरस्कार

अध्ययन कालमा राधिका राया दार्जीलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको **गोर्खा लिग**मा लागिन्। त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र वि. सं. २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि प्रधानमन्त्री **मातृकाप्रसाद कोइराला**ले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए।

भद्रपुरस्थित देवकोटा स्मृति भवनका अध्यक्ष समेत रहेकी राधिका राया विभिन्न संस्थाबाट पटक - पटक सम्मानित भएकी थिइन् । **महाकवि देवकोटा शताब्दी सम्मान** - बाट सम्मानित राया 'जुही' लगायत नेपाल भारतका कैयौ ठाँउबाट पुरस्कृत र सम्मानित थिइन्। जुही त्रैमासिकको ४५ औं अङ्कमा राधिका राया विशेषाङ्क समेत प्रकाशित भएको थियो। उनी त्रिमूर्ति निकेतनबाट गठित प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली भाषा साहित्य सम्मेलनकी सदस्य थिइन्।

12.3 राधिका रायाको कृतिगत दर्शन

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की आदि साहित्यका विधामा कलम चलाउने लेखिकाको रूपमा परिचित छन् । उनको जन्म वि. सं. १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । रायाको बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेल सेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यसैले उनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साहित्यकार राधिका राया वि. सं. २०२३ सालमा कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन् । त्यही प्रेम झाङ्िगएपछि उनले २०२५ सालमा विवाह गरेकी थिइन् । बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए । यी दम्पतीबाट एउटी छोरी रविना लेप्चा जन्मिन् । अनि त्यसपछि यी दम्पती एकअर्कामा प्रायः टाढाटाढा हुन थाले । २०५८ चैत २९ गते कप्तान लेप्चा पृथ्वीबाट ओझेल परे ।

रायाले आफ्नी आमाको प्रेरणाले लेखिन् । आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यतिबेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले उनलाई साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । अनि उनले २००4 सालमा आफ्नो साहित्यसृजना जनसमक्ष ल्याइन् । त्यसपछि उनलाई लैनसिंह बाङ्देलले 'प्रभात' मा लेख्न आग्रह गरे; त्यहाँ उनले लेखिन् । 'प्रभात' को रचना मन पराएर पारसमणि प्रधानले पनि उनलाई आफ्नो 'भारती' मा लेख्न अनुरोध गरे; त्यहाँ पनि उनले लेखिन् । त्यसपछि उनी

बिस्तारै चर्चामा आउन थालिन् । उनको लेखनस्तर परिपक्व पनि थियो । त्यसैले काजीमान कन्दङवाले पनि आफ्नो हस्तलिखित 'सयपत्री' पत्रिकाका लागि रायासँग लेख माग्न थाले । पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि रायाका लेखहरू आइरहे । राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राया स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित थिइन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिएकी थिइन् ।

रायाको जन्म १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । अनि यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आईए पास गरेकी थिइन् ।

रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' मात्र छापियो । उनका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकामा छापिन्थे । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो । उनका अन्य प्रकाशित कृतिहरूमा **तिमी नभएको भए** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०२३), **जीवनको इच्छा** : निबन्ध सङ्ग्रह (वि. सं. २०५९), **उनी गएको गोरेटो** : एकाङ्की सङ्ग्रह (वि. सं. २०६०), **आत्मकथ्य** : विविध सङ्कलन (वि. सं. २०६०), **राधिका रायाका रचना** (वि. सं. २०६4) आदि छन् । वास्तवमा उनका कृतिहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा चूडामणि रेग्मीले उनलाई बाँचुन्जेल साथ दिइरहे ।

राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् । रायाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् । जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको सैनिक ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् ।

राधिका रायाले मलेसिया र हङकङका सैनिक स्कुलहरूमा पनि 1२ वर्ष पढाइन् । त्यसपछि उनले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २०

Notes

वर्षपढाइन् । जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले २०५० सालदेखि यस पेसाबाट आफूलाई अलग्याएकी थिइन् । रायाले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययन कालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारीव्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी आफै भन्थिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।"

राधिका राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवन पद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् , बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् । महाकवि देवकोटा शताब्दी सम्मानबाट सम्मानित लेखिका राधिका राया नेपाल - भारतका कैयौ ठाँउबाट पुरस्कृत र सम्मानित थिइन् । जुही त्रैमासिकको ४५ अङ्कमा **राधिका राया विशेषाङ्क** नै समेत प्रकाशित थियो । उनी त्रिमूर्ति

निकेतनबाट गठित प्रथम अन्तराष्ट्रिय नेपाली भाषासाहित्य सम्मेलनकी पनि सदस्य थिइन् ।

राया लामो समयदेखि आन्द्राको क्यान्सरले पीडित थिइन् । भारतको सिलिगुडीस्थित गेटवेल अस्पतालमा उनलाई उपचार्रार्थ पुर्याइको थियो । अन्ततः उपचारकै क्रममा २०६९ चैत 1२ गते उनको त्यही अस्पतालमा निधन भयो । भनिन्छ उनकै पूर्वइच्छा अनुसार भद्रपुरको मेची नदीमा उनको दाहसंस्कार गरिएको थियो । उनकी छोरी डा. रविना लेप्चाले उनलाई दागवत्ती दिएकी थिइन् ।

साहित्यकार राधिका रायाले साहित्यमा पाइला आफु विद्यार्थी जीवनदेखि नै चालेकि हुन् । उनले स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन्। आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो। त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिकालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो।

राधिका रायाको लेख त्यससमय हस्तलिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह **तिमी नभएकी भए** (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता

पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राधिका रायाका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौँ किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र - पत्रिका वा स्मारिकामा छापिएका छन् । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

सन् १९५४ को भारतीमा प्रकाशित **जीवनको इच्छा** शीर्षक एकाङ्कीबाट नेपाली नाटक तथा एकाङ्कीको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी राधिका रायाको पछि वि. सं. २०५९ मा **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रह प्रकाशित छ । यसमा 'जीवनको इच्छा', 'प्रेमको प्रतीक', 'प्रतिशोध', 'अधुरो कहानी', 'मुरली', 'म फर्केर आएँ', 'आदर्श प्रेम', मैले भूल गरेँ गरी ८ वटा एकाङ्की समाविष्ट छन् । मानव जीवनका शिक्षाको आवश्यकतालाई देखाइएका यिनका एकाङ्कीमा पुस्तान्तरबाट उत्पन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । काम र मामको खोजीमा विदेशिन बाध्य नेपालीहरूको मनोविज्ञानको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा जीवनलाई सत्मार्गतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने भाव मुखरित गर्दै समाज सुधारको चाहना अभिव्यक्त छ ।

साहित्य, साहित्यकार तथा कलाप्रति आस्थाको भाव अभिव्यञ्जित यिनका अधिकांश एकाङ्कीहरूमा चिठी समावेश गरिएको पाइन्छ । मञ्चनका दृष्टिले यिनका एकाङ्कीहरू त्यति सरल र व्यावहारिक देखिँदैनन् । रेडियोबाट प्रसार गर्न लेखिएका हुनाले यस्तो स्थिति देखिएको हुनसक्छ । यिनका एकाङ्कीमा प्रयुक्त संवाद एवं भाषा सरल छ ।

भावनाको प्रधानता भएका नाटकलाई स्वच्छन्दतावादी धारामा राखिन्छ । सौन्दर्य, प्रेम, काल्पनिकता, अतिशय भावुकता, पात्रहरूको अदभुत संयोग र साहसिक कार्य, आदर्शवादको प्राधान्य आदि स्वच्छन्दतावादी नाटकका प्रमुख प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका नाटक लेख्ने प्रमुख नाटककारहरूमा राधिका राया, मायादेवी सुब्बा, किरण शाक्य, विद्यादेवी दीक्षित आदि हुन् । यसैले प्रस्तुत **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित प्राय: एकाङ्कीहरू स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिमा रमिएका छन् ।

वि. सं. २०६० मा प्रकाशित **आत्मकथ्य** कृतिमा राधिका रायाका जीवनका विविध अनुभवहरू सङ्कलित छन् । स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्रायअक्षर नलेखी बस्न : सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् ।

राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आफु सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका

रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचिरहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमत : नाउँ चलाउने उद्देश्यभन्दा आफ्नो मनखोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा उनी भन्छिन्– "खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।" राधिका राया डुल्न - घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने गर्छिन् । उनको विशेष सोख नै भ्रमण हो ।

त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन् । यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जिलिङको घुमपहाड नै हो । जहाँ उनी जन्मिन्, जहाँ उनले किशोरावस्था बिताइन् र जहाँ उनको यौवन फक्रन सुरु भएको थियो । यही घुमपहाड नै उनका आँखामा, मनमा र मस्तिष्कमा अटल रहेको पाइन्छ ।

वास्तवमा राधिका रायालाई चिसो, हरियाली र फूलै फुले ढकमक्कै भएको ठाउँ मन पर्छ । त्यतिमात्र होइन उनलाई हिमशिखरको सुन्दरताले मोहित बनाउने गर्छ । तर विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनी झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिरहेकी छन् । राधिका राया महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई आशुकवि भन्ने गर्छिन् र तिनै व्यक्तित्वको प्रभाव आफ्नो मुटुकलेजीमा भएको बयान पेस गर्छिन् । साथै समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा उनका आँखामा एउटै व्यक्तित्वले प्रवेश पाएको छ र त्यो व्यक्तित्व हो ‘मदर टेरेसा’।

वि. सं. २०६4 मा प्रकाशित **राधिका रायाका रचना** कृतिमा राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् । मूलरूपमा राधिका राया साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् , त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा

पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् । उनी आफै भन्छिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।" वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्छिन् ; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहिन् ।

12.4 [उपसंहार

साहित्यकार राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् । मूलरूपमा उनको जीवन साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा समर्पित रहेको देखिन्छिन् । नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन्।

वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्। राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा रमाएको नाउँ हो । उनी आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् । उनको लेखनी मानव जीवनको मौलिकतामा समेटिएको हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा उनी थप्दै बोल्छिन् "मेरा रचनाहरू बढी प्रकृति र जीवनमा आधारित छन् ।"

राधिका राया बहुमुखी प्रतिभाका धनी साहित्यकार हुन् । उनका सिर्जनाले कथसमालोचना प्रभृति फाँटलाई अङ्गालेका ,निबन्ध ,एकाङ्की ,कविता , छन् । उनका विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये कथाकार व्यक्तित्व न्छ । उनी नारी लेखिका भएकाले निक्कै सशक्त र महत्वपूर्ण रहेको देखि उनको लेखनमा नारीसुलभ कोमलता र भावुकताको मात्रा बढ़ी पाइन्छन् । कथाकार रायाका धेरजसो कथाहरू नारीकेन्द्री छन् भने पात्र प्रयोगमा – विविधता रहेको पाइन्छ । प्रत्येक कथाका पात्र प्रयोगमा विविधता त्रसँग रहेको पाइँदैन । कथामा पाइनाले एउटा पात्राको साम्य अर्को पा रूचि ,वृत्ति ,विविध स्वभाव र व्यवहार भएका नयाँ नयाँ

□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□□□
□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□ □□□□
□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

12.5 सार

यस प्रखण्डमा **राधिका रायाको जीवन र दर्शन**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- राधिकाको जन्म वि. सं. १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनीमा भएको थियो।
- साहित्यकार राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् ।
- मूलरूपमा राधिका रायाको जीवन साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा समर्पित रहेको देखिन्छिन् ।
- नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ ।
- राधिका रायाको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् ।
- वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ ।
- राधिका राया बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् ।
- राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्।
- राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा रमाएको नाउँ हो ।

- राधिका राया आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् ।
- राधिका रायाको लेखनी मानव जीवनको मौलिकतामा समेटिएको हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा उनी थप्तै बोल्छिन् "मेरा रचनाहरू बढी प्रकृति र जीवनमा आधारित छन् ।"
- राधिका राया बहुमुखी प्रतिभाका धनी साहित्यकार हुन् । उनका सिर्जनाले कथ अङ्गालेका फाँटलाई प्रभृति समालोचना ,निबन्ध ,एकाङ्की ,कविता , । छन्
- राधिका रायाका विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये कथाकार व्यक्तित्व निक्कै सशक्त र महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।
- राधिका राया नारी लेखिका भएकाले उनको लेखनमा नारीसुलभ कोमलता र भावुकताको मात्रा बढ़ी पाइन्छन् ।
- कथाकार रायाका धेरजसो कथाहरू नारीकेन्द्री छन् भने पात्र प्रयोगमा – । पाइन्छ कोरहे विविधता
- प्रत्येक कथाका पात्र प्रयोगमा विविधता पाइनाले एउटा पात्राको साम्य अर्को पात्रसँग रहेको राधिका रायाका कथामा पाइँदैन ।
- कथामा विविध स्वभाव पात्रहरूको नयाँ – नयाँ भएका व्यवहार र रूचि ,वृत्ति , कथालेखनगत उनको तथा पक्ष विशिष्ट कथाकारिताको उनको गर्नु सिर्जना । देखिन्छ रहेको वैशिष्ट्य मूल

यस प्रखण्डको अध्ययनले **राधिका रायाको जीवन र दर्शन**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त राधिका रायाको सामान्य परिचय र उनका जीवन साथै कृतिका विविध पाटाहरू सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

12.6 अनुशीलनी

1. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार राधिका रायाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. भारतेली नेपाली साहित्यमा साहित्यकार राधिका रायाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई उत्कृष्ठ नारी लेखिकाको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. साहित्यकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूमा पाइने एकाङ्की वा नाट्यकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. साहित्यकार राधिका रायालाई किन **झापाली नारी लेखिका** भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. साहित्यकार राधिका रायाको जन्म, मृत्यु र परिवारबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. साहित्यकार राधिका रायाको पेशा, सेवा तथाबारे एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9 साहित्यकार राधिका रायाका कृतिगत दर्शनबारे लेख लयार पार्नुहोस् ।

10. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

12.7 अतिरिक्त अध्ययन

1. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **गरिमाले भरिएकी राधिका राया ।**
2. चापागाई, नरेन्द्र - **केहि सृष्टि : केहि दृष्टि ।**
3. राई, असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास ।**
4. खरेल, लता – **मैले चिनेको राधिका राया ।**
5. श्रेष्ठ, अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा ।**
6. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास ।**
7. शर्मा, तारानाथ –- **नेपाली साहित्यको इतिहास**
8. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**
9. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।
10. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।
11. लुइटेल, लीला - नेपाली नाटकमा महिलालेखन ।
12. .... – नारीचुली ।
13. ढकाल, शम्भुप्रसाद - अनुसन्धान र टिप्पणी ।
14. दुवाल, मोहन (संकलन तथा सम्पादन) - अक्षर बिम्बमा लेखिकाहरु ।
15. नामदुंग, डा. जीवन, उनी गएको गोरेटो, कथा – सङ्ग्रहको भित्री आवरण पृष्ठ अङ्कित, प्रकाशक – जुही प्रकाशन, झापा, नेपाल, वि सं २०६० ।
16. चापागाई, नरेन्द्र - 'राधिका रायाको साहित्यिक परिचय र यस दिनको प्रतिक्षा कथाको समीक्षा', जुही – 4५ ।
17. शर्मा, मोहनराज -'कथाकार राधिका रायाको एउटी नारीको कथा – का पात्रहरूको अध्ययन', जुही – 4५, राधिका राया विशेषाङ्क ।

18. पोखरेल, कोमलप्रसाद - कथाको सैद्धान्तिक भेदका आधारमा राधिका रायाको बा ! बा ! कथाको संक्षिप्त मूल्याङ्कन', जुही – ४५, राधिका राया विशेषाङ्क ।

19. दाहाल, भूमिप्रसाद 'जिज्ञासु' - तिमी नगएकी भए ! सङ्ग्रहको केन्द्रियतामा राधिका रायाको कथाकारिता ।

20. छेत्री, डा राजकुमार - सिर्जनाको समावलोकन ।

यस अतिरिक्त **राधिका राया**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

12.8 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. साहित्यकार राधिका रायाको सामान्य परिचय ।

____

____

____

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 12.1 को परिचय खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. राधिका रायाको जत्म, मृत्यु तथा परिवार ।

____

____

____

(प्रश्न 2 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 12.2.1 र 12.2.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. राधिका रायाको शिक्षा – दिक्षा र पेशा ।

____

____

____

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 12.2.3 र 12.2.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. राधिका रायाले पाएको सम्मान तथा पुरस्कार ।

____

____

____

(प्रश्न 4 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 12.2.5 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. राधिका रायाको कृतिगत दर्शन ।

____

____

____

(प्रश्न 5 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 12.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – 13, राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता

संरचना

13.0 उद्देश्य

13.1 परिचय

13.2 राधिका रायाको सामान्य परिचय

13.3 राधिका रायाको कृतिहरू

13.4 राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक

13.5 राधिका रायाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक

13.6 राधिका रायाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य

13.7 राधिका रायाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

13.8 उपसंहार

13.9 सार

13.10 अनुशीलनी

13.11अतिरिक्त अध्ययन

13.12 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

13.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- राधिका रायाको सामान्य परिचय

- राधिका रायाको कृतिहरू
- राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक
- राधिका रायाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक
- राधिका रायाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य
- राधिका रायाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

13.1 परिचय

साहित्यकार राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् । मूलरूपमा उनको जीवन साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा समर्पित रहेको देखिन्छिन् । नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन्।

वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्।

13.2 राधिका रायाको सामान्य परिचय

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की आदि साहित्यका विधामा कलम चलाउने लेखिकाको रूपमा परिचित छन् । उनको जन्म वि. सं. १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । रायाको बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेल सेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यसैले उनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साहित्यकार राधिका राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् । रायाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् । जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको सैनिक ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् ।

राधिका राया बहुमुखी प्रतिभाका धनी साहित्यकार हुन् । उनका सिर्जनाले कथ , । छन् अङ्गालेका फाँटलाई प्रभृति समालोचना ,निबन्ध ,एकाङ्की ,कविता सशक्त निक्कै व्यक्तित्व कथाकार ध्येव्यक्तित्वहरूम साहित्यिक विभिन्न उनका भए लेखिका नारी उनी । देखिन्छ रहेको महत्वपूर्ण रकाले उनको लेखनमा नारीसुलभ कोमलता र भावुकताको मात्रा बढी पाइन्छन् । कथाकार रायाका धेरजसो कथाहरू नारीकेन्द्री छन् भने पात्र – प्रयोगमा विविधता रहेको पाइन्छ । प्रत्येक कथाका पात्र प्रयोगमा विविधता पाइनाले एउटा पात्राको साम्य अर्को

पात्रसँग रहेको पाइँदैन । कथामा विविध स्वभाव भएका व्यवहार र रूचि ,वृत्ति , – नयाँ नयाँ पात्रहरूको सिर्जना गर्नु उनको कथाकारिताको विशिष्ट पक्ष तथा उनको कथालेखनगत मूल वैशिष्ट्य रहेको देखिन्छ ।

आधुनिक नेपाली कथाको इतिहास वि सं १९९१ को **शारदा** साहित्यिक मामिक पत्रिकामा प्रकाशित कथाकार गुरूप्रसाद मैनालीको 'नासो' शीर्षक कथाबाट प्रारम्भ भएको देखिन्छ । शारदा पत्रकाकै वर्ष – 1 अङ्क – ५ मा प्रकाशित कथाकर कुमारी तुषार मल्लिकालिखित **स्त्री रत्न** शिरोनामित कथा नेपाली नारी कथाकारद्वारा लेखिएको प्रथम कथा हो । अतः कथालेखक मैनाली आधुनिक नेपाली कथा – लेखनका प्रारम्भकर्ता हुन् भने नारी कलमद्वारा आधुनिक नेपाली कथा लेखनको शुभारम्भ कथाकार देवकुमारी थापाबाट भएको देखिन्छ । यसर्थ शारदा पत्रिकाले आधुनिक नेपाली कथाकार जन्मदाता बनेर हुर्काउनेबढाउने तथा नारी हस्ताक्षरहरू , पनि जन्माएर तिनीहरूका निम्ति समुचित प्रोत्सािहन तथा प्रेरणाको स्रोत बन्ने सौभाग्य पनि पाएको छ ।

आज मौनतासितै एकान्तमा मलाई मीत लगाउनु परेको छ

शून्य शून्यताभित्रै आपै"mलाई कताकता बिलाउन मन लागेको छ

आज मौनतासितै एकान्तमा मलाई गीत गाउनु नै परेको छ

किन हो भुलभुलाइभित्र आपूmलाई सदैव समेट्न कर लागेको छ ।

'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने राधिका रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी छिन् । साँच्चै भन्ने हो भने उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका छन् । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्छ । सायद पचासौँ

वर्षदेखि उनी झापामा मात्रै सीमित रहेकाले पनि होला । उनी त्यहीँ बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । रायाको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बित्यो । राधिका राया बहुआयामिक व्यक्तित्वले परिचित छिन् । उनी स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित छिन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिइन् । त्यसपछि उनी शिक्षण पेसामा लागिन् ।

राधिका रायाको जन्म संवत् १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यी दम्पतीले छोरी राधिकालाई उनको रुचिअनुसार बाल्यकालमा नाचगानमा लगाएका थिए । यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो । साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिका रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आईपास गरेकी .ए . थिइन् । राधिका राया २०२३ सालमा कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहींका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन् । त्यही प्रेम झाङ्गिएपछि उनले संवत् २०२५ मा विवाह गरेकी थिइन् । बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले राधिका रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए

। बिहे गरेपछि यी दम्पतीबाट एउटी छोरी जन्मिन् । त्यसपछि यी दम्पती एकअर्कामा प्रायः टाढाटाढा हुन थाले । २९ गते चैत २०५८ बुद्धिमान लेप्चा सदाका लागि पृथ्वीबाट ओझेल परे ।

राधिका रायाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् । जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् । अनि उनले मलेसिया र हङकङमा पनि 1२ वर्ष पढाइन् । त्यसपछि उनले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्ष पढाइन् । जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले २०५० सालदेखि यस पेसाबाट आपूmलाई अलग्याइन् । कन्दङवाले पनि आफ्नो हस्तलिखित 'सयपत्री' पत्रिकाका लागि राधिका रायासँग लेख माग्न थाले । पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिका रायाका लेखहरू आइरहे ।

राधिका रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' सन् 1९६मा मात्र छापिएको थियो । त्यसअधि र त्यसपछि फुटकर रचनाहरू, एकाङ्की, दुईवटा लधु कथाहरू र समालोचना प्रकाशित भएको पाइन्छ । राधिका रायाका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक 'उषा', 'भारती', 'साहित्य सङ्गम', 'दियालो', 'सुमन', 'विश्वदीप', 'भानु', 'लालीगुराँस', 'प्रतिभा', 'नानी', 'जुही', 'पाँचौँ किरण', 'यथार्थ कुरा', 'सुखानी', 'झापाली कविता', 'महानन्द स्मारिका', 'पर्वते' आदि पत्रपत्रिकामा छापिए । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो ।

Notes

स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोरा - छोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवनपद्धति हो । उनी प्रायअक्षर नलेखी बस्न सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन :् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् । राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आपूm सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचिरहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमत : नाउँ चलाउने उद्देश्यभन्दा आफ्नो मन खोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा - साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा उनी भन्छिन्— **"खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।"**

राधिका राया डुल्न - घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने गर्छिन् । उनको विशेष सोख नै भ्रमण हो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन् । यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जिलिङको घुमपहाड नै हो । जहाँ उनी जन्मिन्, जहाँ उनले किशोरावस्था बिताइन् र जहाँ उनको यौवन फक्रन सुरु भएको थियो । यही घुमपहाड नै उनका आँखामा, मनमा र मस्तिष्कमा अटल रहेको पाइन्छ । वास्तवमा उनलाई चिसो, हरियाली र फूलैपूmलले ढकमक्कै भएको ठाउँ मन पर्छ । त्यतिमात्र होइन उनलाई हिमशिखरको सुन्दरताले मोहित बनाउने गर्छ । तर विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनी झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिरहेकी छन् । राधिका राया महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई आशुकवि भन्ने गर्छिन् र तिनै व्यक्तित्वको प्रभाव आफ्नो मुटुकलेजीमा भएको बयान पेस गर्छिन् । साथै समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा उनका आँखामा एउटै व्यक्तित्वले प्रवेश पाएको छ र त्यो व्यक्तित्व हो 'मदर टेरेसा' ।

राधिका राया साहित्यसृजना, शिक्षणसेवा, समाजसेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो

व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए । नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् । उनी आफै भन्छिन् “बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।” वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवनपद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहिन् ।

आधुनिक नेपाली कथालेखन क्षेत्रमा कथाकार देवकुमारी थापाले धेरै समयावधिलाई प्रतिनिधित्व गरेको देखिन्छ । कथाक्षेत्रमा सरिक हुने उनका समकालीन प्रमुख नारी हस्ताक्षरहरूमा अमृता देवी, राधिका राया, प्रेमा शाह, पारिजात, विद्यादेवी दीक्षित, भुवन ढुङ्गना, लक्खीदेवी सुन्दास, विजया शर्मास भगिरथी क्षेष्ठ, मटिल्डा राई, मञ्जु काँचुली, विन्दया सुब्बा, सीता पाण्डे, इन्दिरा प्रसाई, बानिरा गिरी प्रभृति प्रमुख र सशक्त छन् ।

13.3 राधिका रायाको कृतिहरू

राधिका रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' मात्र छापियो । उनका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकामा छापिन्थे । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो । उनका अन्य प्रकाशित कृतिहरूमा **तिमी नभएको भए** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०२३), **जीवनको इच्छा** : निबन्ध सङ्ग्रह (वि. सं. २०५९), **उनी गएको गोरेटो** : एकाङ्की सङ्ग्रह (वि. सं. २०६०), **आत्मकथ्य** : विविध सङ्कलन (वि. सं. २०६०), **राधिका रायाका रचना** (वि. सं. २०६4) आदि छन् । वास्तवमा उनका कृतिहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा चूडामणि रेग्मीले उनलाई बाँचुन्जेल साथ दिइरहे ।

राधिका रायाको लेख त्यससमय हस्तलिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह **तिमी नभएकी भए** (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र

आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राधिका रायाका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौँ किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र - पत्रिका वा स्मारिकामा छापिएका छन् । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

सन् १९५४ को भारतीमा प्रकाशित **जीवनको इच्छा** शीर्षक एकाङ्कीबाट नेपाली नाटक तथा एकाङ्कीको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी राधिका रायाको पछि वि. सं. २०५९ मा **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रह प्रकाशित छ । यसमा 'जीवनको इच्छा', 'प्रेमको प्रतीक', 'प्रतिशोध', 'अधुरो कहानी', 'मुरली', 'म फर्केर आएँ', 'आदर्श प्रेम', मैले भूल गरेँ गरी ८ वटा एकाङ्की समाविष्ट छन् । मानव जीवनका शिक्षाको आवश्यकतालाई देखाइएका यिनका एकाङ्कीमा पुस्तान्तरबाट उत्पन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । काम र मामको खोजीमा विदेशिन बाध्य नेपालीहरूको मनोविज्ञानको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा जीवनलाई सत्मार्गतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने भाव मुखरित गर्दै समाज सुधारको चाहना अभिव्यक्त छ ।

साहित्य, साहित्यकार तथा कलाप्रति आस्थाको भाव अभिव्यञ्जित यिनका अधिकांश एकाङ्कीहरूमा चिठी समावेश गरिएको पाइन्छ । मञ्चनका दृष्टिले यिनका एकाङ्कीहरू त्यति सरल र व्यावहारिक देखिँदैनन् । रेडियोबाट प्रसार गर्न लेखिएका हुनाले यस्तो स्थिति देखिएको हुनसक्छ । यिनका एकाङ्कीमा प्रयुक्त संवाद एवं भाषा सरल छ ।

भावनाको प्रधानता भएका नाटकलाई स्वच्छन्दतावादी धारामा राखिन्छ । सौन्दर्य, प्रेम, काल्पनिकता, अतिशय भावुकता, पात्रहरूको अदभुत संयोग र साहसिक कार्य, आदर्शवादको प्राधान्य आदि स्वच्छन्दतावादी नाटकका प्रमुख प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका नाटक लेख्ने प्रमुख नाटककारहरूमा राधिका राया, मायादेवी सुब्बा, किरण शाक्य, विद्यादेवी दीक्षित आदि हुन् । यसैले प्रस्तुत **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित प्राय: एकाङ्कीहरू स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिमा रमिएका छन् ।

वि. सं. २०६० मा प्रकाशित **आत्मकथ्य** कृतिमा राधिका रायाका जीवनका विविध अनुभवहरू सङ्कलित छन् । स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्रायअक्षर नलेखी बस्न : सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् ।

राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आफु सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका

रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

13.4 राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक

राधिका रायाको विवहा कप्तान बुद्धिमान लेप्चासित भएको हुँदा उनले आफ्नो श्रीमानसितै देश – विदेशका विभिन्न ठाउँमा घुम्ने, त्यहाँको रहन – सहन, परिवेश नजीकैबाट हेर्ने मौका पाएको हुँदा उनका धेर जसो कथाहरूमा पनि प्रेम, मिलन, विछोड़ विदेशिएका युवाहरूको जीवन्त चित्रण, रोजी – रोटीकै निम्ति सैनिक जीवन - यापन गर्नुपुगेका सैनिक तथा तिनीहरूका पारिवारिक स्थिति - परिस्थिति, मानसिक आरोह - अवरोह, सामाजिक - आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक आदि जस्ता विविध पक्षबाट कथाको निम्ति वस्तुग्रहण गरिएको बुझिन्छ । उनका हार्दिकताले भरिएका कोमल भावनाका कथाहरू बढ़ी सशक्त र प्रशिद्ध पनि रहेका पाइन्छन् ।

आधुनिक नेपाली कथाको इतिहास वि सं १९९१ को **शारदा** साहित्यिक मामिक पत्रिकामा प्रकाशित कथाकार गुरूप्रसाद मैनालीको 'नासो' शीर्षक कथाबाट प्रारम्भ भएको देखिन्छ । शारदा पत्रकाकै वर्ष – 1 अङक – ५ मा प्रकाशित कथाकर कुमारी तुषार मल्लिकालिखित **स्त्री रत्न** शिरोनामित कथा नेपाली नारी कथाकारद्वारा लेखिएको प्रथम कथा हो । अतः कथालेखक मैनाली आधुनिक नेपाली कथा – लेखनका प्रारम्भकर्ता हुन् भने नारी कलमद्वारा आधुनिक नेपाली कथा लेखनको शुभारम्भ कथाकार देवकुमारी थापाबाट भएको देखिन्छ । यसर्थ शारदा पत्रिकाले आधुनिक नेपाली कथाकार जन्मदाता बनेर हुर्काउनेबढाउने तथा नारी हस्ताक्षरहरू ,

पनि जन्माएर तिनीहरूका निम्ति समुचित प्रोत्साहन तथा प्रेरणाको स्रोत बन्ने सौभाग्य पनि पाएको छ ।

राधिका राया बहुमुखी प्रतिभाका धनी साहित्यकार हुन् । उनका सिर्जनाले कथसमालोचना प्रभृति फाँटलाई अङ्गालेका ,निबन्ध ,एकाङ्की ,कविता , छन् । उनका विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये कथाकार व्यक्तित्व निक्कै सशक्त र महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । उनी नारी लेखिका भएकाले उनको लेखनमा नारीसुलभ कोमलता र भावुकताको मात्रा बढ़ी पाइन्छन् । कथाकार रायाका धेरजसो कथाहरू नारीकेन्द्री छन् भने पात्र – प्रयोगमा विविधता रहेको पाइन्छ । प्रत्येक कथाका पात्र प्रयोगमा विविधता पाइनाले एउटा पात्राको साम्य अर्को पात्रसँग रहेको पाइँदैन । कथामा विविध स्वभाव– रूचि र व्यवहार भएका नयाँ ,वृत्ति , नयाँ पात्रहरूको सिर्जना गर्नु उनको कथाकारिताको विशिष्ट पक्ष तथा उनको कथालेखनगत मूल वैशिष्ट्य रहेको देखिन्छ । राधिका राया बहुआयामिक व्यक्तित्वले परिचित छिन् । उनी स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित छिन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् ।

बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिइन् । त्यसपछि उनी शिक्षण पेसामा लागिन् । राधिका रायाको जन्म संवत् १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित

रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यी दम्पतीले छोरी राधिकालाई उनको रुचिअनुसार बाल्यकालमा नाचगानमा लगाएका थिए । यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो । साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिका रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आई .ए .पास गरेकी थिइन् । राधिका राया २०२३ सालमा कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन् । त्यही प्रेम झाङ्गिगएपछि उनले संवत् २०२५ मा विवाह गरेकी थिइन् । बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले राधिका रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए । बिहे गरेपछि यी दम्पतीबाट एउटी छोरी जन्मिन् । त्यसपछि यी दम्पती एक - अर्कामा टाढा रहेको पाइन्छ , जुन कुरा राघिका रायाले आफ्ना कृतिहरूका माध्यम चित्रण गरेकी छन् ।

कथाकार राधिका रायाका अधिकांश कथाहरूले सामाजिक पृष्ठभूमिलाई आधार बनाउन खोजेका पाइन्छन् । समाजभित्रकै हाँसो-मिलन ,रोदन-लाई लिएर जीवन्त र मार्मिक विस्मय आदि जस्ता विषयहरू-हर्ष ,विछोड़ ,सिङ्गापूर ,दार्जीलिङ ,नेपाल-कथाहरू लेख्न पुगेकी छन् । कथाहरूले पूर्वी मलाया आदि क्षेत्रमा घटेका घटनाहरू लिएर ती स्थान विशेषलाई कथामा क्यानभास उतारेर सजीव बनाएका छन् । कथामा नेपाली संस्कृति , विध धार्मिक सांस्कृतिक नेपाली जातीयता आदिका वि ,नेपाली सभ्यता अनुष्ठानलाई पनि सक्दो रूपमा स्थान दिइएको देखिन्छ । ,चाड़पर्व

तिमी नगएकी भए अन्तर्गत 'तिमीलाई' शीर्षक कथामा गोर्खा सैनिक पात्रको रूपमा कथालाई अघि बढाएको छ भने 'आमाको माया' कथामा छोराएको छ छोरीप्रति आमाको अपार स्नेह र वात्सल्य पोखिएको देखाइ-

।'बहिनीलाई दक्षिणा'– कथामा नेपाली संस्कृतिपर्व -चाड़ ,सभ्यता , आदिप्रति मोह रहेको देखाइएको छ । घटनाअनुसार पात्र प्रयोग र पात्र – चरित्रअनुसार परिवेश योजनाले गर्दा कार्यव्यापार विश्वसनीय बनेका छ । कथाहरूमा वर्णित नेपाली रीतिरिवाजचित्रणले सभ्यता र संस्कृतिको , गर्दा कथाहरू जीवन्त हुनपुगेका छन् ।

यस सङ्कलनका कथाहरूले दृश्यात्मक पद्धतिपरावर्तित पद्धति आदि , जस्ता विभिन्न पद्धतिहरूलाई आधार बनाएको देखिन्छ । कतिपय कथाहरूले भने प्रतीकात्मकता तथा अन्यो‍क्तिमूलक अर्थ नबोकी अभिधात्मक अर्थमै कथ्य वस्तुलाई कथामा प्रस्तुत गरेका छन् । अतः कथाकार रायाका कथाहरूले भन्न खोजेको वास्तविकता लाक्षणिकता तथा ध्वन्यात्मकताका आधारमा नभई सीधा सरल अभिधात्मक अर्थ रहेको देखिन्छ । उनका पूर्वदीप्ति र संस्मरणात्मक शैलीमा पनि केरी कथाहरू लेखिएको पाइन्छ । त्यस समयताकको सामाजिक जीवन ,लनचालच , सांस्कृतिक परिवेश तथा बोलीचालीलाई कथाकार रायाका ,रीतिस्थिति ,सम्बेदना-कथाहरूले सबल चित्रण गर्न खोजेको पाइन्छ । मानवीय भाव नारी मनका विविध अभिव्यक्ति कथाका अधिकांश पात्रहरूले बोलेका छन् ।

यसर्थमानवीय मनको आरोहअवरोह झेलेर बाँचेका हुनाले उनका कतिपय-चरित्रहरू ज्यादै सम्बनेदनशील हुनपुगेका देखिन्छन् । उनका पात्र कथाहरूलाई भावपरिमण्डलका दृष्टिले अवलोकन गर्दा अधिकांश कथाहरू मानवीय सम्वेदनासँग सम्बन्धित र सन्दर्भित रहेका देखिन्छन् ।

कथाकार राधिका रायाले आदर्शोन्मुखी यथार्थवादी र सामाजिक यथार्थवादी दुवै किसिमका कथाहरू लेखेकी छन् । नारी-पीर ,नारीको समस्या ,प्रेम-व्याथालाई सकेसम्म सरल ढङ्गमा कथामा उतारेकी छन् । कथाहरूले जगतको भोगाई र जीवनुभूतिहरूलाई सकेसम्म समेट्नु खोजेको -जीवन

देखिन्छ । कथाको संरचनात्मक कुशलता ,भावनाको आधिक्य , थाका विशिष्ट गुण हुन् । अभिव्यक्तिमा अनुभुतिको सशक्तता उनका क आलङ्कारिक र ,रोजक ,सहृज ,सरस ,अतः उनको कथाको भाषा सरल ,प्रयोगमा सुन्दरता-काव्यात्मक किसिमका छन् । उनको कथागत भाषा कथा ,योजनामा सम्वेदनशीलता-कथ्य ,शैलीमा आफ्नोपन र रोचकतागत संरचनामा संक्षिप्तता साथै परिवेश योजनाको फलस्वरूप आञ्चलिकताको-आभास पनि पाइने हुनाले यसलाई उनको कथालेखनकारिताको मूलभूत विशेषता मान्न सकिन्छ ।

13.5 राधिका रायाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक

कथाकार राधिका रायाका कथाहरूमा नचाहिँदो आडम्बर– उत्ताउलो यौन , चित्रण– नृशंस हत्या तथा नियतिको क्रूर प्रहारले क्षत , विक्षत बनाएका त्रासदीपूर्ण पात्र – चरित्रको अवस्थिति त्यति पाइँदैन । सरल र दैनिक जन – जीवनसित तादात्म्य राख्ने किसिमको विषयवस्तुलाई टिपेर मार्मिक र जीवन्त चरित्रका कथाहरू लेखेकी छन् । यसर्थउनका कथामा , सामाजिक यथार्थता जीवनगत शाश्वत अनुभूतिको अत्यन्त कोमल ढङ्गमा अङ्कन भएको पाइन्छ । कतिपय कथाहरू रोमाण्टिक किसिमका भएर पनि कल्पनाअवास्तविक नभई यथार्थ जीवन ,भावनाका अयथार्थ-अङ्कनका साधान र आधार बनेका छन् ।

स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्रायः अक्षर नलेखी बस्न सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् । राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै

लेख्ने गर्थिन् । आपूm सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचिरहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमतः नाउँ चलाउने उद्देश्य भन्दा आफ्नो मन खोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा

उनी भन्छिन्– “खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।”

13.6 राधिका रायाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य

कथाकार रायाका प्रायः सबैजसो कथाको जीवनदृष्टि नारी समस्याका विविध पक्षमाथि केन्द्रित रहेको देखिन्छ । कथाहरूले सामाजिक यथार्थता, समय सापेक्ष ,भावुकता ,दुःख-सुख ,कठोर पक्ष ,जीवनगत कोमल का भावनाभूति आदिको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यसर्थ उन ,जीवनानुभूति कतिपय कथाहरूले स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिलाई अङ्गालेको पाइन्छ । धेरजसो कथाहरूमा सामाजिक यथार्थता दिन ती सामाजिक विषयवस्तुहरूलाई आदर्शवादी दृष्टिकोणले टिप्पणी गर्दै कथामा प्रस्तुत गर्नु नै उनको मूल अभिष्ट रहेको बुझिन्छ ।

रायाका कथाले नेपाली समाजभित्रकै आर्थिकनैतिक विविध ,सामाजिक , परिस्थितिगत समस्या र परिवेशलाई कथाको रूचि क्षेत्रभित्र समेट्न खोजेको देखिन्छ । कतिपय साहित्यलोचकले कथाकार रायाको कथालेखन शिल्पलाई कथाशिल्पी रूपनारायण सिंहको कथाकारितासँग पनि धेर समानता राख्नसकेको धारणा व्यक्त गरेका छन् । उनको कथालेखन प्रवृत्तिको सन्दर्भमा साहित्यलोचक डा नरेन्द्र चापागाई लेखन्छन् – **“कथाकार आफू स्वयम् नारी भएकाले नारीका अन्तर्मनको (राया) मर्मलाई स्पर्श गर्न समर्थ देखा पर्दछिन् । मनोद्वन्द्वको यथार्थ धरातलबाट प्रवेश गरेर आदर्शताकोउच्चतामा पुर्याएर त्यसलाई अनुभूत गर्न – गराउन सक्नु कथाकारको विशेषता देखिन्छ ।”**

कथा लेखिका राधिका रायाका प्रायः सबैजसो कथाहरूमा अनुकूल पात्र चरित्र पाइने हुनाले प्रायः पात्रहरू परिवर्तनशील प्रकृतिको भन्दा भावुक र

सहृदयी किसिमका बढ़ी छन् । पात्र – चरित्र जीवनप्रति निराशावादी नभई आस्थावान छन्– आशावादी प्रकृतिका बढी छन् । प्रवासी नेपाली जन , जीवनको चित्रण गर्नमा कथाकार राया अघिसरा भएकी छन् । अतः कथ्यलाई सजीवता र मार्मिकता प्रदान गर्दै पात्र चरित्रलाई यथार्थ ढङ्गमा प्रस्तुत गर्नु उनको कथालेखनको अर्को प्रमुख वैशिष्ट्य र विशेषता रहेको बुझिन्छ । उनी भारतीकालीन कथाकार हुन् ।

राधिका रायाका प्रारम्भिक कालका धेरजसो रचनाहरू **भारती** पत्रिकामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । उनको कथाकारिताका सन्दर्भमा साहित्यालोचक डा जीवन नामदुंग लेख्छन् –"कथागत प्रवृत्तिका दृष्टिले आदर्शवादी प्रवृत्ति– प्रणय त्याग र ,कौतूहलता ,निराशा , वेदनका पूटहरू सिद्घहस्त सिकर्मीले आफ्नो कलाकारिता सुन्दर गृह – निर्माणका पाटापाटामा प्रदर्शन गरेझैं कथाकार रायाले पनि प्रदर्शन गरेकी छन् । नारी कथाकारले नारी मनकै वेदनाउच्छ्वास र अनुभूतिलाई ,पीड़ा , उतार्न सफल आफ्ना कथाहरूमा मात्र होइन कथाका शीर्षकहरूमा समेत भएका छन् ।"

13.7 राधिका रायाको कृतिमा निहित सार्वजनीनता

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा रमाएको नाउँ हो । उनी आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् । उनको लेखनी मानव जीवनको मौलिकतामा समेटिएको हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा उनी थप्तै बोल्छिन् "**मेरा रचनाहरू बढी प्रकृति र जीवनमा आधारित छन्** ।"

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा रमाएको नाउँ हो । उनी आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् । उनको लेखनी मानव जीवनको मौलिकतामा समेटिएको हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा उनी थप्तै बोल्छिन् "मेरा रचनाहरू बढी प्रकृति र जीवनमा आधारित छन् ।" 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने राधिका रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी छिन् । साँच्चै भन्ने हो भने उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका छन् ।

नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्छ । सायद पचासौँ वर्षदेखि उनी झापामा मात्रै सीमित रहेकाले पनि होला । उनी त्यहीँ बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । रायाको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बित्यो । राधिका राया बहुआयामिक व्यक्तित्वले परिचित छिन् । उनी स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित छिन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिइन् । त्यसपछि उनी शिक्षण पेसामा लागिन् ।

13.8 उपसंहार

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा रमाएको नाउँ हो । उनी आफ्ना कृत्यहरूमा जसरी डुबुल्किएकी हुन्छिन् त्यसरी नै उनका रचनाका पारख गर्ने पाठकहरू पनि नजिकै बसेका हुन्छन् । उनको लेखनी मानव जीवनको मौलिकतामा समेटिएको हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा उनी थप्नै बोल्छिन् “मेरा रचनाहरू बढी प्रकृति र जीवनमा आधारित छन् ।” ‘शारदा’ पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने राधिका रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी छिन् । साँच्चै भन्ने हो भने उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका छन् ।

राधिका राया बहुआयामिक व्यक्तित्वले परिचित छिन् । उनी स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित छिन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैँ प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्राय: अक्षर नलेखी बस्न सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् ।

राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आपूm सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही

Notes

अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

13.9 सार

यस प्रखण्डमा **राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- राधिकाको जन्म वि. सं. १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनीमा भएको थियो।
- राधिका रायाको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जीलिङमा बितेको थियो। साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिकाले दार्जिलिङको सेन्ट जोसेफ कलेजबाट आइ. ए. पास गरेकी थिइन् ।
- साहित्यकार राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् ।
- मूलरूपमा राधिका रायाको जीवन साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा समर्पित रहेको देखिन्छिन् ।
- नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ ।
- लेखिका रायाको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् ।
- वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ ।

- साहित्यकार राधिका बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ ।
- राधिका रायाले कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् ।
- राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्।

यस प्रखण्डको अध्ययनले **राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक, सांस्कृतिक, मानवीय मूल्य अनि सार्वजनीनता**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त राधिका रायाको सामान्य परिचय र उनका कृतिमा निहित विविध पक्षहरू सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

13.10 अनुशीलनी

1. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. कथाकार राधिका रायाका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. नेपाली साहित्यमा साहित्यकार राधिका रायाको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूनी पीइने सामाजिक विशेषताबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई सामाजिक लेखिकाको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. साहित्यकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूमा पाइने एकाङ्की वा नाट्यकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

Notes

6. साहित्यकार राधिका रायालाई किन **बरिष्ठ शिक्षिका** भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. साहित्यकार राधिका रायाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक पक्षबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. साहित्यकार राधिका रायाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्यबारे टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9. साहित्यकार राधिका रायाका कृतिमा निहित सार्वजनीनताबारे लेख लयार पार्नुहोस् ।

10. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिकको वैशिष्ठबारे आफ्नो मनतव्य लेख्नुहोस् ।

13.11 अतिरिक्त अध्ययन

1. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **गरिमाले भरिएकी राधिका राया ।**
2. चापागाई, नरेन्द्र - **केहि सृष्टि : केहि दृष्टि ।**
3. राई, असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास ।**
4. खरेल, लता – **मैले चिनेको राधिका राया ।**
5. श्रेष्ठ, अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा ।**
6. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास ।**
7. शर्मा, तारानाथ — **नेपाली साहित्यको इतिहास**
8. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**
9. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।
10. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।
11. लुइटेल, लीला - नेपाली नाटकमा महिलालेखन ।

12. .... – नारीचुली ।

13. ढकाल, शम्भुप्रसाद - अनुसन्धान र टिप्पणी ।

14. दुवाल, मोहन (संकलन तथा सम्पादन) - अक्षर बिम्बमा लेखिकाहरु ।

15. नामदुंग, डा. जीवन, उनी गएको गोरेटो, कथा – सङ्ग्रहको भित्री आवरण पृष्ठ अङ्कित, प्रकाशक – जुही प्रकाशन, झापा, नेपाल, वि सं २०६० ।

16. चापागाई, नरेन्द्र - 'राधिका रायाको साहित्यिक परिचय र यस दिनको प्रतिक्षा कथाको समीक्षा', जुही – ४५ ।

17. शर्मा, मोहनराज -'कथाकार राधिका रायाको एउटी नारीको कथा – का पात्रहरूको अध्ययन', जुही – ४५, राधिका राया विशेषाङ्क ।

18. पोखरेल, कोमलप्रसाद - कथाको सैद्धान्तिक भेदका आधारमा राधिका रायाको बा ! बा ! कथाको संक्षिप्त मूल्याङ्कन', जुही – ४५, राधिका राया विशेषाङ्क ।

19. दाहाल, भूमिप्रसाद 'जिज्ञासु' - तिमी नगएकी भए ! सङ्ग्रहको केन्द्रियतामा राधिका रायाको कथाकारिता ।

20. छेत्री, डा राजकुमार - सिर्जनाको समावलोकन ।

यस अतिरिक्त **राधिका राया**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

13.12 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. साहित्यकार राधिका रायाको सामान्य परिचय ।

____

____

____

Notes

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 13.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. राधिका रायाको साहित्यिक कृतिहरू ।

(प्रश्न 2 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 13.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. राधिका रायाको कृतिमा निहित सामाजिक मूल्य ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 13.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. राधिका रायाको कृतिमा निहित सांस्कृतिक मूल्य ।

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 13.5 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. राधिका रायाको कृतिमा निहित मानवीय मूल्य र सार्वजनीनता ।

(प्रश्न ३ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले १३.७ र १३.८ को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

एकाइ – 14, राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता

संरचना

14.0 उद्देश्य

14.1 परिचय

14.2 राधिका रायाको साहित्यिक यात्रा

14.3 राधिका रायाको साहित्यिक योगदान

14.4.1 कथाकारको रूपमा

14.4.२ एकाङ्कीकारको रूपमा

14.4.३ समालोचककारको रूपमा

14.4.4 अन्यान्य क्षेत्रका रूपमा

14.4 राधिका रायाका रचनाहरू

14.5 राधिका रायाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता

14.6 राधिका रायाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

14.7 उपसंहार

14.8 सार

14.9 अनुशीलनी

14.10 अतिरिक्त अध्ययन

14.11 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

14.0 उद्देश्य

यस एकाइको अध्ययन पछि तपाईं निम्नलिखित विषयमा सक्षम बन्न सक्नुहुनेछ :

- राधिका रायाको साहित्यिक परिचय
- राधिका रायाको साहित्यिक योगदान
- कथाकारको रूपमा
- एकाङ्कीकारको रूपमा
- समालोचककारको रूपमा
- अन्यान्य क्षेत्रका रूपमा
- राधिका रायाका रचनाहरू
- राधिका रायाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता
- राधिका रायाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

14.1 परिचय

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राया स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित थिइन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिएकी थिइन् ।

रायाको जन्म १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । अनि यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो । साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आईए पास गरेकी थिइन् ।

14.2 राधिका रायाको साहित्यिक यात्रा

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की आदि साहित्यका विधामा कलम चलाउने लेखिकाको रूपमा परिचित छन् । उनको जन्म वि. सं. १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । रायाको बुबा नन्दलाल सिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेल सेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । यसैले उनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो ।

साहित्यकार राधिका राया वि. सं. २०२३ सालमा कोलकाता पुगिन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन् । उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन् । त्यही प्रेम झाङ्गिएपछि उनले २०२५ सालमा विवाह गरेकी थिइन् । बैंसले फक्रेका बेलामा नै कप्तान बुद्धिमान लेप्चाले रायासँग वैवाहिक जीवन गाँसेका थिए । यी दम्पतीबाट एउटी छोरी रविना लेप्चा जन्मिन् । अनि त्यसपछि यी दम्पती एकअर्कामा प्रायः टाढाटाढा हुन थाले । २०५८ चैत २९ गते कप्तान लेप्चा पृथ्वीबाट ओझेल परे ।

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राया स्रष्टा, शिक्षिका र समाज सेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित थिइन् । त्यतिमात्र होइन कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे । किनभने उनले त्यस भेकमा नायिकाका रूपमा पनि आफ्नो परिचय दिएकी थिइन् । बाल्यकालदेखि नै उनी अभिनयकलामा जागरुक थिइन् । किशोरावस्थामा उनले धेरै नाटकमा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरिन् । युवावस्थामा पनि उनले आफ्नो अभिनयकलालाई जीवन्तता दिएकी थिइन् ।

रायाको जन्म १९८८ साल पुस 14 गते झापाको अनारमनिमा भएको थियो । उनका बुबा नन्दलालसिंह रायमाझी भारतको दार्जिलिङ र विहारको कटियारस्थित रेलसेवाको काममा थिए भने आमा लक्ष्मी रायमाझी गृहिणी थिइन् । अनि यिनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जिलिङमा बितेको थियो । साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा रायाले दार्जिलिङको सेन्टजोसेफ कलेजबाट आईए पास गरेकी थिइन् ।

रायाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' मात्र छापियो । उनका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकामा छापिन्थे । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा 'उषा' नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो । उनका अन्य प्रकाशित कृतिहरूमा **तिमी नभएको भए** : कथा सङ्ग्रह (वि. सं. २०२३), **जीवनको इच्छा** : निबन्ध सङ्ग्रह (वि. सं. २०५९), **उनी गएको गोरेटो** : एकाङ्की सङ्ग्रह (वि. सं. २०६०), **आत्मकथ्य** : विविध सङ्कलन (वि. सं. २०६०), **राधिका रायाका रचना** (वि. सं. २०६4) आदि छन् । वास्तवमा उनका कृतिहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा चूडामणि रेग्मीले उनलाई बाँचुन्जेल साथ दिइरहे ।

राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् । रायाको अधिकांश जीवन शिक्षणपेसामा नै समाप्त भयो । उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन् ।

जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको सैनिक ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन् ।

राधिका रायाले मलेसिया र हङकङका सैनिक स्कुलहरूमा पनि १२ वर्ष पढाइन् । त्यसपछि उनले झापाको भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्षपढाइन् । जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले २०५० सालदेखि यस पेसाबाट आफूलाई अलग्याएकी थिइन् । रायाले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययन कालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी आफै भन्थिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।"

राधिका राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवन पद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जे - जसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् , बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् । महाकवि देवकोटा

शताब्दी सम्मानबाट सम्मानित लेखिका राधिका राया नेपाल - भारतका कैयौ ठाँउबाट पुरस्कृत र सम्मानित थिइन् । जुही त्रैमासिकको ४५ अङ्कमा **राधिका राया विशेषाङ्क** नै समेत प्रकाशित थियो । उनी त्रिमूर्ति निकेतनबाट गठित प्रथम अन्तराष्ट्रिय नेपाली भाषासाहित्य सम्मेलनकी पनि सदस्य थिइन् ।

राया लामो समयदेखि आन्द्राको क्यान्सरले पीडित थिइन् । भारतको सिलिगुडीस्थित गेटवेल अस्पतालमा उनलाई उपचार्रार्थ पुर्याइको थियो । अन्ततः उपचारकै क्रममा २०६९ चैत 1२ गते उनको त्यही अस्पतालमा निधन भयो । भनिन्छ उनकै पूर्वइच्छा अनुसार भद्रपुरको मेची नदीमा उनको दाहसंस्कार गरिएको थियो । उनकी छोरी डा. रविना लेप्चाले उनलाई दागवत्ती दिएकी थिइन् । साहित्यकार राधिका रायाले साहित्यमा पाइला आफु विद्यार्थी जीवनदेखि नै चालेकि हुन् । उनले स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन्। आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो। त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिकालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो।

राधिका रायाको लेख त्यससमय हस्तलिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह **तिमी नभएकी भए** (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

Notes

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीं गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राधिका रायाका फुटकर लेख रचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौँ किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र - पत्रिका वा स्मारिकामा छापिएका छन् । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

मूलरूपमा साहित्यकार राधिका रायाका प्रकाशित कृतिहरू यसप्रकार छन्ः

1. **तिमी नगएकी भए** (कथा सङ्ग्रह, सन् १९६६)

२. **उनी गएको गोरेटो** (एकाङ्की सङ्ग्रह, वि. सं. २०६०)

३. **आत्मकथ्य** (विविध सङ्कलन, वि. सं. २०६०)

4. **जीवनको इच्छा** (निबन्ध सङ्ग्रह, वि. सं. २०५९)

14.3 राधिका रायाको साहित्यिक योगदान

14.3.1 कथाकारको रूपमा

राधिका रायाको लेख त्यससमय हस्तलिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथा सङ्ग्रह **तिमी नभएकी भए** (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो । 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् । उनका कृति यताभन्दा उता पर्याप्त मात्रामा चर्चामा आएका थिए । नेपालकै कुरा गर्ने हो भने खास गरेर झापातिर चाहिँ उनको प्रशस्तै महिमा गाइन्थ्यो । उनी झापामा नै बसिन्, त्यहीँ गरिन् र त्यहीँ लेखिन् । उनको जीवनको आधा शताब्दी झापाकै सेरोफेरोमा बितेको थियो ।

राधिका रायाका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौँ किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र -

Notes

पत्रिका वा स्मारिकामा छापिएका छन् । साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

नारी हस्ताक्षर राधिका रायाद्वारा लिखित कथा सङ्ग्रह **तिमी नगएकी भए** सन् १९६६ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथा सङ्ग्रहअन्तर्गत 'तिमीलाई', 'आमाको माया', 'बधाई - पत्र', 'बहिनीलाई दक्षिणा', 'बाबुको रहर', 'जीवनकथा', 'परिचित आह्वान', 'दिदी', 'दीपको पत्र शशीलाई', 'तिमी नगएकी भए !', 'कस्तो अभिमान !', 'सम्झनामा', 'टीकाको दिन', 'दशैंको लुगा', शीर्षक चौध कथाहरू सङ्कलित छन् ।

राधिका रायाद्वारा लिखित उनको दोस्रो कृति **उनी गएको गोरेटो** कथा सङ्ग्रहमा 'सानु', 'आमा', 'विजय कसको ?', 'बा ! बा !', 'उनी गएको गोरेटो', 'सुमन', 'सम्झनाहरू सम्भालेर', 'छिमेकीको सम्झना', 'उनी', 'अन्तिम दर्शन', 'भदौरे झरीले', 'राखी-त्यौहारको दिन', 'म के भनूँ ?', 'नारीमा समस्या', 'त्यस दिनको न्यानो काखमा', 'आफ्नो मायालु सागरी ?' शीर्षक बीसवटा कथाहरू सङ्कलित छन् । प्रस्तुत सङ्ग्रह वि सं २०६० मा पुस्तकाकारको रूपमा प्रकाशित भएको भेटिन्छ ।

14.3.2 एकाङ्कीकारको रूपमा

सन् १९५४ को भारतीमा प्रकाशित **जीवनको इच्छा** शीर्षक एकाङ्कीबाट नेपाली नाटक तथा एकाङ्कीको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी राधिका रायाको पछि वि. सं. २०५९ मा **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रह प्रकाशित छ । यसमा 'जीवनको इच्छा', 'प्रेमको प्रतीक', 'प्रतिशोध', 'अधुरो कहानी', 'मुरली', 'म र्फकेर आएँ', 'आदर्श प्रेम', मैले भूल गरेँ गरी ८ वटा एकाङ्की समाविष्ट छन् । मानव जीवनका शिक्षाको आवश्यकतालाई देखाइएका यिनका एकाङ्कीमा

पुस्तान्तरबाट उत्पन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । काम र मामको खोजीमा विदेशिन बाध्य नेपालीहरूको मनोविज्ञानको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा जीवनलाई सत्मार्गतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने भाव मुखरित गर्दै समाज सुधारको चाहना अभिव्यक्त छ ।

साहित्य, साहित्यकार तथा कलाप्रति आस्थाको भाव अभिव्यञ्जित यिनका अधिकांश एकाङ्कीहरूमा चिठी समावेश गरिएको पाइन्छ । मञ्चनका दृष्टिले यिनका एकाङ्कीहरू त्यति सरल र व्यावहारिक देखिँदैनन् । रेडियोबाट प्रसार गर्न लेखिएका हुनाले यस्तो स्थिति देखिएको हुनसक्छ । यिनका एकाङ्कीमा प्रयुक्त संवाद एवं भाषा सरल छ ।

भावनाको प्रधानता भएका नाटकलाई स्वच्छन्दतावादी धारामा राखिन्छ । सौन्दर्य, प्रेम, काल्पनिकता, अतिशय भावुकता, पात्रहरूको अदभुत संयोग र साहसिक कार्य, आदर्शवादको प्राधान्य आदि स्वच्छन्दतावादी नाटकका प्रमुख प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका नाटक लेख्ने प्रमुख नाटककारहरूमा राधिका राया, मायादेवी सुब्बा, किरण शाक्य, विद्यादेवी दीक्षित आदि हुन् । यसैले प्रस्तुत **जीवनको इच्छा** नामक एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित प्राय: एकाङ्कीहरू स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिमा रमिएका छन् ।

14.3.3 समालोचकको रूपमा

राधिका रायाको समालोचक ब्यक्तित्वको पाटो निकै तिख्खर देखिन्छ । उनको कथा, कविता, नाटक, एकाङ्की, निबन्ध जस्तै समालोचना पनि खारिएका छन् । उनीसँग ज–जसका विषयमा विशेष गरी साहित्यकार र साहित्यिक कृतिको बारेमा कुराकानी भयो सँधै खोजमुलक र शोधमुलक

हुन्थ्यो । साहित्यकारको व्यक्तित्व र कृतित्वमा लामो अनुसन्धान गरे जस्तो वा निक्कै मेहनतसाथ विद्यार्थीले गरेको शोध जस्तो लाग्थ्यो कुरा गराई । उनको समालोचना लेखन शोधखोज परक समालोचना प्रवृत्तिको पाइन्छ ।

राधिका रायाका कृति मध्ये **आत्मकथ्यः विविध** - मा संगालिएका केही समीक्षा रहेका छन् । यो पुस्तक जुही प्रकाशन माला ५२ मा दोस्रो पटक प्रकाशन भएको हो । यसका अतिरिक्र राधिका रायाका रचना भन्ने जुही प्रकाशनमाला 4० मा केही रचना, ब्यक्तित्व चर्चा र समीक्षाहरु संग्रहित छन् । यी दुई कृति बाहेक अन्य विभिन्न जुही का अंक लगायत विभिन्न पुस्तकमा राधिका रायाको समालोचना प्रकाशित नभएका होइनन् । **आत्मकथ्य विविध** भन्ने राधिका रायाको पुस्तकमा निम्न लिखित ब्यक्ति र ब्यक्तित्वको समीक्षा रहेका छन् -

1. टिकाराम शर्माः अतितदेखि वर्तमान सम्मका सम्झना
२. धर्मशिला खड्का(श्रीमती राई) : मेरी वाल्य सखी
३. मेरा पूज्य गुरु धरणीधर शर्मा
4. कवि अगमसिंह गिरीलाई सम्झँदा (क) र (ख)
५. पूज्य गुरु स्वामी प्रबुदधानन्दमा अटुट श्रद्धाञ्जली
६. मान सम्पादक भवानी घिमिरेको सम्झनामा दुई शब्द
७. केही स्मृति कवि घिमिरेज्यू प्रति
८. तिम्रा अक्षरहरुको आयामभित्र कलाको मन्दिर त्यो.....
९. श्याम प्रसाद शर्मा
1०. भारतीकालिन श्यमकृष्ण श्रेष्ठको सम्झना
11. दिदी हजुर देवकुमारी थापाः पुरानो र नयाँ पानाभित्र

यसै पुस्तकमा निम्नानुसार कृतिका समीक्षा रहेका छन् ।

1. वालवालिका प्रिय लेखक श्यामप्रसाद

२. कथाकार श्यामकृष्ण श्रेष्ठको स्वप्नभङ्ग

३. कोमल प्रसाद पोख्रेलको हाउडी पुराणः एक परिचय

4. सरोज वलीको तम्मर नदीका धुनःएक परिचय

५. भक्त बहादुर नेपालीको आजको चिन्तनको परिचयात्मक समीक्षा

६. कथाकार माधव भँडारीज्यूको “एउटा सम्झनाको वेगमा” कथा

७. रोहिणी विलास लुइटेलको “अपराजेय कटाक्ष” भित्र हेर्दा

८. वाल उपन्यासकार कपिल लामिछानेको दुई वाल उपन्यास

९. डा. हृषीकेश उपाध्याय धनका डायरी कथाभित्र

1०. रोहिणी विलास लुइटेलका तीन कथाहरु एक दृष्टि

11. पूर्वाञ्चलको यात्रा साहित्य

1२. झापाका साहित्यिक नारी प्रतिभाहरु

1३. धरावासीको बह्मपुत्रको पानी कथा एक दृष्टि

14. “तिब्बतका दशदिन” भित्र

1५. पचास वर्ष अघिको दार्जिलिङको साहित्यिक परिवेश

यस्तै गरेर **राधिका रायाका रचना** भन्ने जुही माला 4० मा राधिका रायाका निबन्ध, ब्यक्तित्व चर्चा, समीक्षा, कविता, कथा, एकांकी र केही मन्तब्य र अन्तरवार्ताहरु समावेश भएका छन् । यस पुस्तकमा संग्रह गरिएका ब्यक्तित्व चर्चा र समीक्षाको नामाङ्कन यसरी गरिएको छ । प्रस्तुत कृतिमा ब्यक्तित्व चर्चाहरूमा निम्नलिखित रहेका छन् -

1. मेरो आाखामा राम्रो रचना रहने कृष्ण प्रसाद पराजुली

२. मैले चिनेका कवि उपेन्द्र पागल

३. मेरा पूज्य गुरु पारसमणी प्रधानको सम्झना

4. मेरा परिचित दाजु एस. एल. शर्मा

५. जयकला आचार्यको सम्झनामा

समीक्षा

1. डा. नरेन्द्र चापागाँइका रचनामा एक दृष्टि

२. डा. नरेन्द्र चापागाँइका दुई यात्रा सस्मरणात्मक निबन्ध

३. “युगका पदचापहरु” भित्र डुबुल्की मार्दा

4. कथाकार हरिहर खनालको देशभित्र देश खोज्दै कथाबारे एक दृष्टि

५. प्रगतिशील साहितयकार के.पी. ढकाल

६. सत्य अन्वेषक एक सफल साधकको रुपमा विश्व शाक्य

७. निबन्धकार उपेन्द्र पागलज्यूका दुई घुमिल छायामा एक अध्ययन

८. मैले चिनेको रामलाल अधिकारी

९. मेरा विचारमा “आँखा र मनका पाइलाहरु”

1०. झर्रा सुसेली र झटाराहरुबारे एक बिचार

11. उजेली उजेलीहरु कथा संग्रहभित्र

यसरी विभिन्न पत्र - पत्रिका प्रकाशन साहित्यिक विशेष अंकहरुमा राधिका रायाका प्रकाशित भएका समीक्षा र समालोचनालाई अवलोकन गर्न सकिन्छ । उनका समीक्षाहरू मुख्यगरेर साहित्यकार ब्यक्तित्व र साहित्यिक कृति वा विधासँग सम्बन्धित रहेका छन् । ब्यक्ति चर्चा गर्दा राधिका रायाले नेपालका केन्द्रिय प्रतिभा समालोचक वा वरिष्ठ साहितयकार हरुदेखि लिएर भारतका र स्थानीय प्रतिभाहरुलाई समेत स्थान दिनुभएको छ । डा. नरेन्द्र चापागाँई, कृष्ण प्रसाद पराजुली, पारसमणी प्रधान, चुडामणी रेग्मी लगायतका केन्द्रिय प्रतिभाको चर्चा गर्न राधिका राया पछि पर्नु भएको छैन् । कृति चर्चा गर्दा कविता, कथा, सिङ्गो कृति, नाटक, समालोचना आदिलाई उनले आधार बनाएर गरेको देखिन्छ ।

यसरी राधिका रायाबारे कतिपय लेखकहरूले उनको साहित्य, रचना, कृति र समालोचना बुझ्न खोज्दा - खोज्दै राधिका राया स्वयमं थला पर्नु भएको थियो । राधिका रायाको एउटा प्रसँग यस्तो पाइन्छ - एक दिन कुनै भद्रपुरका स्थानीय ब्यक्तिको देवहासनको कुरा सुनी सम्बन्धित घरमा पुग्दा त्यहाँ धेरै मानिसहरुको जमघट थियो । बाठमाण्डौवाट शव ल्याइदै थियो । घरका श्रीमती, छोरा - छोरी र आफन्तको शोकले ह्रामी शुभचिन्तक सबै स्तब्ध भएका थियौ । राधिका राया र कृष्ण क्षेत्री रक्सिामा त्यहाँ आएका थिए । एकछिनमा शव ल्याइयो । शवको छेउमा राधिका राया उभिनु भएको थियो । स्तब्ध भएकी राधिकालाई मानिसको भीड - भाडले लडाउला भनी समालोचक लता खरेलले बृद्ध राधिका रायालाई हातमा समाते अनि यसो भनेका थिइन् - “अलि पर जाऔं दिदी, हजुरलाई लडाउलान की । ” तर राधिका रायाले “तिमी जस्तो म त्यस्तै” भन्ने जवाफ दिएका थिए । त्यससमय लता खरेल अचम्ममा परेका पनि थिए । यस्तो बृद्ध शरीर काँपी रहेका हात - पाउँ, सम्वेदनशील स्थान । कस्तो साहस ! कस्तो हिम्मत ।

14.3.4 अन्यान्य क्षेत्रका रूपमा

वि. सं. २०६० मा प्रकाशित **आत्मकथ्य** कृतिमा राधिका रायाका जीवनका विविध अनुभवहरू सङ्कलित छन् । स्रष्टालाई आफ्ना सृष्टि छोराछोरीझैं प्रिय लाग्छन् । त्यसै गरी राधिका रायालाई पनि आफ्ना लेखनप्रति सन्तुष्टि छ । उनी जतिजति रचना गर्छिन् त्यतित्यति उत्साही हुन्छिन् । मानूँ रचना नै रायाको जीवन पद्धति हो । उनी प्रायअक्षर नलेखी बस्न : सक्तिनन् । उनी जति लेख्छिन् आत्मसन्तुष्टिका लागि लेख्ने गर्छिन् ।

Notes

राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन् । आफु सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिका रायालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । त्यही अङ्कुर हुर्किएर आज लेखिका राधिका राया बन्यो । उनले सामाजिक जनजीवनको यथार्थ धारालाई साहित्यका माध्यमबाट रचना गर्ने गरिन् ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचिरहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमत : नाउँ चलाउने उद्देश्यभन्दा आफ्नो मनखोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा

उनी भन्छिन्– “खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।” राधिका राया डुल्न - घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने गर्छिन् । उनको विशेष सोख नै भ्रमण हो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन् । यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जिलिङको घुमपहाड नै हो । जहाँ उनी जन्मिन्, जहाँ उनले किशोरावस्था बिताइन् र जहाँ उनको यौवन फक्रन सुरु भएको थियो । यही घुमपहाड नै उनका आँखामा, मनमा र मस्तिष्कमा अटल रहेको पाइन्छ ।

वि. सं. २०६4 मा प्रकाशित **राधिका रायाका रचना** कृतिमा राधिका रायाका विभिन्न फुटकर लेख, रचना, संस्मरण, समीक्षा, कथा आदि सङ्ग्रहित छन् । मूलरूपमा राधिका राया साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् , त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र २००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणा स्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी

Notes

आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् । उनी आफै भन्छिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।" वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवन पद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहिन् ।

14.4 राधिका रायाका रचनाहरू

साहित्यकार राधिका राया स्कुले जीवनदेखि नै लेख्ने गर्थिन्। आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो। त्यति बेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले राधिकालाई पनि साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो। उनका लेख हस्त लिखित **सयपत्री** पत्रिकामा छापिन्थे। पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि राधिकाका लेख आइरहे। राधिकाले अघिल्लो समयमा नै धेरै फुटकर रचनाहरूको निर्माण गरे तापनि त्यस ताका पुस्तकाकार रूपमा उनको एउटा कथासङ्ग्रह 'तिमी नभएकी भए' (सन् १९६६) मात्र छापियो। त्यसअघि र त्यसपछि फुटकर रूपमा एकाङ्की, दुईवटा लघुकथाहरू र समालोचना प्रकाशित भए।

राधिका रायाका फुटकर लेखरचनाहरू नेपाल तथा भारत, मलेसिया र सिङ्गापुरबाट प्रकाशित हुने नेपाली साहित्यिक मासिक उषा, भारती, साहित्य सङ्गम, दियालो, सुमन, विश्वदीप, भानु, लाली

गुराँस, प्रतिभा, नानी, जुही, पाँचौं किरण, यथार्थ कुरा, सुखानी, झापाली कविता, महानन्द स्मारिका, पर्वते आदि पत्र - पत्रिका वा स्मारिकामा छापिए। साथै मलेसिया बसेताका उनकै सम्पादनमा उषा नामक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन भएको थियो।

उनका प्रकाशित कृतिहरू यी हुन् –

1. **तिमी नगएकी भए** (कथा सङ्ग्रह, सन् १९६६)

२. **उनी गएको गोरेटो** (कथा सङ्ग्रह, वि. सं. २०६०)

३. **आत्मकथ्य** : विविध (वि.सं. २०६०)

4. **जीवनको इच्छा** (एकाङ्की सङ्ग्रह, वि.सं. २०५९)

14.5 राधिका रायाका रचनाहरूको संरचना पाइने विशेषता

राधिका रायाको परिचय झापाली भुमिमा र सिङ्गो नेपाली साहित्यमा दिइरहनु पर्दैन । राधिका दिदीको नामले परिचित सबैको निम्ति उनको परिचय वा ब्यक्तित्व चिनिन्छ । राधिका रायाले जति साहित्य लेखिन् , त्यो आफ्नी आमाको प्रेरणाले लेखिन् । आफू सात कक्षा पढिरहेका बेलादेखि नै उनको अच्छा राई रसिक र अगमसिंह गिरीसँग गहिरो हेलमेल थियो । त्यतिबेला ती दुई भाइसँगको संसर्गले उनलाई साहित्यसृजना गर्ने रहर, इच्छा र आकाङ्क्षा जाग्यो । अनि उनले २००4 सालमा आफ्नो साहित्यसृजना जनसमक्ष ल्याइन् । त्यसपछि उनलाई लैनसिंह बाङ्देलले 'प्रभात' मा लेख्न आग्रह गरे; त्यहाँ उनले लेखिन् ।

'प्रभात' को रचना मन पराएर पारसमणि प्रधानले पनि उनलाई आफ्नो 'भारती' मा लेख्न अनुरोध गरे; त्यहाँ पनि उनले लेखिन् । त्यसपछि उनी

बिस्तारै चर्चामा आउन थालिन् । उनको लेखनस्तर परिपक्व पनि थियो । त्यसैले काजीमान कन्दङवाले पनि आफ्नो हस्तलिखित 'सयपत्री' पत्रिकाका लागि रायासँग लेख माग्न थाले । पछि सोही हस्तलिखित पत्रिका तुलसी अपतनद्वारा सम्पादित हुँदा पनि रायाका लेखहरू आइरहे । नेपाली साहित्यमा अन्य विधाका तुलनामा नाटकको लेखन कमै भएको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा महिलाको सक्रियता निकै कम देखिए पनि निराशै हुनुपर्ने स्थिति चाहिँ छैन । हालसम्म प्राप्त जानकारीअनुसार नेपाली एकाङ्की नाटकमा महिलाको प्रवेश राधिका रायाको 'जीवनको इच्छा' , भारती, ७७/, (सन् 1९५4शीर्षक एकाङ्कीबाट (भएको देखिन्छ ।यसपछि नेपाली नाटकएकाङ्कीमा महिला / न्त धीमा गतिमा भएको स्थिति रहेको छ ।सहभागिता अत्य

सन् १९५४ को भारतीमा प्रकाशित 'जीवनको इच्छा' शीर्षक एकाङ्कीबाट नेपाली नाटक/एकाङ्की क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी राधिका रायाको जीवनको इच्छा -२०५९) नामक एकाङ्की सङ्ग्रह प्रकाशित छ । यसमा 'जीवनको इच्छा', 'प्रेमको प्रतीक', 'प्रतिशोध', 'अधुरो कहानी', 'मुरली', 'म फर्केर आएँ', 'आदर्श प्रेम', मैले भूल गरेँ गरी ८ वटा एकाङ्की समाविष्ट छन् । मानव जीवनका शिक्षाको आवश्यकतालाई देखाइएका यिनका एकाङ्कीमा पुस्तान्तरबाट उत्पन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । काम र मामको खोजीमा विदेशिन बाध्य नेपालीहरूको मनोविज्ञानको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा जीवनलाई सत्मार्गतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने भाव मुखरित गर्दै समाज सुधारको चाहना अभिव्यक्त छ । साहित्य, साहित्यकार तथा कलाप्रति आस्थाको भाव अभिव्यञ्जित यिनका अधिकांश एकाङ्कीहरूमा चिठी समावेश गरिएको पाइन्छ । मञ्चनका दृष्टिले

यिनका एकाङ्कीहरू त्यति सरल र व्यावहारिक देखिँदैनन् । रेडियोबाट प्रसार गर्न लेखिएका हुनाले यस्तो स्थिति देखिएको हुनसक्छ । यिनका एकाङ्कीमा प्रयुक्त संवाद एवं भाषा सरल छ । प्रस्तुत नाटकमा विविध प्रकारका सामाजिक विकृति - विसङ्गतिको प्रस्तुति पाइने यिनका एकाङ्कीमा विविध वर्ग र उमेरका नारीले भोग्नुपर्ने पीडालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नाटकको वस्तु , पात्रको अवस्था र स्थितिअनुरूप यिनका नाटकमा आन्तरिक र वाह्य दुवै प्रकारका द्वन्द्वको संयोजन गरिएको छ । पात्रको स्तरअनुरूपको संवाद योजना पाइने राधिका रायाका नाटकमा प्रयुक्त भाषिक विन्यास सरल र सहज रहेको छ।

साहित्य सृजना गर्ने मान्छेको नाउँ चल्छ । तत्कालीन समयमा मात्र होइन पछि, पछि र निक्कै पछिसम्म पनि स्रष्टाहरू बाँचि रहन्छन् । किनभने साहित्य अमर र अजर विधा हो । कुनै पनि स्रष्टाले प्रथमत: नाउँ चलाउने उद्देश्यभन्दा आफ्नो मन खोल्न साहित्य सृजना गर्ने गर्छ । त्यसै गरी राधिका राया पनि नाउँका लागि भनेर साहित्यमा समर्पित भएकी थिइनन् तर पनि उनको नाउँले नेपाली भाषा साहित्य ढाक्यो । उनका रचनाहरू जसले पढ्छ सो पाठकले रायालाई मनैभित्र राख्न सक्छ । तर पनि घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण उनले लेखनमा त्यति मिहिनेत गर्न सकिनन् । आर्थिक अवस्था त्यति बलियो नभएकामा चाहिँ उनको गुनासो पनि छ । यसै प्रसङ्गमा उनी भन्छिन् "मलाई प्रतिष्ठा जोगाउन आजसम्म रहर लागेन । भएका लेखादि पनि यत्रतत्र फिँजिए । कर्तव्यमा बाँधिन पुग्दा मैले साहित्यलाई भुलेजस्तै पो झन्नै भयो । यो मेरो आर्थिक सङ्कटकै कारण हो ।"

राधिका रायाको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दुर्लभै मानिन्छ । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन

नदिने उनको विशेषता हो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यका डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्छिन् । बरु उनी खुसी हुँदा त्यो खुसी आफ्नै मनभित्र कब्जा गरेर राख्न चाहन्नन् । यसै सन्दर्भमा उनी भन्छिन्— "खुसी भएको बेला म कहिले इष्टमित्रहरूसँग र कहिले गाउँघर जाने गर्छु र खुसीहरू बाँड्दै हिँड्ने गर्छु ।" राधिका राया डुल्न - घुम्न भनेपछि मरिमेट्ने गर्छिन् । उनको विशेष सोख नै भ्रमण हो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन् । यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जिलिङको घुमपहाड नै हो । जहाँ उनी जन्मिन्, जहाँ उनले किशोरावस्था बिताइन् र जहाँ उनको यौवन फक्रन सुरु भएको थियो । यही घुमपहाड नै उनका आँखामा, मनमा र मस्तिष्कमा अटल रहेको पाइन्छ । वास्तवमा उनलाई चिसो, हरियाली र फूलैपूmलले ढकमक्कै भएको ठाउँ मन पर्छ । त्यतिमात्र होइन उनलाई हिमशिखरको सुन्दरताले मोहित बनाउने गर्छ । तर विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनी झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिरहेकी छन् ।

राधिका राया महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई आशुकवि भन्ने गर्छिन् र तिनै व्यक्तित्वको प्रभाव आफ्नो मुटुकलेजीमा भएको बयान पेस गर्छिन् । साथै समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा उनका आँखामा एउटै व्यक्तित्वले प्रवेश पाएको छ र त्यो व्यक्तित्व हो 'मदर टेरेसा' । राधिका राया साहित्य सृजना, शिक्षण सेवा, समाज सेवामा जसरी समर्पित देखिन्छिन् त्यसै गरी कुनै बेला उनले राजनीतिका क्षेत्रमा पनि आफ्नो व्यक्तित्वको पहुँच देखाएकी थिइन् । अध्ययनकालमा उनी दार्जिलिङको डम्बरसिंह गुरुङले अगुवाइ गरेको गोर्खा लिगमा लागिन् । त्यसपछि उनी नेपाल पसिन् र

२००६ सालदेखि राणा शासनको विरोध गर्दै तत्सम्बन्धी सक्रिय मोर्चामा बाँधिइन् । जसले गर्दा पछि मातृकाप्रसाद कोइरालाले उनलाई एउटा विशेष समारोहमा सम्मान पनि गरेका थिए ।

नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल राधिका रायाको व्यक्तित्व साँच्चै नै गरिमाशाली छ । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्छ अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्छिन् । उनी आफै भन्छिन् "बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो ।" वास्तवमा अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै सरल र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी राधिका रायाको जीवनपद्धति नै अत्यन्त प्रेरक रहेको पाइन्छ । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्छिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्छ । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारेकी छन् ।

14.6 राधिका रायाका रचनाहरूको शैलीमा पाइने विशेषता

राधिका राया सरल थिइन् । उनको कोमल हृदय भए तापनि उनी भक्कानो छुटाएर रोएको क्षण दर्लभै मानिन्थ्यो । रुन मन लागेपछि परेलीबाहिर हत्तपत्त आँसु आउन नदिने उनको विशेषता थियो । उनी सहनशील भएका कारण रिस उठेका बेला पनि धैर्यको डोरीमा बाँधिएर मौन बसिदिन्थिन् । उनी खुसी हुँदा त्योचाहिं सबैमा बाँड्दै हिंड्थिन् ।

Notes

नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी आफै भन्थिन् बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा हिँडाउने लेखन " "मेरो कलमको विशेषता हो । राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवनपद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यत्तिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन्।

महाकवि देवकोटा शताब्दी सम्मानबाट सम्मानित राया नेपाल भारतका कैयौ ठाँउबाट पुरस्कृत र सम्मानित थिइन् । जुही त्रैमासिकको ४५ अङ्कमा 'राधिका राया विशेषाङ्क' नै समेत प्रकाशित थियो । उनी त्रिमूर्ति निकेतनबाट गठित प्रथम अन्तराष्ट्रिय नेपाली भाषासाहित्य सम्मेलनकी पनि सदस्य थिइन् । राया लामो समयदेखि आन्द्राको क्यान्सरले पीडित थिइन् । भारतको सिलिगुडीस्थित गेटवेल अस्पतालमा उनलाई उपचारार्थ पुर्याइको थियो । अन्ततः उपचारकै क्रममा २०६९ चैत 1२ गते उनको त्यही अस्पतालमा निधन भयो । अनि उनकै पूर्वइच्छा अनुसार भद्रपुरको मेची नदीमा उनको दाहसंस्कार गरिएको थियो ।

नेपाली साहित्यमा भावनाको प्रधानता भएका नाटकलाई स्वच्छन्दतावादी धारामा राखिन्छ । सौन्दर्य, प्रेम, काल्पनिकता, अतिशय भावुकता, पात्रहरूको अदभुत संयोग र साहसिक कार्य,

आदर्शवादको प्राधान्य आदि स्वच्छन्दतावादी नाटकका प्रमुख प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका नाटक लेख्ने प्रमुख नाटककारहरूमा राधिका राया, मायादेवी सुब्बा, किरण शाक्य, विद्यादेवी दीक्षित आदि हुन् । यसैले राधिका रायाका रचनाहरूमा पाइने शैली सरल, सहज छन् , धुमाउरो र पाण्डित्यपूर्ण छैनन् ।

राधिका रायाको कृतिहरूलाई अधययन गरेर समीक्षा गर्ने क्रममा समालोचक शम्भुप्रसाद ढकालको समालोचना संग्रह **अनुसन्धान र टिप्पणी** वि. सं. २०६८ सालमा प्रकाशित कृतिमा राधिका रायाको संछिप्त परिचय दिएका छन् । यसमा उनका कृतिहरुको उल्लेख गर्दै रायाले विभिन्न पत्र - पत्रिकाहरुमा प्रकाशित गरेका रचनाहरुको खोज गरेर एकै ठाउंमा भेला पारी साहित्यकार राया नारीवादी सर्जक हुन भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । पुराना पुस्ताका चूडामणि रेग्मी, राधिका राया, श्यामकृष्ण श्रेष्ठका आयामहरूभन्दा फरक आयाम बोकेर झापालाई साहित्यिक ऊर्जाशील क्षेत्रका रूपमा देखाउन सफल साहित्यकार कृष्ण धरावासीको साहित्यिक जगत्मा भएको उपस्थिति गहकिलो र महत्वपूर्ण छ। यस अर्थमा चूडामणि रेग्मी, राधिका राया, श्यामकृष्ण श्रेष्ठपछि मेरो विम्बमा जनमतको फ्रेमभित्र कृष्ण धरावासीलाई राखेर सजाउन खोजिरहेछु। आफैं सिर्जनाको माध्यमबाट चुचुरोमा पुग्न सफल साहित्यकार राधिका रायाका कृतिहरूमा आफ्नोपन देखाउन सफल छन्। उनका कथा, एकाङ्की आदिमा शैलीगत सार्थकता पाइन्छ । निबन्धमा आफ्नो तर्कशीलता उच्चस्तरमा पेस गरेर आफूलाई निबन्धकारका रूपमा पनि चिनाएका छन्। फुटकर रचनाहरूमा नयाँ विम्ब भर्न सिपालु हुनुका साथै समालोचनामा आफ्नो ढंगको व्याख्या गरेर चिरफार गर्न सक्षम समीक्षकका रूपमा पनि यिनी परिचित छन्। यी आदि प्रसङ्गभित्रकै एकजना साहसी साहित्यिक प्रतिविम्ब हुन् – राधिका राया।

निबन्धमा एकखालको मीठासपन भरेर निबन्धलाई रोचक बनाइदिन सक्ने भएकैले यिनी सफल निबन्धकारका रूपमा पनि चिरपरिचित छन्। कवितामा चेतना र भावनालाई शब्दशैलीमा भरेर कविता बनाउन पनि यिनी सिपालु छन्। समीक्षा - समालोचना र आफ्नै तर्क र दृष्टिमार्फत कृतिलाई अघि सार्न सफल समीक्षक रहेकै कारणले यिनी यस विधामा लेखिएका लेख–रचनाहरूमा पनि कमजोर छैनन्। यिनका संस्मरण लेखनमा आफ्नै दृष्टि र शैली व्याप्त रहनुका कारणले यस विधामा पनि यिनी प्रभावशाली छन्। कथा र उपन्यासमा त राधिका राया नेपाली साहित्यका अब्बल दर्जाका लेखकी ठहरिएका छन्।

साहित्यको सबै जसो विधामा कलम चलाएर आफूलाई देखाइरहेका यिनी एकजना सक्रिय, सक्षम, उत्कृष्ट लेखकीका रूपमा चिरपरिचित छन्। अभाव, कष्ट, दरिद्रतासँग पौंठीजोरी खेल्दै जीवन–पथमा आइपरेका दुःखका अनेकौं जञ्जालहरू तरेर आफूलाई एक सक्रिय लेखकका रूपमा चिनाइरहेका यिनी साहित्यका पाठकहरूका लागि मनपर्दो नाम हुन सफल छन्। काठमाडौंबाहिर झापामा रहेर पनि आफ्नो कृतिमार्फत आफूलाई चिनाउन सफल राधिकाका सिर्जनाहरू हराभरा र सुन्दर छन्। त्यति मात्र नभई झापा जिल्लामा यिनले पुयाइदिएका साहित्यिक योगदानहरू पनि उल्लेखयोग्य छन्। तर्कलाई सुन्दर कलेबरभित्र सजाएर उत्कृष्ट लेखनमा ढाल्न सक्ने यिनको कारिगरिता प्रसंशा गर्नलायकका छन्। त्यसैले भन्न सकिन्छ, सुन्दर लेख्नेहरू, राम्रो गर्नेहरू जता रहे पनि गन्तव्यमा पुग्छन् अर्थात् उनीहरूले बाजी मारेर छोड्छन्। यसै क्रममा रमेर राधिका राया साहित्यिक यात्रा र सिर्जनामा जीवन्त छन्।

राधिका रायाको समकालीनहरूमा गोविन्द गोठाले, फणीन्द्रराज खेताला, धर्मराज थापा, माधवलाल कर्माचार्य, देवकुमारी थापा, नित्यराज पाण्डे, भीम

विराग, वासु शशी, वासु रिमाल यात्री, राममणि रिसाल, राममान तृषित, शिव रेग्मी, डा. कुमारबहादुर जोशी, क्षेत्रप्रताप अधिकारी, दैवज्ञराज न्यौपाने आदि रहेका छन् । यसैले उनका लेखन शैली पनि उपर्युक्त लेखकहरूका जस्तै खारिएको र माझिएको पाइन्छन् ।

14.7 उपसंहार

राधिकाको जन्म वि. सं. १९८८ पुस 14 गते मङ्गलबार झापाको अनारमनीमा भएको थियो। इनको बाल्यकाल खरसाङ र दार्जीलिङमा बितेको थियो। साथै शैक्षिक योग्यताका हकमा राधिकाले दार्जिलिङको सेन्ट जोसेफ कलेजबाट आइ, ए. पास गरेकी थिइन् । उनी वि. सं. २०३३ मा कलकत्तामा गएकी थिइन् । त्यहाँ ब्रिटिस ट्रान्जिट क्याम्पमा नै उनी बस्थिन्। उनी त्यहाँ शिक्षिका भएताका त्यहीँका क्याप्टेनसँग उनले प्रेम गरेकी थिइन्। त्यही प्रेम झाङ्गिए पछि उनले वि. सं. २०२५ मा कप्तान बुद्धिमान लेप्चासित वैवाहिक जीवनमा गासिएको थियो ।

राधिकाको अधिकांश जीवन शिक्षण पेसामा नै समाप्त भयो। उनले चालीस वर्ष स्कुलमा पढाइन्। जसअनुसार उनले धनकुटाको गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयमा ३ वर्ष पढाइन्, कोलकाताको ब्यारेकपुरमा ५ वर्ष पढाइन्। अनि उनले मलेसिया र हङकङमा पनि 12 वर्ष पढाइन्। त्यसपछि उनले भद्रपुर माध्यमिक विद्यालयमा २० वर्ष पढाइन्। जीवनको अधिकांश समय निरन्तर शिक्षण पेसा समालेर उनले वि. सं. २०५० सालदेखि यस पेशाबाट आफिलाई अलग्याइन् । राधिका कुनै पनि नयाँ ठाउमा घुम्न र डुल्न भनेपछि मरिमेट्दथे । उनको विशेष सोख भनेको भ्रमण नै थियो । त्यसैले उनले नेपाल अधिराज्यका विभिन्न भूभाग घुमिन्, भारतका

विभिन्न ठाउँ डुलिन् र त्यसपछि उनी हङकङ, मलेसिया, सिङ्गापुर र बेलायतसम्म पुगिन्। यिनले जति ठाउँ देखे पनि यिनलाई मनपर्ने ठाउँचाहिँ दार्जीलिङको घुमपहाड नै हो। विवशताका कारण उत्तरार्धमा उनले झापाको गर्मी खाएर जीवन भुक्तान गरिन्।

नेपाली भाषा - साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो । उनको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् । उनी आफै भन्थिन् बाटो बिराएका नारीहरूलाई सही बाटोमा " "हिँडाउने लेखन मेरो कलमको विशेषता हो । राया अत्यन्तै नरम, अत्यन्तै भद्र र अत्यन्तै सौम्य व्यक्तित्वले सिँगारिएकी थिइन् । उनको जीवनपद्धति नै प्रेरक थियो । उनी बाहिरी रूपमा जेजसरी प्रस्तुत हुन्थिन्; उनको मन पनि त्यतिकै खुल्ला र स्पष्ट देखिन्थ्यो । उनी कहिले मान्छेमाथि टेकेर हिँडिनन् बरु फलले भरिएको वृक्षझैं सदा निहुरिएर नै हिँडिन् । अथवा भनूँ अरूको सम्मानमा नै उनले आफ्नो जीवनलाई अघि सारिरहने गर्थिन् ।

14.8 सार

यस प्रखण्डमा **राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता**बारे सामान्य जानकारी प्राप्त भयो । उक्त जानकारीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा यसरी समेटिएको छ ।

- साहित्यको सबै जसो विधामा कलम चलाएर आफूलाई देखाइरहेका यिनी एकजना सक्रिय, सक्षम, उत्कृष्ट लेखकीका रूपमा चिरपरिचित छन्।

- अभाव, कष्ट, दरिद्रतासँग पौंठीजोरी खेल्दै जीवन–पथमा आइपरेका दुःखका अनेकौं जञ्जालहरू तरेर आफूलाई एक सक्रिय लेखकीका रूपमा चिनाइरहेका राधिका राया साहित्यका पाठकहरूका लागि मनपर्दो नाम हुन सफल छन्।
- काठमाडौंबाहिर झापामा रहेर पनि आफ्नो कृतिमार्फत आफूलाई चिनाउन सफल राधिकाका सिर्जनाहरू हराभरा र सुन्दर छन्।
- त्यति मात्र नभई झापा जिल्लामा राधिका रायाले पुयाइदिएका साहित्यिक योगदानहरू पनि उल्लेखयोग्य छन्।
- तर्कलाई सुन्दर कलेबरभित्र सजाएर उत्कृष्ट लेखनमा ढाल्न सक्ने राधिका रायाको कारिगरिता प्रसंशा गर्नमा लायकका छन्।
- सुन्दर लेख्नेहरू, राम्रो गर्नेहरू जता रहे पनि गन्तव्यमा पुग्छन् अर्थात् उनीहरूले बाजी मारेर छोड्छन्। यसै क्रममा रमेर राधिका राया साहित्यिक यात्रा र सिर्जनामा जीवन्त छन्।
- राधिका राया नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, एकाङ्की लेखनमा समर्पित नाउँ हो ।
- 'शारदा' पत्रिकामा समेत आफ्नो जोसिलो हस्ताक्षर समर्पित गर्ने रायाले नेपालमा मात्र होइन भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम र आसाममा पनि प्रसिद्धि कमाएकी थिइन् ।
- राया स्रष्टा, शिक्षिका र समाजसेवीका अतिरिक्त झापामा चाहिँ राजनैतिक व्यक्तित्वका रूपमा समेत परिचित थिइन् ।
- कुनै बेला राधिका राया भन्नेबित्तिकै दार्जिलिङ र सिक्किमका कलाप्रेमीहरू करतलध्वनिले स्वागत गर्थे ।

- नेपाली भाषा साहित्यमा लागेर आफ्नो नारी व्यक्तित्वलाई अरू नारीहरूको प्रेरणास्रोतका रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल रायाको व्यक्तित्व गरिमाशाली थियो।
- राधिकाको लेखनमा पनि नारी र तत्सम्बन्धी विषयवस्तु हुने गर्थ्यो अथवा उनी नारीका विषयमा बढी आफ्नो कलम चलाउने गर्थिन् ।

यस प्रखण्डको अध्ययनले **राधिका रायाको विशेष साहित्यिक योगदान र उनका रचनाहरूको संरचना र शैलीमा पाइने विशेषता**बारे बुनियाँदी जानकारी प्राप्त भयो । यस अतिरिक्त राधिका रायाको सामान्य परिचय र उनको साहित्यिक योगदान र रचनाहरूको संरचना र शैली विशेषता सम्बन्धी यस प्रखण्डमा अध्ययन गरियो ।

14.9 अनुशीलनी

1. साहित्यकार राधिका रायाको जीवनबारे चर्चा गर्दै उनको साहित्यिक कृतिहरूबारे सविस्तार चर्चा गर्नुहोस् ।

2. राधिका रायालाई एक विशिष्ट कथाकारको रूपमा चिनाउधै उनका कथाहरूमा पाइने प्रमुख – प्रमुख विशेषताबारे टिप्प्णी गर्नुहोस् ।

3. नेपाली साहित्यमा साहित्यकार राधिका रायाका कृतिहरूको महत्त्व र मूल्य के कस्तो रहेको छ ? बताउनुहोस् ।

4. साहित्यकार राधिका रायाका रचनाहरूबारे सबिस्तार रूपमा चर्चा गर्दै उनलाई उत्कृष्ठ निबन्धकारको रूपमा चिनाउनुहोस् ।

5. साहित्यकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूमा पाइने एकाङ्कीकारितालाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

6. साहित्यकार राधिका रायालाई किन **झापाली नारी लेखिका** भनिन्छ ? आफ्नो तर्क दिनुहोस् ।

7. साहित्यकार राधिका रायाले सम्पादन गरेको पत्र - पत्रिकाहरूबारे चर्चा गर्नुहोस्।

8. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक यात्राबारे एउटा गल्लिलो टिप्पणी लेख्नुहोस् ।

9 साहित्यकार राधिका रायाका कृतिहरूमा पाइने संरचनागत विशेषताबारे लेख लयार पार्नुहोस् ।

10. साहित्यकार राधिका रायाको कृतिहरूमा पाइने शैलीगत विशेषताबारे आफ्नो मन्तव्य लेख्नुहोस् ।

14.10 अतिरिक्त अध्ययन

1. प्रसाई, नरेन्द्रराज - **गरिमाले भरिएकी राधिका राया** ।
2. चापागाई, नरेन्द्र - **केहि सृष्टि : केहि दृष्टि** ।
3. राई, असित - **भारतीय नेपाली साहित्यको इतिहास** ।
4. खरेल, लता – **मैले चिनेको राधिका राया** ।
5. श्रेष्ठ, अविनाश - **आधुनिक भारतीय नेपाली कथा** ।
6. श्रेष्ठ, मोहनराज र दयाराम शर्मा - **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** ।
7. शर्मा, तारानाथ — **नेपाली साहित्यको इतिहास**
8. त्रिपाठी, गीता - **उत्तरवर्ती नेपाली नारीकथाका प्रवृत्तिहरू ।**
9. त्रिपाठी, सुधा - नेपाली साहित्यमा महिला स्रष्टाको योगदान ।
10. लुइँटेल, लीला - नेपाली महिला साहित्यकार ।
11. लुइटेल, लीला - नेपाली नाटकमा महिलालेखन ।

12. .... – नारीचुली।

13. ढकाल, शम्भुप्रसाद - अनुसन्धान र टिप्पणी।

14. दुवाल, मोहन (संकलन तथा सम्पादन) - अक्षर बिम्बमा लेखिकाहरु।

यस अतिरिक्त **राधिका राया**बारे अन्य भाषासित सम्बन्धित पुस्तक र पत्र – पत्रिकाको पनि अध्ययन ।

14.11 मूल्यबृद्धिको निम्ति उत्तर

नोट: तल दिएको खाली स्थानमा आफ्नो उत्तर लेख्नुहोस् –

1. साहित्यकार राधिका रायाको साहित्यिक यात्रा।

____

____

____

(प्रश्न 1 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 14.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

2. कथाकारको रूपमा राधिका राया।

____

____

____

(प्रश्न २ को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 14.4.1 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

3. एकाङ्कीकारको रूपमा राधिका राया।

____

____

____

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 14.3.2 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

4. समालोचकको रूपमा राधिका राया।

____

____

____

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 14.3.3 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)

5. अन्य व्यक्तित्वको रूपमा राधिका राया ।

____

____

____

(प्रश्न 3 को मूल्यबृद्धिको निम्ति विद्यार्थीले 14.3.4 को खण्ड अन्तर्गत उत्तर खोज्न सक्नेछन्)